

HEFTET RINGERIKE

2023

Agost Vibey - 30.

HEFTET RINGERIKE 2023

REDAKSJONEN

Anne Sofie Hval

Redaktør

E-post: anneshval@online.no

Tlf: 911 93 519

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: krisjokri19@gmail.com

Tlf: 915 82 052

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Hanne Sommerstad

E-post: sommerstadhanne@gmail.com

Tlf: 918 95 571

Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Sigmund Leine

E-post: sigmulei@gmail.com

Tlf: 930 29 700

Per Martin Haakenstad

E-post: per@fotoper.no

Tlf: 920 15 359

KONTAKTINFORMASJON

Anne Sofie Hval

Bølgnehøgda 5

3514 Hønefoss

E-post: post@heftet-ringerike.com

Nettside: www.heftet-ringerike.com

Facebook: facebook.com/heftringerike

Forsidebilde: I 2023 gikk Hønefossen større enn i manns minne.

I 1819 malte kunstneren Johannes Flintoe den samme utsikten. Han plasserte seg selv i bildet på en sliten bro over Hønefossen, ikledd bymote med flosshatt, lange grå bukser og innsvinget frakk.

Foto: Jeanette Veiby, Nasjonalmuseet.

HEFTET RINGERIKE

Utgitt av: Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Anne Sofie Hval

Utgivelse nr. 95

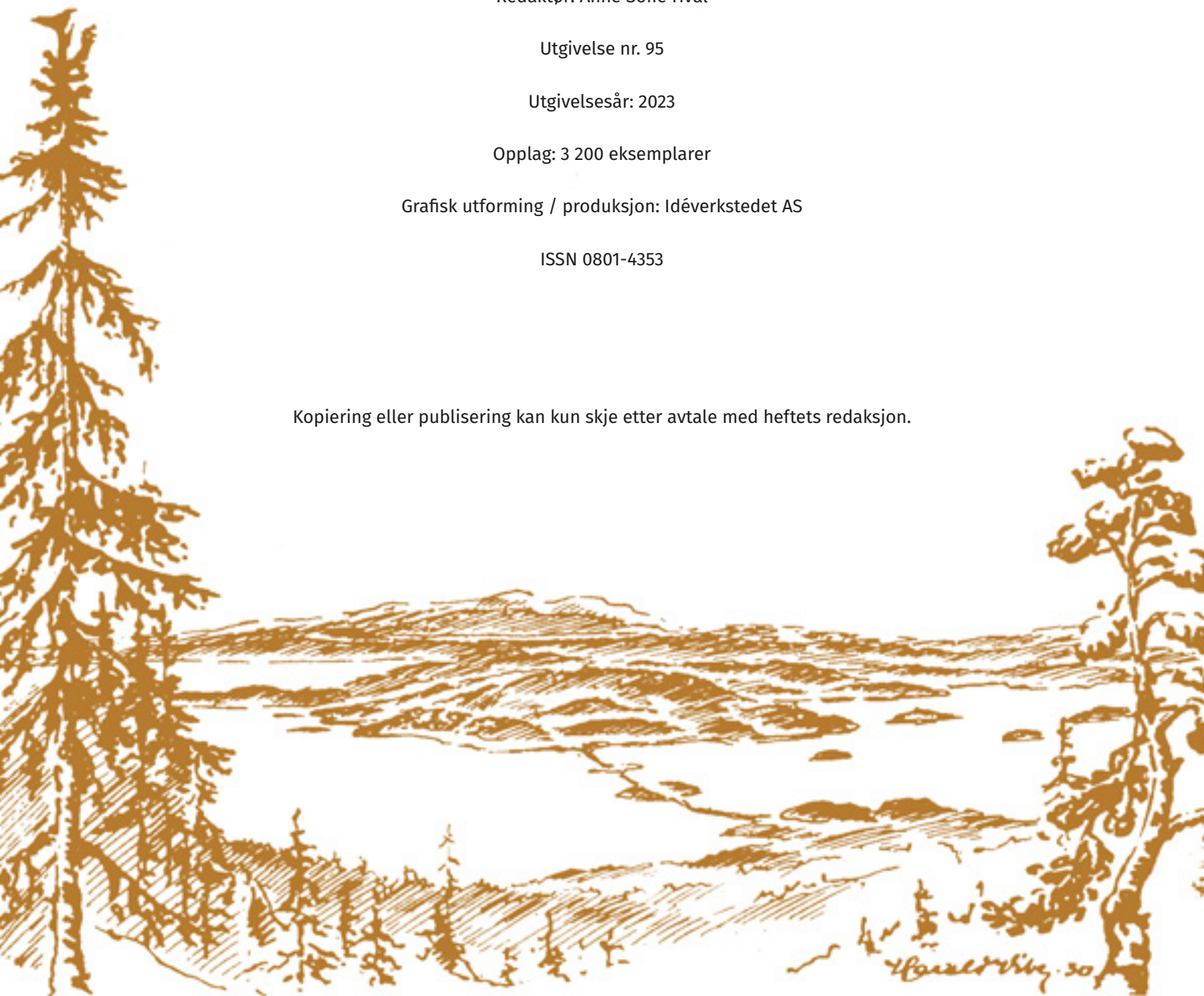
Utgivelsesår: 2023

Opplag: 3 200 eksemplarer

Grafisk utforming / produksjon: Idéverkstedet AS

ISSN 0801-4353

Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon.

INNHold

BODIL GUSGAARD Kunstnerblikk på Hønefossen 1780–1835	4	OLAV NORHEIM Fred til minne	95
RAGNVALD LIEN OG KARSTEN LIEN Bjørn Geirr Harsson til minne	13	ANNE SOFIE HVAL Da IDIBERUG kom hjem	96
KARSTEN LIEN Kartverket 250 år	14	STEN HØYENDAHL Mener dere at bønder er gjess fordi de er grå?	101
FRANS-ARNE H. STYLEGAR Gjermundbu-kongen med østlige kontakter.....	18	ANNE SOFIE HVAL Den store overraskelsen	106
GUDMUND BAKKE Hjørnesteinsbedriften Myhres Møbelindustri.....	23	NILS ELSRUD Landhandlermordet i Ådal i 1928	108
MAREN OLERUD En jul jeg husker ekstra godt.....	30	MAREN DØSSLAND Henrettelse på Tanbergmoen	114
ØYVIND TINGLEFF Fotografen Gudrun Birch-Reichenwald Jenssen.....	32	MARTINE SOLSTAD LARSEN Restaurering av Munkestuedøra	119
KARI TELSTE Helga Helgesen – en skolekjøkkenpioner.....	38	ANNE SOFIE HVAL Museets lange vei hjem	122
GUNVOR BOLLINGMO Fredede planter på Ringerike	46	OLAV NORHEIM Kapp-eting i mange former	129
LILLANN ASLAKSRUD Lang kamp for lokalsykehus på Ringerike	54	ODD RØINE HØLEN «Parfymen»s førstedame i Stabells gate	134
SVEIN FROG Barndom i Heradsbygda på 1950-tallet	58	KJETIL SUDGARDEN Bukkebekksteinens gåte	138
PER H. STUBBRAATEN Eikliområdet: Fra jordbruksområde til bydel	62	ELLING LIEN VISTEKLEIVEN Kaniner og skravling i Ringåsen	144
MORTEN LØKEN KVÆRNSTRØM Englandsfarerne fra Ådal	70	PER M. HAAKENSTAD Per på Snadden	146
TATIANA TORESEN OG ODD INGAR TORESEN Skjebnen til to russiske krigsfanger	74	HILDE HELENE WERGELAND Råseil over Tyrifjorden	150
ANNE SOFIE HVAL Forsoningens barn fra Berlin	80	PER M. HAAKENSTAD D/S Tyrvi vender hjem til Tyrifjorden	155
LISBETH WENNERSBERG Billedkunstneren Liv Schulerud Kjærnet	86	LINDA KHALAYLI En godbit fra fylkesfotoarkivet	160

Kjære leser!

Jeg har virkelig gledet meg til å presentere årets *Heftet Ringerike*. Vi kan tilby utrolig mye godt stoff i år, og ikke minst massevis av flotte bilder. Jeg ønsket meg mange bilder, og det har vi fått til.

I år som i fjor har vi hatt rikelig tilgang på stoff, og noen har fått beskjed om at saken deres må utsettes til neste år. Jeg håper ikke det tar motet fra de som har lyst til å skrive for oss. Vi vil så gjerne ha bidrag fra så mange som mulig, og over et så stort spenn som mulig.

Vår artikkel om kunstnerblikk på Hønefossen skulle vise seg å bli mer aktuell enn vi kunne ane med årets flom. Derfor velger vi forsidebildet der maleren Johannes Flintoe i 1819 står og betrakter den frodige buldrende fossen.

Det er vidt spenn i årets hefte. Her er det byhistorie og bygdehistorie, om samfunnets støtter og samfunnets utstøtte, personlige oppvekstberetninger og forskeres fagartikler.

Noen skribenter er gamle travere som kjenner våre arbeidsmåter, andre er nybegynnere. En beretning skrevet med blyant på kladdepapir viser seg å være like spennende som et prikkfritt word-dokument.

Noen artikler krever mer bearbeiding enn andre, og det kan bli mange versjoner att og fram. Så er det desto mer tilfredsstillende når vi kan sette sluttstrek.

Forfatterne våre kan oppleve å få artikkelen sin snudd mer eller mindre på hodet. Vi føler noen ganger at vi nærmest river en sak fra hverandre. Likevel møter vi utrolig mye velvilje og tålmodighet. Takk skal dere ha for det, forfattere! Jeg vil samtidig fremheve mine utmerkede samarbeidspartnere i redaksjonen, som alle går inn med stor entusiasme og arbeidsglede. Uten dere intet hefte!

Vårt felles mål er at artiklene skal være både så leservennlige og så etterrettelige som mulig. *Heftet Ringerike* dokumenterer samfunnet vårt. Det vi skriver blir stående for ettertiden, det er dokumentasjon av lokalhistorien. Det er vi stolte av!

God fornøyelse og god lesning!

Anne Sofie Hval

Anne Sofie Hval
Redaktør

Foto: Kristin Levv

Redaksjonen i *Heftet Ringerike* 2023, fra venstre Sigmund Leine, Hanne Sommerstad, Anne Sofie Hval (redaktør), Frøydis Ruud, Per Martin Haakenstad, Marit Stubbraaten og Kristoffer Kristiansen.

Foto: Nasjonalmuseet/Jeanette Velly

Silkesagen. 1791. Fargetrykk, 45,3 x 57,3 cm, av Marigot etter Pauelsens maleri *Silkesagen* (1788-89). Nasjonalmuseet.

Kunstnerblikk på Hønefossen 1780–1835

Kunsten som gjengir og dokumenterer Hønefossen med omliggende bebyggelse, representerer et tidsspenn på omkring 250 år. Motivene skildrer det mektige fosselandskapet utvikling, men viser også skiftende kunstneriske epoker og uttrykksformer.

I dag er disse kunstverkene av stor kunst- og kulturhistorisk verdi.

BODIL GUSGAARD

IHønefossen er kverndrift kjent tilbake til 1337, mens den første oppgangssagen drevet med vannkraft kom omkring 1590. På slutten av 1600-tallet kom de første møllene, som over tid utviklet seg til 15 møller i drift. Etter trettiårskrigen (1618–48) og Londonbrannen i 1666 oppstod et stort behov for tremateriale, og sagbruksindustrien blomstret.

I 1688 var det 23 sager i drift ved Hønefossen, og rundt mølle- og sagbruks-

virksomheten var det vokst opp små stuer for sagarbeidere og håndverkere.

Bykartet fra 1854 viser en relativt tett bebyggelse på Øya-området og nær fossen på Sørsida og Nordsida.

Kunstnere gjennom tidene gjengir og tolker sitt møte med Hønefossen på ulike måter, og kunstverkene speiler den kunstneriske utviklingen fra prospektmaleriet frem mot det modernistiske uttrykk i vår tid.

Et prospektmaleri er en saklig skildring av et sted. Som sjanger oppstod prospektmaleriet på 1500-tallet i Norge og holdt seg frem til midten av 1800-tallet da fotografiet overtok. På 1600-tallet var fossestryk i nordisk karakter et populært motiv hos hollandske mestre som Allaert van Everdingen og Jacob van Ruisdael. Fra slutten av 1700-tallet var Hønefossens stryk med sine imponerende vannmasser et yndet motiv for kunstnere; kjente og ukjente, norske og utenlandske.

Nordsida ved Hønefossen (venstre) og Sørsida ved Hønefossen (høyre). 1781. Peder Aadnes. Fra Glatved Hotel.

Foto: Per Martin Høkenstad / fra Ropaid (1992)

PEDER AADNES (1739–1792)

Vår hjemlige maler Peder Aadnes malte store veggdekorasjoner i den herskkelige toetasjes bygningen som sagfogd Lars Ridder (1738–94) lot oppføre i 1776 like nedenfor Hønefossen; senere Glatved Hotel. I 1779 malte Aadnes *De fem sanser* og *De fire årstider* på veggene i bygningens biljardsalong. Salongen ble i 1781 tilført to store billedfelt, prospektene *Nordsida ved Hønefossen* og *Sørsida ved Hønefossen*, henholdsvis på rommets nordvegg og sørvegg. På denne måten ble biljardsalongens romutmykning komplett. Lars Ridder var kjent for å føre et rikt selskapsliv, og veggdekorasjonene ble utgangspunkt for konversasjon og ny bevisstgjøring om det moderne livet, inspirert av opplysningstanken og samtidens europeiske kultur og kunstformer. Veggbildene gikk tapt i brannen som rammet Glatved Hotel i 1941.

Prospektene *Nordsida ved Hønefossen* og *Sørsida ved Hønefossen* gjengir Hønefossen med omliggende bebyg-

gelse på Nordsida, Sørsida og Øya-området detaljrikt og informativt. Tydelig er også broen over Storfossen mellom Øya-området og Nordsida, gjenoppbygget i 1757 etter storflommen 1754. Broen er uten rekkverk og hviler på store steinfylte tømmerkister; det vil si steinfylte laftede kar.

Prospektet *Sørsida ved Hønefossen* dokumenterer Hønefossens tre fosseløp – Storfossen, Høgbrofossen og Veslefossen, sett fra sagfogd Lars Ridders hage. På Øya-området var det tett og uregelmessig bebyggelse med møller, sager, broer og sagarbeidernes selvbygde små stuer. Hensikten med broene var fortrinnsvis å komme til sagene og møllene ved fossen. I motivets bakgrunn er Riperbakken, som var vegen til Hallingdal. Kandidat Engebret Moe. Færden (1915) utdyper:

Der var to tømmerrender, en paa «Nordsiden» og en paa «Sydsiden», og den sidste sees på billedet. – Av sager og møller sees Tandbergssagen, under denne en mølle, som oftest kaldt «Ræv-

høle», Madsesagen, Glatveds mølle Storsigta, Eklimøllen, Damstumøllen, Oppenmøllen, Øvresagen, Møllesagen, Tuesagen, Riddermøllen, Hvervenmøllen, Warloemøllen og Øiasagene. –

Den store to-etages bygning tilhøire er gjestgivergaarden, hvis eier først var O. Lundstad, senere E. Amundrud. Det hvite hus bakenfor er Mad. Fougners hus, senere apotek. Den høie bygning til venstre er Helge Glasmesters hus, nuværende «Jernbanehotellet». Paa billedet antydes endelig de 35 arbeiderhytter paa «Øia».

Om prospektet *Nordsida ved Hønefossen* opplyser Færden:

Tilhøire i billedet sees Glatveds hotel med dets mange uthuse. – Paa venstre side: Lars Niklasens stampe og kvernhus, Lages- eller Blybergsmøllen, en mølle tilhørende Lagesen paa Hønen, to Grønnersager, to Lurfaldssager, to Cappelsager. – I midten: Skjervengaarden, Pottemakergaarden og H. Iversens gaard.

ERIK PAUELSEN (1749–1790)

I 1788 foretar den danske maleren Erik Pauelsen en norgesreise for å male prospekter med storslått natur og gryende industri. Reisen var finansiert av den dansk-norske kronprins Fredrik, senere kong Fredrik 6. (1808–39).

Erik Pauelsens prospektskisse *Hønefossen* fra 1788 gjengir Hønefossen med omliggende bebyggelse fra et utsiktssted der maleren har et godt overblikk over fosselandskapet. Det er jevn belysning over bildeflaten, slik at bildet trer klart frem. Oljeskissen har en rask og spontan penselføring som viser at skissen er malt ute foran motivet.

Pauelsen gjengir fossen som et imponerende fossefall som sprer seg over et stort område – om lag tre ganger bredere enn i dag. Det er kraften i de veldige vannmassene han har vært opptatt av å fremstille der vannet flommer rett mot oss betraktere. Det er som vi hører fosseduren drønne mot oss, sammen med lyden fra sagbladene som skjærer seg gjennom svære tømmerstokker med grove tenner. Oljeskissen gjengir også klyngebebyggelsen med møller, sager, småhus og tømmerrenner som ligger på begge siden av fossestryket. Likeledes ligger bord- og plankestabler lagret for videre forsendelse. Stablene var en vesentlig del av livet ved fossen og forteller om industriell virksomhet i en tid da trelast var en viktig eksportnæring.

Oljeskissen *Hønefossen* gir et godt inntrykk av Hønefossen som kraftkilde og som sentrum i et gryende industriområde.

På sin norgesreise utarbeidet maleren Erik Pauelsen et rikholdig bildemateriale – 100 tegninger og skisser som forlegg til malerier og trykk. Tilbake i Danmark, før selvmordet i 1790, overførte han noen av sine motiver til oljemalerier, blant annet *Silkesagen*.

Etter Pauelsens brå død ble hans maleri *Silkesagen* (1788–89) stukket i 1791 av den franske gravør James Merigot. Det opplyses på fargetrykket, som har både fransk og engelsk titteltekst, at motivet er basert på Erik Pauelsens maleri. Fargetrykket *Silkesagen* er ett av fire trykk i plansjeverket *The picturesque travels through Scandinavia*, utgitt i London 1801.

På slutten av 1700-tallet kom silkesagen, som var en forbedring av den enkle oppgangssagen ved at et tykt sagblad av jern ble byttet ut med flere tynne sagblad i rammen. Det gjorde det mulig å sage hele tømmerstokken til flere planker og bord i én operasjon. Motivet i *Silkesagen* er en skildring fra den mektige Hønefossen, der møller, sager og trebroer er oppført på store steinfylte tømmerkister som fungerer som bærende og støttende fundamenter.

For å oppnå det overveldende inntrykket, er motivet gjengitt nedenfra. Det gjør at fosselandskapet synes å ruve over oss betraktere, og blikket trekkes mot silkesagen som reiser seg som et kolossalt, avkuttet monolittisk bygg i bildets ytterkant. Betrakterens blikk trekkes deretter innover i billedrommet, til bildets mellomgrunn, der et annet sagbruk ligger på en bergknaus midt i fossestryket, og vannet renner over steiner og gjennom steinfylte tømmerkister. Deretter føres blikket til øvrige sager og møller i det fjerne og til trebroene over det mektige fossefallet. På den øverste broen, som har rekkverk, går en person med frakken flagrende i vinden.

Ved silkesagen er plankearbeidere i ferd med å lempe rå plank i stabler med håndmakt, lag for lag for tørking og lagring. Høye stendere holder plankene på plass. Plankearbeiderne, kledd i datidens drakter med trange knebukser og sid trøye, med ulik farge på bukse og trøye, gjør motivet levende og troverdig.

Kunstneren Erik Pauelsen har med maleriet *Silkesagen* fjernet seg fra prospektemaleriets rammer, og viser at han er en banebryter for romantikkens naturfølelse og landskapskunst som søker det ville og dramatiske. Han har tilføyet fosselandskapet en psykologisk opplevelsverdi.

Foto: Sorø Kunstmuseum/Anders Sune Berg

Hønefossen. 1788. Erik Pauelsen. Olje på papir limt på lerret, 25 x 52,5 cm. Sorø Kunstmuseum.

CHRISTIAN AUGUST LORENTZEN (1749–1828)

Sommeren 1792, fire år etter Erik Pauelsens norgesreise, kom den danske maleren Christian August Lorentzen til Norge på oppdrag fra det danske kongehuset for å fortsette arbeidet til Pauelsen.

Lorentzen malte flere bilder som ligger nær opp til Pauelsens motiver, ikke minst maleriet *Silkesagen ved Hønefossen*. Sammenstilles motivene og titlene, er de så å si identiske. Men én detalj er annerledes – figurgruppen i forgrunnen. I Lorentzens motiv er flere plankearbeidere opptatt med å bære og legge rå plank i stabler. Og midt blant dem står en standsmessig kledd mann med sort bredbremmet hatt, lang frakk og lange, lyse bukser. Det er sagfogden, som styrer sagbruksbedriften og holder oppsyn med arbeidet. For å fremheve og tiltrekke betrakterens blick på figurgruppen, bruker Lorentzen lys og farger.

Farende folk til hest og til fots er malt inn på den øverste trebroen. På broen nedenfor står en mann og ser utover fossen. Vi erindrer Peter Chr. Asbjørnsens tanker om Hønefossen (1848):

I Sommertiden vil man finde sig kvæget ved at staae paa disse Broer, der føre over Elven og stirre ud paa de bevægede, skummende, høit opsprøitende Vande, ved at lade sig bade af Fossens flygende Vandstøv. [...] Vandet styrter ingenlunde lodret ned, men bruser ud over et ujevnt Skraaplan. Midt i dette optaarner der sig hist og her af de guult-brusende Vande store Klippeblokke, paa hvilke der er bygget en Mængde Saugbrug og Möller. Hvor disse naturlige Grundpiller mangle, er der opført store Steenkister for Broer og Bygninger. Det Hele tager sig næsten ud som en liden By midt i den vilde Strøm, [...].

Landskapsmaleriet *Hønefossen*, malt i 1797 med basis i skisser fra 1792, viser at Lorentzen er opptatt av å iaktta omverdenen. Mot en bakgrunn av åsrygger ligger Grisøya og Øya-området midt i Hønefossen, ved fossestryk

Silkesagen. 1791. Fargetrykk, 45,3 x 57,3 cm, av Marigot etter Pauelsens maleri *Silkesagen* (1788–89). Nasjonalmuseet.

Silkesagen ved Hønefossen. Christian August Lorentzen. Olje på lerret, 44,5 x 58,5 cm.

og i fosserøyk. Øya-områdets klyngebebyggelse ligger langsetter Hønefossens tre fossiløp. Over ett av fossiløpene skimtes én av mange sageierbroer.

I motivets forgrunn skildres den nye trebroen som ble bygget i 1792 over Storfossen mellom Øya-området og

Nordsida, istandsatt først i 1794. Bildet viser at broen er laget av stokker lagt tett etter hverandre på tvers av broens lengderetning, men ennå ikke sikret med rekkverk. Trebroen hviler på store steinfylte tømmerkister og ligger nær virvlende strømskavler, så å si rett ved fossestryket.

På og ved den smale broen oppholder folk seg, de fleste tilknyttet mølle- og sagbruket. Alle er menn, kledd i datidens drakter: Én rir, en annen kjører hest, noen går, andre beskuer fossestryket eller slår av en prat. En fløter med bredbremmet hatt er i ferd med å stikke fløterhaken i en tømmerstokk som flyter nær elvebredden, iaktatt av en liten gutt og en annen fløter. En tredje fløter står i passiar med to ryttere. På en bergknaus har to tømmerhoggere felt et par trær og har begynt å ta barken av restammene. En eldre mann nær dem står og noterer.

To unge menn har slått seg ned på en annen bergknaus og lar seg fascinere av fossen. Over hele scenen hvelver det seg en skyet sommerhimmel, malt med blågråtoner med en svak rosa rødme nederst og i skylaget.

Lorentzens landskapsmaleri *Hønefossen* ligger i skjæringspunktet mellom den hollandske landskapstradisjonen fra 1600-tallet, prospektmaleriet med sine detaljerte skildringer og den gryende romantiske naturbegeistring. Folkelivet i motivet gir betrakteren en forestilling om tettstedets hverdags- og arbeidsliv. Det gjør maleriet til et verdifullt kulturhistorisk dokument.

PLANSJEVERK / VOYAGE PITTORESQUE

I tråd med opplysningstidens ønske om å spre kunnskap til befolkningen var utbredelsen av plansjeverk en kilde til kunnskap i ord og bilder. Det var kunstneren Pauelsens hensikt å utgi et plansjeverk med flere av sine norske prospekter som fargelagte kobberstikk – det skulle utkomme minst to stikk i året med tekst.

Men Pauelsens plutselige død stoppet arbeidet. Først gjennom grafikkseriene til Georg Haas og H.A. Grosch, utarbeidet i perioden 1792–1820 etter malerier av de danske kunstnerne Pauelsen og Lorentzen, ble billedverk av det norske landskap spredt i inn- og utland og dannet opptakten til den kunstneriske oppdagelsen av Norge.

Utover på 1800-tallet reiste flere kunstnere i Norge, både norske og utenlandske. Flere av dem trykket og utga sine bilder som grafikk. Tradisjonen med å trykke sine bilder som grafikk og utgi dem i et plansjeverk eller en bok med forklarende tekster til hvert bilde, kalles ofte *voyage pittoresque* (illustrert reise). Dette danner et viktig utgangspunkt for det romantiske landskapsmaleriet på 1800-tallet.

JOHANNES FLINTOE (1787–1870)

Danskfødte Johannes Flintoe ble en viktig oppdager av den norske uberørte naturen med sine motiver som skildret høyfjellet, fosser og fjorder. Maleriene er oftest malt med gouache, det vil si vannfargeteknikk med dekkende farger. Flintoes første studiereise i Norge var sommeren 1819, der han fungerte som en førfotografisk dokumentarist over Krokskogen, Hønefossen, Hallingdal og på strabasiose fjellveger til Luster. Offiser og kartograf Gerhard Munthe var med som følgesvenn. Tilbaketuren gikk om Filefjell og Valdres. Reiseruten ble senere fulgt av mange kunstnere, som J.C. Dahl i 1826.

Gouachemaleriet *Hønefossen* fra 1819 gjengir et mektig fossefall med stor vannføring og frådende stryk, omkranset av trebroer og laftede hus fundamentert på steinfylte tømmerkister og klippeblokker. Trebroen over fossestryket er preget av slitasje og råte, slik at man enkelte steder ser ned i det strie og skumhvite fossestryket. Flintoe har plassert seg selv inn i motivet, på broen nær fossefallet, men motivet er sett fra et høyereliggende ståsted. En fremmed hund ser nysgjerrig på ham. Flintoe er kledd i bymote, den europeiske motedrakten, med sort flosshatt, mørkegrå lange bukser og frakk, innsvinget i midjen. Han står med ryggen til og skuer mot fossefallet, som er selve romantikkens grunnmotiv. En ryggvendt person representerer betrakteren selv, og som betrakter trekkes også vi inn i den storslagne opplevelsen av vannets flyt, fall og kraft.

Maleriet *Hønefossen* hører til Flintoes tidlige arbeider. Han er teknisk dyktig, og malemåten er nøyaktig og opplysende – han vil beskrive det han ser så nøyaktig som mulig. Den jevne belysningen gjør at landskapet virker noe stivt og hardt i utforming. Men hans banebrytende landskapsmotiver bidro til å åpne befolkningens øyne for landets naturskjønnhet.

Flintoe representerer overgangen mellom det dokumenterende prospektet og det romantiske norske landskapsmaleri.

Foto: Nasjonalmuseet

Hønefossen. 1797. Christian August Lorentzen. Olje på lerret, 46,5 x 59,5 cm. Nasjonalmuseet.

CATHARINE HERMINE KØLLE (1788–1859)

På samme tid som Flintoe vandret inn i det norske fjellandskapet, vandret prestedatteren Catharine Hermine Kølle ut i verden fra sitt hjem i Hardanger med solide beksømsøvler, lange vadmelskjørt, vandrestav og pistol i sekken mot sinte hunder. Catharine la ut på sin første vandring sommeren 1826, og det ble til sammen 15 dokumenterte vandring-er. Hennes detaljerte landskapsskildringer i gotisk håndskrift og akvarell, vannfargeteknikk med transparente farger, kan betraktes som en personlig og upublisert voyage pittoresque. Historisk Museum i Bergen oppbevarer hennes reisedagbøker fra årene 1826 til 1858.

Catharine Kølle malte over 250 akvareller. Noen av akvarellene er kopier etter andres prospekter. På den tiden var det å kopiere andres motiv en vanlig måte å utvikle sine kunstneriske anlegg. Prospektkunsten tilhører den tradisjonelle billedopplæring innenfor håndverk, ikke utdannelsen ved kunstakademiene. Flere kunsthistorikere har skrevet Catharine Hermine Kølle inn i prospekttradisjonen, og slik blir hun Norges første kvinnelige maler.

Til Ringerike kom Catharine Kølle somrene 1835 og 1850. Tre av hennes akvareller har motiv fra Ringerike. *Hougs Kirke paa Ringeriget, samt Hønefossen* er ett av dem. Motivet er sett fra et høyereliggende ståsted.

En kjerreveg i motivets forgrunn leder betrakterens blick til Haug middelalderkirke og videre til den hvit-skummende Hønefossen lenger inn i billedrommet. Hønefossen er malt fra et helt annet ståsted enn vi tidligere har sett. Men tross avstanden får Kølle dokumentert Hønefossen som en svær foss med omliggende tettbebyggelse. Hennes detaljerte malemåde har en naivistisk strek som vektlegger linje, kontur, sterke lokalfarger og jevn belysning, karakteristiske trekk ved et prospekt.

Hønefossen. 1819. Johannes Flintoe. Tegning.
Gouache på papir, 32,6 x 35,3 cm. Nasjonalmuseet.

Hougs Kirke paa Ringeriget, samt Hønefossen. (1835 eller 1850).
Catharine Hermine Kølle. Akvarell, 14,4 x 13,1 cm. Universitetsmuseet, Bergen.

Catharine Kølles særegne nasjonale akvareller er laget i en billedfattig tidsperiode, og utgjør viktige bidrag i vår kulturhistorie med sin korrekte topografiske beskrivelse. Prospektene hennes gir saklig informasjon om bygninger, hageanlegg, kirker, klostre og gravminner som forteller om menneskenes omgivelser og livsvilkår tidlig på 1800-tallet.

JOHAN AUGUST ANCKARSVÄRD (1783–1874)

Som et resultat av den økende romantiske naturfølelsen som grep om seg i Europa, var det en sterk interesse for det norske landskapet også blant malerne i Sverige. Brødrene Johan August og Michael Gustaf Anckarsvärd, begge grever og kunstinteresserte svenske offiserer, kom til Hønefossen i 1827 sammen med Sveriges ledende landskapsmaler Carl Johan Fahlcrantz, professor ved Konstakademien i Stockholm. Reisen gikk videre til vestlandske fjell- og fjordlandskap. Etter norgesreisen utga Michael Gustaf Anckarsvärd et plansjeverk med 18 grafiske blad – *Samling af Svenska og Norrska Utsigter tecknade efter Naturen af C.J. Fahlcrantz, August och Michael Gustaf Anckarswärd*.

I laveringen *Hønefossen* tegner Johan August Anckarsvärd fossestryket i Storfossen. Han står på Øya-området og ser skrått over mot Nordsida. Anckarsvärd står ved en åpen vannrenne, der vannet renner mot vannhulet som driver sag- og møllebruk lengre ned i fossen. Både broen over Storfossen og vannrenna hviler på steinfylte tømmerkister. Bakenfor broen, ytterst på Bilthuggertangen, ligger Riddergården og Glatvedgården.

I Glatvedgården residerer enkefru Karen Mathea Glatved og driver landhandel på stedet. I Riddergården er det skjenkested. Her bor sagfogd Hans Andreas Ridder (1797–1865), nygift med Maren Glatved (1801–76). Den danske maleren Martinus Rørbye besøkte Hønefossen i 1830 og forteller om en spesiell opplevelse på Riddergården:

*Hønefossen. 1827. Johan August Anckarsvärd.
Lavering, 18,9 x 25,2 cm. Nationalmuseum, Stockholm.*

*Hønefossen. 1827. Johan August Anckarsvärd.
Lavering, 11,8 x 19,4 cm. Nationalmuseum, Stockholm.*

Vi [...] spiste paa den saakaldte Riddergaard hvor Tiden forløp ret behagelig ved Spøg med en lille Bjørn man her havde lænket og der allerede var meget glubsk, hvilket han især beviiste ved at angribe en Dreng der kom ham noet for nær. Man fandt overhovedet meget Behag ved dette Spøg og en heel Deel Reisende forsamlede sig bestandig omkring ham for om mulig at ægge ham op og have Løier.

Nordsida ellers er landlig med spredt bebyggelse av hus med én eller to etasjer. I bakgrunnen er Vesterntangen med noe bebyggelse. Men hovedmoti-

vet er den brede Storfossen, der vannmassene brytes mot store og mindre steiner, sprer seg mellom dem og fortsetter sin ville ferd nedover fossestryket til det stilner av.

Motivet i Anckarsvärds andre lavering, *Hønefossen*, skildrer fossens betydelige bredde og vannmassenes kraft og spill. Det er landlig preg også langsetter Hønefossens øvre del, der fossens tre fosseløp har sin begynnelse – Veslefossens smale løp langsetter elvebredden på Sørsida, Storfossen som sprer seg i bredden med sine stryk langsetter

Hønefossen. 1831.
Gustav Adolf Boenisch.
21,3 x 35,3 cm.
Privat eie, Berlin.

Foto: Per M. Høkenstad

Nordsida og nedløpet til Høgbrofossen, der vannmassene flommer mot oss betraktere fremst i billedplanet. Ved det strie stryket ligger et par åpne vannrenner som fører vann til møller og sagbruk lengre ned i fossen. I det fjerne ligger møller og sager på øyer i fossen og langsetter elvebredden.

Begge laveringene viser Hønefossen før den ble temmet, og motivene er fortellende og rike på detaljer. Med penn og blekk er tegningene utført på papir og deretter overstrøket med fuktig pensel. Det gir uskarpe grenser og graderinger av samme fargetone. Med sitt motivvalg og sin detaljrikdom er de laverte tegningene kulturhistoriske dokument.

GUSTAV ADOLF BOENISCH (1802–1887)

Den tyske landskapsmaleren Gustav Adolf Boenisch foretok i 1831 en studiereise i Norge med marinemaler Wilhelm Krause. Begge var i 1825 elever i Dresden hos J.C. Dahl.

Motivet i *Hønefossen* er en realistisk skildring av et av Hønefossens klippepartier. Øverst på de ruvende klippene troner en bro med rekkverk, og bakenfor er et vannfall synlig. Vannet brytes og virvles skumhvitt mot steiner og berg under broen og nedetter et trangt sideløp. I tillegg renner flere mindre bekketryk over det nakne og karrige klippepartiet. På den ene siden

av sideløpet ligger utallige avbarkete tømmerstokker strødd omkring på avsatses og i kløfter. På den andre siden, øverst på klippen, ligger et sagbruk. Et annet bygg ligger bakom. Vannrenner, støttet av høye stendere, kler berggrunnen ned mot det laftede bygget i bildets ytterkant. For å få rett helling på vannrenna er det lagt stokker som fundament mot klippen. Uvær varsles i det mørke skylaget.

Landskapsmaleriet *Hønefossen* fra 1831 er bærer av minner om en svunnen tid i sagbruksvirksomhetens historie og om menneskenes kamp mot naturkreftene. Motivet gir betrakteren et innblikk i datidens harde arbeidsliv og livsvilkår, blant annet for fløterne som under svært vanskelige forhold hadde som oppgave å få tømmeret nedover elva slik at det ikke vaset seg sammen eller kom på avveie.

PETER CHRISTIAN FREDERIK WERGMANN (1802–1869)

Danskfødte Peter F. Wergmann, utdannet teater- og dekorasjonsmaler, kom i 1830 til Norge fra København, hvor han hadde vært tegnelærer og opptrådt som skuespiller i en omreisende dansk teatergruppe. Denne allsidigheten fortsatte han med de første årene i Norge. Han opptrådte som skuespiller i Trondheim i 1831 og turnerte våren 1832 med et omreisende teater både på Østlandet og Vestlandet. På stedene han kom, teg-

net han skisser som ble utarbeidet til by- og landskapsprospekter og senere trykt som litografier; det vil si trykk fra steinplate.

Peter F. Wergmann er den første som laget et norsk illustrert verk med motiver som ga en omfattende skildring av Norge. I årene 1833–36 ga han ut heftevis *Norsk Prospect-Samling* med 45 litografier og i årene 1836–37 tobindsverket *Norge, fremstilled i litograherede Billeder efter Naturen* med 84 litografier i sort/hvit-versjon – blant dem litografiet *Hønefossen*.

Noen av motivene utga Wergmann i et plansjeverk med håndkolorerte litografier; det vil si at litografiet er fargelagt i ettertid. Det gjorde man gjerne med litografier som skulle rammes inn og henges på veggen. Ett av dem er det kolorerte litografiet *Hønefossen*, som skildrer tettstedet ved fossen med den spinkle linjeføringen og den lyse koloritten Peter Wergmann er kjent for.

Fra fjern synsvinkel og i normalperspektiv gjengis tettstedet som nå har 13 sager og noen få møller i drift.

Det er Storfossen som buldrer med frådende vannmasser under og bakenfor broen. Fremdeles er det den smale trebroen fra 1792 som binder samfunnet ved Hønefossen sammen. Broen har fått rekkverk, men den ble allerede i 1804 sterkt skadet av flom.

Tross ødeleggelsene ble det kun utført småreparasjoner på broen, og all passering, spesielt med hest, opplevdes som en nervepirrende ferd. Elveløpet der noe tømmer flyter, dominerer i forgrunnen. Helt til venstre, i mellomgrunnen, skimtes utløpet fra Høgbrofossen, som sammen med fosseløpene Storfossen

og Veslefossen danner Storelva i møtet med Randselva ved Bilthuggertangen.

Wergmanns bilder er detaljrike og nøyaktige. Motivet **Hønefossen** er av særlig interesse da den gamle bebyggelsen ved fossen i dag er fjernet til fordel for ny bebyggelse.

Vi har i tidsrommet 1781 til medio 1830 fulgt kunstnere, hovedsakelig utenlandske, som oppdaget Hønefossen som motiv for sin billedkunst.

De banet veien for kunstnere som senere kom til Hønefossen. Det vil vi få vite mer om i *Hefte Ringerike 2024*.

Foto: Buskerud fylkesarkiv

Hønefossen. (1833–37). Peter F. Wergmann. Litografi, håndkolorert trykk, 19 x 23 cm.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Asbjørnsen, P. Chr. 1848: Norge fremstillet i Tegninger. Udgivet af Chr. Tønsberg, plansje 3. Christiania: Udgivers forlag.
- Brænden, Ola (red.) 1948: Samferdsla. I: Norderhov kommune. Det kommunale sjølstyrte 1837–1937–1945. Utgitt av Norderhov kommune. Oslo.
- Borgersrud, Grete og Jon-Otto Aarnæs 2008: Riddergaarden og familien Ridder. Hønefoss.
- Færden, E.M. (red.) 1915: Hønefoss. Byens historie. Hønefoss kommune. Hønefoss.
- Malmanger, Magne 1981: Kretsen rundt Tegneskolen i Kristiania. I: Norges kunsthistorie. B.4. Det unge Norge, s. 138–156. Oslo: Gyldendal.
- Ropeid, Andreas 1952: Hønefoss. B.1. Sagbruk og sagnarbeidere 1600–1800. Utgitt av Hønefoss kommune. Hønefoss.
- Ropeid, Andreas. 1977: Fra sag til sentrum. I: Buskerud. Under redaksjon av Ludvig Throndsen. Oslo: Gyldendal.
- Rørbye, Martinus 1830: 31. jul. 1830 i Martinus Rørbyes rejsedagbøger og -breve.
- Universitetsbiblioteket i Bergen: Catharine Hermine Kølle <https://marcus.uib.no/exhibition/chk>
- Wergmann, Peter Christian Frederik 1837: Norge, fremstillet i lithographeerde Billeder efter Naturen. Bind 2. Christiania. [Plansje XXXII, s. 36–37]

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard (f. 1943) var førstelektor ved Høgskolen i Østfold der hun foreleste i kunst- og kulturhistorie. Fra 2015 har hun skrevet flere artikler i *Hefte Ringerike*. Hun forfattet boken *A.C. Svarstad – den realistiske miljøskildrer* (s. 6–81), og var kurator og formidler av Svarstadutstillingen med 42 malerier i Galleri Sundvolden høsten 2018.

Bjørn Geirr Harsson til minne

Tidligere redaktør og viktig bidragsyter i *Hftet Ringerike* døde brått i september 2023, 83 år gammel. Bjørn Geirr satte i tillegg spor på en rekke faglige og sosiale områder.

RAGNVALD LIEN OG KARSTEN LIEN

Bjørn Geirr Harsson var Oslo-gutt fra Nordstrand. Han førte et konservativt språk, skriftlig og muntlig, men var absolutt ikke noe språk-politi. Sammen med sin Margit, opprinnelig fra Hallingdal, hadde han sans for dialekter, stedsnavn og alle språkets varianter. Sammen dannet de et par som samlet og gjorde kjent Hole og Ringerikes nære og fjerne historie. Han ble med i redaksjonen for *Hftet Ringerike* fra 2004 og var redaktør i perioden 2005–2009. Her viste han en god teft for det redaksjonelle gjennom valg av temaer og forfattere, og han ledet arbeidet på en solid måte. I 2005 fikk heftet en ansiktsløfting med fornyet utseende og nytt navn; *Ringerike* ble byttet ut med dagens *Hftet Ringerike*.

Bjørn Geirr studerte realfag ved Universitetet i Oslo og tok hovedfag i geofysikk. Etter studiene begynte han i 1968 i Norges Geografiske Oppmåling, det nåværende Kartverket. Bjørn Geirr ble sjefsingeniør innen geodesi og har hatt ansvaret for geodesiarbeider av stor nasjonal og internasjonal betydning. Han ble utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs orden i 2005 for sin innsats for norsk geodesi. I tillegg til det rent faglige, har han vært særlig interessert i Kartverkets historie. Sammen med Roald Aanrud skrev han *Med kart skal landet bygges. Oppmåling og kartlegging av Norge 1773–2016*.

Han var svært opptatt av krigshistorie, spesielt Hjemmestyrkenes (HS) innsats under andre verdenskrig. Han ble styreleder i Hjemmestyrkemuseets venneforening. Sammen med Per Chr. Hurum har han skrevet bøker om «cellene» som HS brukte, samt om flyslippene. Han har også skrevet et hefte om venneforeningens historie. Bjørn Geirr Harsson var medlem av styret i Ringerikes Museum og i interimsstyret for stiftelsen Hringariki. I 2004 tok han initiativet til å etablere Norsk kartmuseums venneforening, ble foreningens første styreleder og satt i vervet til

Bjørn Geirr Harsson på Eggemoen i 2021.

2020. Bjørn Geirr har også bidratt som en meget dyktig omviser i museet. I *Hftet Ringerike* skrev han flere artikler om viktige gjenstander i samlingen.

Videre skrev han i 2020 *Historien bak Struves meridianbue*. Denne forteller om selve prosjektet med oppmåling av meridianbuen, men også om hvordan den kom inn på UNESCOs verdensarvliste. Han er utnevnt til æresmedlem i GeoForum, Norsk kartmuseums venneforening og Hole historielag. Bjørn Geirr Harsson fikk Hole kommunes kulturpris i 2017. Holes historie har han behandlet særlig grundig i *Hftet Ringerike*. Vi nevner hans omtale av de fire Hole-kongene, samlet i et eget hefte utgitt av Hole historielag i 2020. Ved Bjørn Geirr Harssons bortgang har vi mistet en viktig formidler av vår lokale historie.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien, født 1951, vokste opp på Sokna, er tidligere redaktør i *Hftet Ringerike*, nå bygdebokforfatter for Lunder sogn, med første bind trykt i 2023. Karsten Lien, født 1956, vokste opp på Sokna, er tidligere leder av bladstyret for *Hftet Ringerike*. Han er leder for Norsk kartmuseums venneforening.

Kilde: Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling); Rektangelning 150 000, 198-6, M. Rymning, 1827.

Hønefoss på et kart fra 1827

Kartverket 250 år En livskraftig etat med adresse Hønefoss

I 2023 er det 250 år siden Kartverket ble etablert. Institusjonen har ikke bare vært svært viktig for Norge, men har også betydd mye for ringerikssamfunnet etter at den flyttet hit.

KARSTEN LIEN

Det var den tysk-danske generalen Heinrich Wilhelm von Huth som 14. desember 1773 utstedte et såkalt *pro memoria* som betraktes som Kartverkets stiftelsesdokument.

Det startet med at danske kongen Christian VII sendte general von Huth til Norge for å styrke beredskapen da Sveriges nye konge Gustav 3. begynte å se på muligheten for å erobre Norge fra Danmark.

Von Huth foreslo å kartlegge de norske områdene mellom riksgrensa og Glomma, og han etablerte Norges Grændsers Opmaaling (NGO) i 1773.

Navnet ble fra 1884 Norges Geografiske Oppmåling, og fra 1986 Statens kartverk. Navneskiftet skjedde samme år som NGO, Norges sjøkartverk og 18 fylkeskartkontorer ble slått sammen. Fra 2012 ble Kartverket godkjent som kortform.

Kartleggingen til lands og til vanns på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet ble i første rekke gjort utfra *militære* behov, og den markerte starten på et 250 års nært forhold mellom Kartverket og Forsvaret. Det betyr at de fleste kart som finnes fra tida før 1850 er oppmålt og tegnet av yngre offiserer.

CHRISTOPHER HANSTEENS PERIODE

Etter hvert ble det økt fokus på kartlegging for *sivile* formål, noe som førte til endringer i ledelsen av den geografiske oppmålingen. Christopher Hansteen var professor ved Det Kgl. Frederiks Universitet i Christiania, og fra 1817 ble han også direktør for NGO. Mot slutten av Hansteens periode la NGO en plan for å fullføre kartleggingen av hele Norge. Det skulle imidlertid ta over hundre år før Norge fikk én kartserie som dekket hele landet. Det skjedde i 1988 ved fullføringen av den topografiske kartserien M711 (Norge 1:50 000) som ble påbegynt i 1952.

NGO FLYTTER TIL RINGERIKE

En stor, staselig bygning i St. Olavs gate 32 i Oslo huset NGO i hundre år, fra 1880 til 1980. Men etter andre verdenskrig ekspanderte etaten og trengte mer plass. Og da Stortinget på 1960-tallet ga regjeringen pålegg om å flytte flere statsinstitusjoner ut av hovedstaden, startet en lokaliseringdebatt hvor mange kommuner jobbet aktivt for å tiltrekke seg NGO.

Det er ingen tvil om at Ringerike kommune gjerne ville at NGO skulle flytte hit. I perioden fra 1967, da det regjeringsoppnevnte Utflyttingsutvalget hadde lagt fram sin innstilling og fram til 1972 da Stortinget fattet det endelige flytvedtaket, foregikk det en intens aktivitet både internt i NGO og i flere kommuner for å påvirke resultatet. Ringerike kommune lovet blant annet å tilby boligtomter til de ansatte, og ikke minst kunne kommunen tilby en stor, velegnet tomt med gode grunnforhold for sensitive måleinstrumenter.

Åtte år seinere, i 1980, kunne NGO flytte inn i helt nye lokaler på Hvervenmoen ved Hønefoss, noe som er nærmere omtalt i en artikkel i *Heftet Ringerike* fra 2019. Den første tida ble det nye NGO-bygget kalt for «Huset i skogen», fordi det lå alene i skogen et stykke unna hovedveien. Siden har store deler av næringsparkområdet blitt utbygd, så Kartverket er ikke lenger alene på Hvervenmoen. Men veien som ender ved kartverksbygget, heter fremdeles Kartverksveien.

NGO/KARTVERKET – EN VIKTIG ARBEIDSPASS

Etter flyttingen i 1980 hadde NGO 180 ansatte og var ikke blant de aller største arbeidsplassene i kommunen. Men etter at både Forsvaret og en rekke store industriarbeidsplasser har blitt borte, er det i dag bare Ringerike kommune og Ringerike sykehus som har flere ansatte enn Kartverket. Av Kartverkets drøyt 800 ansatte på landsbasis er nå cirka

Foto: Ukjent/Kartverket

General Heinrich Wilhelm von Huth, NGO/Kartverkets stifter

500 ansatt ved hovedkontoret i Hønefoss, og mange fra Ringerike og nabokommunene har fått jobb på Kartverket i åras løp.

Og selv om ikke alle ansatte ved Kartverket er bosatt på Ringerike, har Ringerike og nabokommunene Hole og Jevnaker fått store skatteinntekter ved at Kartverket ble flyttet til Hønefoss, noe som har hatt stor økonomisk betydning for lokalsamfunnet.

Like viktig er det at Kartverket tross sin høye alder har klart å omstille seg til å bli en moderne og innovativ bedrift i takt med digitaliseringen av samfunnet. Det betyr at Kartverket tiltrekker seg ressurspersoner med høy kompetanse på mange fagområder, noe som kommer ringerikssamfunnet til gode.

KARTVERKETS ORGANISASJON

Kartverket er i dag organisert i fire fagdivisjoner: *Geodesidivisjonen*, *Landdivisjonen*, *Sjødivisjonen* og *Eiendomsdivisjonen*. Sjødivisjonen holder fortsatt til i Stavanger, men i perioden 2004–2007 ble all tinglysing av fast eiendom overført fra de lokale tingrettene til Eiendomsdivisjonen i Hønefoss. Ringerike tingrett var den første som overførte tinglysningen. I tillegg er det felles enheter for virksomhetsstyring, digitalisering, IT samt region- og samfunnskontakt. Den siste enheten inkluderer de ti fylkeskartkontorene, og dessuten finnes det et kundesenter i Ullensvang og et geodetisk observatorium i Ny Ålesund på Svalbard.

Her kan det være på sin plass å nevne at Kartverket fikk sin første kvinnelige kartverksjef i 2008, nemlig juristen Anne Cathrine Frøstrup. Blant de ni personene i ledelsen, er fire kvinner og fem menn, altså en nær 50/50 % kjønnsfordeling blant lederne i Kartverket.

TEKNISK UTVIKLING OG DIGITAL KARTPRODUKSJON

Det har skjedd en revolusjon i måten oppmåling og kartproduksjon foregår på i løpet av de 250 åra som etaten har bestått, og i dag er Kartverket en av de ledende kartinstitusjonene i Europa.

Siden 1952 har Kartverket produsert kartserien *Norge 1:50 000* i samarbeid med Forsvaret. Opp gjennom åra har det vært prøvd å utgi en sivil utgave av kartserien – med vekslende hell. Tilrettelegging av kartserien har utviklet seg enormt, spesielt etter datamaskinenes inntog og etter at den landsdekkende digitale kartdatabasen *N50 Kartdata* var ferdig etablert i januar 2001. Her er noen tall som viser utviklingen:

1980: 40 årsverk produserte manuelt 40 *Norge 1:50 000*-kartblad i året.

2010: 4 årsverk produserte digitalt 100 kartblad i året.

2023: 10 personer oppdaterer *N50 kartdata* kontinuerlig for hele landet. Dette tilsvarer alle 727 kartblad i målestokk 1:50 000.

Foto: Ukjent/Kartverket

GRATIS KARTDATA

Ukentlig oppdaterte kartdata kan lastes ned gratis og brukes til å produsere for eksempel turkart. Kartdata kan også installeres på mobiltelefoner, som i Kartverkets mobilapp *Hvor?* Også mobilappen er gratis, og det samme er mobilkartene som lagres på telefonen. Dermed har man alltid kart som viser hvor man er, også utenfor internettdækning i skogen og på fjellet. Appen inneholder også kart som dekker et område som går 50 kilometer inn i Sverige og Finland.

NORSK KARTMUSEUM 25 ÅR

Det er en stund siden geodetene måtte ut i felten for å måle vinkler mellom trigonometriske punkter blant annet ved hjelp av teodolitter, for så å beregne punktenes koordinater før karttegningen kunne begynne. I dag gjøres dette ved hjelp av satellittgeodesi og permanente GNSS-stasjoner (GNSS omfatter det amerikanske GPS, det russiske GLO-NASS, det kinesiske BeiDou og det europeiske Galileo). Men Kartverket, som er den eldste sivile tekniske etaten i Norge som fortsatt er i drift, er stolt av sin historie og opprettet i 1998 Norsk kartmuseum med mange av de gamle måleinstrumentene. Kartmuseet kan feire 25-årsjubileum i år samtidig som Kartverket fyller 250 år.

Norsk kartmuseum er åpent for alle, og omvisninger kan organiseres både i arbeidstida og utenom. I anledning 25-årsjubileet har museet åpnet en egen utstilling med en del klenodier som Kartverket har fått låne av arvingene til general von Huth, Kartverkets første direktør. Disse har fått en fin plass i en monter i museet, som er vel verdt et besøk.

KULTURELLE RINGVIRKNINGER

Det er naturlig at en arbeidsplass med så mange ansatte setter sitt preg på lokalsamfunnet, også når det gjelder kulturaktiviteter og bedriftsidrett. Blant annet bør kulturkveldene som fagforeningen Norsk Tjenestemannslag gjennomførte i perioden 1990–2016 nevnes. En rekke kjente artister har holdt konserter i kantina på Kartverket, til glede for de ansatte med familie og venner. Her har også flere lokale artister og band fått sjansen til å opptre.

I tillegg til disse kulturkveldene satte ansatte på Kartverket i 2012 og i 2015 opp sin egen revy med regi-bistand fra Hønefossrevyens Bror Andersen. Kartverksrevyen spilte for fulle hus og var åpen for alle. En annen ting er all kunsten som finnes på Kartverket. Den er ute, i ganger, i fellesrom, i kantina og på møterom. Mye av kunsten er kjøpt inn av Kunstforeningen i Kartverket.

Den første teodolitten som ble kjøpt inn av NGO i 1825

STATUS FOR KARTVERKET I 2023

I jubileumsåret framstår Kartverket som en moderne statsetat hvor IT-teknologi står sentralt i de aller fleste oppgavene som blir utført. Dette merker også brukerne ved at mange produkter og tjenester er tilgjengelige via nettet.

Høydemodellen ble etablert som et prosjekt i 2016 med en kostnadsramme på 420 millioner kroner og har vært det største geodatakartleggingsprosjektet gjennom tidene. Resultatet er en detaljert høydemodell med digitale høydedata som dekker hele Norges landareal.

Kartverket har også videreutviklet *elektronisk tinglysning*. Ved utgangen av 2022 var 66 % av sakene sendt inn elektronisk, og av disse ble 64 % behandlet helelektronisk.

I tillegg har Kartverket ansvaret for *driften av matrikkelen*, Norges offisielle eiendomsregister. Kartverket bestemmer også skrivemåten av en rekke stedsnavn, blant annet gårdsnavn, bruksnavn og naturnavn. Kartverket har bidratt til å bygge opp systemer for tinglysning og eiendomsregistrering i flere land, særlig i Øst-Europa.

Ambisjonen for framtida er å fortsette arbeidet med å utvikle digitale systemer for kart- og eiendomsinformasjon. Grunnleggende geografiske data må betraktes på linje med data om person, virksomhet og eiendom i våre nasjonale registre.

SLUTTORD

Det er en livskraftig etat med stor betydning både nasjonalt og lokalt som kan feire 250-årsjubileum i 2023. Litt humoristisk kan vi si at Kartverket har satt Ringerike på kartet, men det er et faktum at bedriften er et utstillingsvindu som gir Ringerike mye positiv oppmerksomhet. Som nevnt ligger Kartverket teknologisk i tet på mange felt, og i tillegg har etaten fått flere bein å stå på etter at porteføljen er utvidet med sjøkartlegging, tinglysning og den nasjonale matrikkelen. Men geodesien har hele tida vært en del av Kartverkets kjernevirksomhet med en rivende utvikling i metoder og teknologi. Slagordet «Med kart skal landet bygges» har fortsatt gyldighet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Harsson, Bjørn Geirr og Roald Aanrud 2016: Med kart skal landet bygges. Oppmåling og kartlegging av Norge 1773–2016. Utgitt av Statens kartverk. Ringerike.
- Harsson, Bjørn Geirr 2019: Statens kartverk flytter til Ringerike. I: Heftet Ringerike, nr. 91, s. 12–14.
- Bratheim, Per Christian og Storvik, Synne 2023: En moderne og innovativ etat i 250 år. I: Posisjon. Magasinet for geomatikk. Nettadresse: geoforum.no/wp-content/uploads/2023/02/Posisjon-2023-1.pdf
- Øystein Dokken, Per M. Haakenstad, Kristoffer J. Kristiansen og Sidsel Kvarteig har bidratt med informasjon.

FORFATTEROMTALE

Karsten Lien er født på Jevnaker i 1956. Han tok examen artium på naturfaglinja i 1975 og er cand.scient. i naturgeografi fra 1985. Han har jobbet i skoleverket, i databransjen, i bransjeorganisasjonen GeoForum og mer enn 30 år i Kartverket. Han har vært styreleder for Stiftelsen Ringerikes Museum og er nå styreleder i Norsk kartmuseums venneforening.

Den offisielle åpningen av Kartverksbygget på Hvervenkastet i 1980; Kong Olav er på vei inn.

Det ferdige Kartverksbygget i 1980. Det er tegnet av det lokale arkitektfirmaet Sæther og Gythfeldt, som vant den utlyste arkitektkonkurransen.

Illustrasjon: Rognar Løken Borstein

Rekonstruksjon av gravritualet på Gjermundbu på slutten av 900-tallet.

Gjermundbu-kongen

En ringeriksfyrste med østlige kontakter

Det spektakulære Gjermundbu-funnet fra Smeden i Haugsbygd er det nærmeste vi kommer en virkelig kongegrav fra vikingtiden utenfor de få og vesentlig eldre skipsgravenes miljø her til lands.

FRANS-ARNE H. STYLEGAR

Funnet er dessuten en sentral brikke i et arkeologisk puslespill som handler om de utstrakte forbindelsene mellom personer og slekter på Ringerike og ellers på det indre Østlandet på den ene siden – og folk og begivenheter mye lenger øst på den andre. Og det for mer enn tusen år siden. Form, stil og dekorasjon viser at graven skriver seg fra slutten av 900-tallet.

INNHALDET I GRAVHAUGEN

Den store gravhaugen inneholdt en lang rekke gjenstander: våpen i form av to sverd og en stor våpenkniv, to økser, to spyd, fire skjold og en bunt piler, hjelm og brynjevæv, stiggjøyer og sporer, spillebrikker og terninger, utstyr til minst

fem hester og til én eller to sleder, flere kister og skrin, samt diverse redskaper. Flere av de bevarte gjenstandene er usædvanlig forseggjorte, som det praktfulle sverdet og den ene spydspissen. Og hjelmen og ringbrynjen er nærmest unike.

Det er en kremasjonsgrav vi har med å gjøre, og i vikingtiden er den dominerende gravskikken på Østlandet at det såkalte «brannflaket», det vil si bålrestene (brente bein, gravgaver, kull og aske) ligger spredt ut på den gamle markoverflaten. Men i Gjermundbu-funnet lå de fleste gjenstandene under en stor kjele som var plassert med bunnen opp under et lag som kanskje representerer restene av likbålet med brente bein og kullrester.

Gjermundbu-hjelmen er unik, og er den eneste av sitt slag i Vest-Europa.

Illustrasjon: Morten Hval

HVOR UNIK ER GJERMUNDBU-HJELMEN?

Det er utvilsomt hjelmen og brynjeveven som har fått mest oppmerksomhet når det gjelder funnet fra Gjermundbu. Forklaringen er enkel: Gjermundbu-funnet står alene blant vikingtidens gravfunn i Skandinavia og Vest-Europa for øvrig. Ingen andre funn inneholder hjelm eller ringbrynje. Men de gangene Gjermundbu-hjelmen presenteres som «Europas eneste vikinghjelm» er utgangspunktet *vest-europeisk*, eller skandinavisk. Lenger øst i Europa, i Rus'-riket eller Kievriket – det som sagaene kaller Gardarrike – er nemlig hjelm og brynje karakteristiske innslag i rikt utstyrte mannsgraver nettopp fra 900-årene.

Rus'-riket ble ifølge legenden grunnlagt av skandinaviske vikinger på 800-tallet. På sitt største kom riket til å omfatte et større antall slaviske, baltiske og finsk-ugriske folk. Under fyrstene Vladimir og Jaroslav strakte deres makt seg fra innsjøen Ladoga i Nordvest-Russland til Svartehavet, og fra Moskva til fjellkjeden Karpatene. Etter 1054, da Jaroslav døde, ble riket delt mellom sønnene hans og kraftig svekket av påfølgende borgerkriger.

PARALLELLER TIL FUNNET

Det er i dagens Russland og Ukraina at vi av og til støter på graver med hjelm og brynje. Det dreier seg om gravplasser som dels kan knyttes til Rus'-rikets herskere og deres nærmeste krets, og dels til deres væpnede følge, *druzhina*. Eksempler finnes i gravene i Gnezdovo ved Smolensk, ved

Praktsverdet.

Foto: Vegard Vige/Kulturhistorisk museum, UiO

Chernigov, ved Jaroslavl og i Kiev. Også i den mektige storhaugen Chernaya Mogila i Chernigov fantes et stort brannflak. En mengde gjenstander fra likbålet lå samlet i dette laget, deriblant to hjelmer, fragmenter av én eller to brynjer, to praktsverd, 10 spyd, en mengde pilspisser, to par stigbøyler, to store drikkehorn beslått med forgylt sølv, spillebrikker og to bysantinske gullmynter.

Sleden eller sledene i Gjermundbu-funnet har paralleller på Østlandet ellers, og til dels i Øst-Sverige, men også lenger øst, som på gravplassen Plakun ved Staraja Ladoga øst for St. Petersburg. Skriftlige kilder forteller om sledens sentrale rolle i begravelsesseremonier i Kievriket. Øvrige gjenstander i funnet, som praktsverdet, vitner først og fremst om den gravlagtes tilknytning til et internasjonalt kriger- og høystatusmiljø.

HVA GJØR GJERMUNDBU-FUNNET SÅ SPESIELT?

Gjermundbu-funnet er et gravfunn utenom det vanlige. Her møter hjemlige tradisjoner det internasjonale fenomenet med rikt utstyrte ryttergraver. Sistnevnte gravskikk forekommer på denne tiden over store deler av Europa i områder der kristen gravleggingstradisjon fortsatt ikke var blitt en-rådende. I tilfellet Gjermundbu har denne miksen dessuten et tydelig østlig preg. Enkelte trekk ved gravskikken, som hjelmen, ringbrynjen og sleden, tyder på at de som organiserte begravelsen på Gjermundbu ved selvsyn kan ha erfart hvordan fyrstelige begravelser ble gjennomført i Rus'-riket.

DE ØSTLIGE FORBINDELSENE

Sagaer og andre skriftlige kilder gir opplandshøvdingene en annen rolle enn stormenn i Viken og på Vestlandet.

Gjennom det meste av 900-tallet var Viken i praksis dansk, mens det fra Agder og vestover stadig ble forsøkt å samle et norsk rike – med klare vestlige (engelske) kontakter.

I de brede innlandsbygdene nærmest Viken var situasjonen en annen: der gikk oppmerksomheten og lojaliteten i større grad østover. I *Historia Norvegiae* hører vi for eksempel om «alle småkongene og alle som svarte skatt til sveakongene», med referanse nettopp til denne regionen. De karakteristiske *bildesteinene* (runesteiner med dekorasjon i form av figurer og bilder) i rød Ringerikssandstein er fra tidligkristen tid og er arkeologiske vitnesbyrd om de samme forbindelsene. I Norge finnes bildesteinene bare på det indre Østlandet, og de nærmeste parallellene finner vi i Sverige, nærmere bestemt i Mälardalen.

Gjennom kontaktene med Svearike ble opplendingene også involvert i nettverk og allianser som strakte seg langt videre mot sør og øst. Ikke så få av disse kontaktene handlet om krig og våpen.

Det var ikke uvanlig for skandinaviske krigere å slutte seg til berømte herskeres væpnede følge på denne tiden. Skriftlige og arkeologiske kilder forteller om menn som søkte til England eller til det fjerne Bysants (ved dagens Istanbul),

Foto: F.-A.H. Svalgaard

Hjelm fra graven i storhaugen Chernaya Mogila. Vi må til Rus'-riket for å finne paralleller til hjelmer brukt som en del av gravritualet i vikingtiden.

mens andre dro til fyrstene i Kiev i Ukraina eller Novgorod i Russland. Det er på Opplandene at vi finner de tydeligste sporene etter norske vikinger som gikk nettopp i Rus'-fyrstenes tjeneste.

Væring, skandinaviske leiekrigere i Konstantinopel. Ringerike og de øvrige østlandske innlandsdistriktene kan ha vært en viktig rekrutteringsmark for disse «fremmedkrigerne» i vikingtiden.

Illustrasjon fra Iohannes Skylitzes' Synopsis. Original i Biblioteca Nacional de España, Madrid

Kart: Norgeskart.no

Kart over Smeden og Gjernmundbo i Haugsbygd. Funnstedet er markert med kryss.

HVEM DRO I ØSTERLED IFØLGE SAGAENE?

I sagaene fortelles det om flere personer med slektsbakgrunn på Opplandene og Ringerike som gjorde tjeneste i Novgorod eller Kiev. Det gjelder Olav Haraldsson og halvbroren Harald Sigurdsson, men også Eymund Ringsson, som fikk en viktig politisk og militær posisjon i Kievriket etter storfyrst Vladimirs død i 1015, samt Sigurd Eiriksson, Olav Tryggvasons morbror, som var i Vladimirs druzhina på 980-tallet.

Én av de nevnte bildesteinene, Alstadsteinen fra Toten, har en runeinnskrift som er enestående i landsmålestokk fordi den er den eneste som direkte nevner en lokal kriger som døde helt borte ved elva Dnjepr i Ukraina. I Sverige finnes det imidlertid en hel rekke steiner som er reist til minne om menn som døde i østerled.

DET BYSANTINSKE SEGLET FRA HUNDORP

Langt mindre kjent er et helt spesielt funn fra Hundorp i Gudbrandsdalen. Det dreier seg om et bysantinsk segl av bly, trolig fra 1000-tallet. Det er antagelig ikke mye yngre enn Gjernmundbu-funnet. Slike segl ble brukt av statlige embetsmenn og geistlige på alle nivåer i Konstantinopel, dagens Istanbul, for å forsegle og bekrefte viktig korrespondanse og dokumenter.

Fra Norge kjenner vi bare dette ene funnet, og det er neppe tilfeldig at det er funnet på Opplandene. Forklaringen kan være at en gudbrandsdøl har vært del av «østfarettradisjonen» på det indre Østlandet og har hatt med seg ett eller flere dokumenter hjem, eller at en bysantinsk utsendelse har kommet til Hundorp og andre kongsgårder på Opplandene i diplomatisk ærend.

Keiserportrett, antagelig av Otto 2., som krones av engler og bærer et sverd i beltet. Sverdet er av samme type som det fra Gjernmundbu. Miniatur fra en exultetrull fra erkebiskop Landolf 1. av Beneventos tid, 985–987.

Illustrasjon: Fra original i Vortkanbiblioteket, Vat. Lat. 9820

GJERMUNDBU-KONGENS ROLLE

Hvem var så rytterkrigeren som ble stedt til hvile på Gjermundbu en gang på slutten av 900-tallet?

Det tunge rytterutstyret vi finner i Gjermundbu-graven, med hjelm og ringbrynje, pil og bue og flere sverd, er som et ekko av Rus'-fyrstenes kamper mot ulike rytterfolk på steppene i sør og øst. Svjatoslav hadde i 960-årene ført felttog mot Khazarriket og mot bulgarer på Balkan, og vært i krig med *petsjeneger*, et tyrkisk folk. Etter at Vladimir kom til makten i 980, kriget han mot volgabulgarer i 985, og var stadig i strid med *petsjeneger*. Rus'-riket møtte også tungt

rytteri fra Bysants på slagmarken, som da Vladimir i 986–987 med skandinaviske leiekrigeres hjelp assisterte keiser Basileios den 2. med å slå ned et indre opprør.

Noe endelig svar får vi selvsagt aldri, men Gjermundbu-funnets østlige preg må ha en konkret bakgrunn. Trolig skal denne søkes i opplendingenes deltagelse i druzhina, Rus'-fyrstenes væpnede følge. Den gravlagte krigeren på Gjermundbu må ha vært en del av østfarertradisjonen på Opplandene. Det er sannsynlig at han selv hadde vært østpå, og det er også trolig at han ikke var alene, men sto i spissen for en større eller mindre gruppe lokale krigere.

Foto: Anne Sofie Hvi

Gravhaugen befant seg der det nå er gårds plass mellom det hvite våningshuset og det røde uthuset. Gården ligger ved foten av Gamle Ringkollveien, tett ved det som kalles Smeden-krysset i Haug.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Utrykte kilder

- Marstrander, Sverre: Innberetning om undersøkelse av gravfunn på Gjermundbo (gnr. 105 brnr. 1) Haug s., Norderhov pgd., Buskerud, foretatt 2/4 1943. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Marstrander, Sverre: Innberetning om ny undersøkelse av gravhaug på Gjermundbo (gnr. 105, brnr. 1), Haug s., Norderhov pgd., Buskerud, foretatt 14. mai 1943. Top. ark., Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Trykte kilder

- Grieg, Sigurd 1947: Gjermundbufunnet. En høvdingegrav fra 900-tallet fra Ringerike. Norske Oldfunn VII. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Guldal, Jon 1943: Nye gravfunn på Gjermundbo. I: Ringerikes Blad, 18. mai 1943.
- Frans-Arne H. Stylegar og Ragnar L. Børsheim 2021: Gjermundbufunnet – en småkonges grav med østlig tilsnitt på Ringerike. I: Viking. Norsk arkeologisk årbok, B. 85, s. 89–122.

FORFATTEROMTALE

Frans-Arne H. Stylegar (f. 1969) er arkeolog og spesialist på vikingtiden. Han har utgitt en rekke bøker og skrevet fagartikler og holdt foredrag i inn- og utland. Han arbeider nå med kulturminnespørsmål i Multiconsult; og er tidligere mangeårig fylkeskonservator og museumsdirektør.

Lokalene til Myhres Møbelindustri i 2023, langs Klekkenveien mellom Sætrang og Klækken Hotell.

Myhres Møbelindustri – en hjørnestein i Haugsbygd

1930-åra var tunge tider. Det var vanskelig å få arbeid.
Men oppi Haugsbygd satt en 20-åring som ville prøve å skape noe sjøl.

GUDMUND BAKKE

I 1935 startet Olav Myhre (1915–2000) sitt eget firma på foreldrenes eiendom Hauglund, ved Freitag mellom Klekken og Sætrang. Under navnet Olav Myhres Snekkerverksted begynte unggutten å lage enkle småmøbler i bryggerhuset. Det gikk såpass bra at han allerede året etter kjøpte nabotomta, og i 1937 kunne han flytte inn i egen verkstedbygning med materialtørke.

Snart kom den yngre broren Bjarne (1920–2001) med. Han hadde hjulpet broren siden han ble «gammel nok» og skolesituasjonen tillot det. Brødrene hadde øyensynlig arvet teknisk innsikt av faren Karl Myhre, som var smed og drev egen virksomhet med produksjon av vogner og trillebærer i smia på naboeiendommen. I tillegg til småmøbler til naboer og andre satset brødrene på produksjon av dører og vinduer. Ved krigsutbruddet i april 1940 beskjefteget bedriften seks mann.

FLAMMENES ROV I 1940

Beliggenheten ved Freitag var – mildt sagt – uheldig. Da kampene i Haugsbygd raste som verst mellom tyske og norske styrker mandag 15. april 1940, lå nordmennenes hovedstilling bare et steinkast unna fabrikkbygningen. Etter hvert fikk tyskerne stilt inn siktene mot den norske mitraljøsestillingen, og det varte ikke lenge før hele grenda stod i brann. Både verksted og lager brant ned, og av varebeholdningen som ble flammens bytte, var en større ordre ammunisjonskasser til Ingeniørvåpenet på Hvalsmoen.

Men Olav Myhre og hans ansatte brettet opp ermene, og våren 1941 kunne de starte opp igjen i ny verkstedbygning. Navnet ble endret til Myhres Møbelindustri etter at produksjonen primært gikk over til å omfatte småmøbler. De ble i hovedsak framstilt i serier og levert til møbelforretninger i Oslo.

Det ble også levert møbler til private og til møbelforretninger i Hønefoss. Høsten 1941 lagde de møbler på bestilling til frøknene Kronborg, som da skulle gjenåpne det ærverdige gamle Klækken Hotell som brant ned til grunnen i april dagene 1940.

Olav Myhre hadde teoretisk utdannelse fra teknisk aftenskole, en forløper til yrkesskolen, og flere kurs på STI, Statens Teknologiske Institutt. Bjarne Myhre tok kurs for møbelsnekkere hos NKS, Norsk Korrespondanseskole, halvårig handelsskole ved Frøhaug & Wathne i Hønefoss, og kurs i bokføring og kalkulasjon ved STI.

IKKE ARBEID FOR TYSKERNE

Under krigen ble det etter hvert vanskelig å få tak i materialer. I november 1942 averterte de i *Ringerikes Blad*: «Bjerk, eik, ask eller alm i planker eller på rot, kjøpes. Produksjonen går hovedsakelig til de krigsskadelidte distrikter. Myhres Møbelindustri, Klekken, tlf. 684».

Bedriften nektet konsekvent å gjøre arbeid for tyskerne. Da tok de heller jobber for folk som selv kunne skaffe materialer. Lim og lakk var også mangelvare. Som eksempel på varemangelen i krigsåra kan nevnes at bedriften tok på seg å produsere skistaver for en av byens sportsforretninger. Bambus var ikke å få tak i, så stavene ble laget av hule trestokker. De var utstyrt med ledd, og det ble bra staver!

I 1942 ble også den tredje broren, Gulbrand Myhre (1917–2011) ansatt. Han var utdannet maler og ble en fagmann det etter hvert gikk gjetord om. Han viet overflatebehandling stor interesse og kom etter utrettelige forsøk og eksperimenter ofte fram til «fortreffelige resultater». Ved krigens slutt i 1945 bestod staben av 10–11 mann, og Bjarne ble medeier. De to brødrene inngikk kompaniskap fra 1. juli 1945, og samme år løste begge håndverksbrev.

Olav og Bjarne Myhre var «jevnbyrdige» daglige ledere. Olav deltok mye i produksjonen og hjalp til med lakkering når de hadde tidspress på levering. Han tok seg også av det meste innen kalkulasjon og beregning av tidsbruk og akkorder. Bjarne deltok også «på golvet», blant annet med overflatebehandling av finerte produkter eller emballering. Han hadde ellers ansvar for bokføring, regnskap og lønninger.

” Rundt 1950 utgjorde lokalenes grunnflate 350 kvadratmeter, og produksjonen bestod fortsatt primært av serieproduserte småmøbler.

Foto: Ringerikes Blad

Olav Myhre (til høyre) startet bedriften i 1935. Her sammen med broren Bjarne som ble medeier i 1945.

«DET REIV GODT I NESA»

«Jeg fikk min første jobb 15 år gammel, på en møbel-fabrikk fire kilometer sønnafør hjemmet mitt i Åsbygda», skriver Arne Bergly (1932–2021):

Jeg hadde en lett og fin jobb hos Myhre. Mye polering av deler til radiokasser, i serier på to hundre. Av og til tappet jeg lynol fra 160 liters fat. Den reiv godt i nesa! Hadde også jobb med å legge bjørk, eik og bok i tørka, og ta ut etter 3 uker. Vi var 10 ansatte ved bedriften da. Jeg jobba mest i lakk-avdelingen, hvor en bror av eierne stod for sprøytelakkeringa. En trivelig og omgjengelig kar. I 2. etasje foregikk produksjonen av trekkspill-kasser for Henschien i Hønefoss.

Etter tre år sluttet Arne hos Myhre. Eventyrlysten meldte seg, og han dro til sjøs.

I flere etapper ble maskinverksted og lakkeringsverksted utvidet og modernisert, og nytt flisvifteanlegg kom på plass. *Ringerikes Blad* kom på bedriftsbesøk, og 7. mai 1949 står det å lese i avisa:

Vi begynte i maskinverkstedet, der materialene kommer inn fra materialskuret ute i gården. På maskinverkstedet blir delene laget og tilpasset. De går gjennom kløvsagen, fresemaskinen og til spesialmaskinene. Kløvsagen eter seg hvinnende gjennom tykke lekter og gjør dem tynne og smekre, og den deler opp finerplatene. Fresemaskinen er også en spesialmaskin, en «universalmaskin» kalte karene på verkstedet den. Da vi var der oppe, drev en mann og laget til forsiden av en radio med den.

Rundt 1950 utgjorde lokalenes grunnflate 350 kvadratmeter, og produksjonen bestod fortsatt primært av serieproduserte småmøbler. Men så dukket en ny og spennende nisje opp, nemlig produksjon av radiokasser og trekkspill-kasser. Etter hvert fikk fabrikkens en egen avdeling for halvfabrikata av musikkinstrumenter.

Denne radioen ble funnet av Randi Myhre Hoftun på et museum i Setesdal.

Foto: Randi Myhre Hoftun

RADIOKASSER

Allerede i 1945–46 var en del av produksjonen lagt om for å framstille radiokasser for Størens Radiofabrikk i Pilestredet i Oslo. Et nærmest umettelig behov for radioapparater var samlet opp i krigsårene, og radiokasser ble en stor artikkel i flere år. I perioden april–mai 1949 ble det levert mer enn 3 000 radiokasser til en stykkpris av 30 kroner. Bedriften lagde også kassene til de første reiseradioene her i landet.

Foto: Ringerikes Bild

Formann Sigurd Nilsen viser fram noe av treverket som ble laget til Henschien's trekkspill.

Foto: Anne Sofie Hval

Sigurd Nilsens datter Eli med en trekkspilldel som hennes far Sigurd var med å produsere ved Myhres Møbelindustri. Bildet er tatt ved Ringerike Trekkspillorkesters konsert på Ringerikes Museum 24. mai 2023.

TREKKSPILLPRODUKSJON

På samme tid startet Hønefoss-mannen Harald Henschien å produsere trekkspill i større omfang. De to dominerende trekkspill-landene i Europa, Italia og Tyskland, lå i ruiner etter krigen, og behovet for instrumenter var stort. Henschien's fabrikk lå i bakermester Stubberuds gård i Norderhovsgata.

«Alt fra starten ble alt trearbeidet utført ved Myhres Møbelindustri i Haugsbygda mellom Hønefoss og Ringkollen», skriver Jon Faulstad i boka *Harald Henschien – musikanter og fabrikant* (Norild Forlag, 2002). Blant andre bedrifter i distriktet som ble engasjert til å lage maskiner og utstyr til trekkspill-fabrikken, var Mikro Stanse- og Mekaniske Verksted, Hønefoss Verktøyfabrikk og Høsveis.

Etter samarbeidet med Størens Radiofabrikk hadde Myhrebrødrene både utstyr, og ikke minst, den kompetansen som skulle til for å framstille trekkspillkasser.

Første prototyp ble laget i november 1945, men det var i 1948 at trekkspillproduksjonen tok av for alvor. I årene 1948–50 ble det hos Myhre produsert nesten bare radiokasser og trekkspill, med «litt møbler innimellom».

” Hvilke treslag som skulle brukes til de ulike delene av instrumentet, var vanskelige valg. Diskant- og basskassene ble for eksempel laget av kryssfiner, og forsterket innvendig med listverk av furu, or eller bøk.

Gulbrand Myhre var «bas» og bindeledd mellom bedriften og Henschien, mens Sigurd Nilsen (ansatt 1941) ble formann for dem som arbeidet med denne delen av produksjonen. Med omtanke og innsikt var han en mester til å finne løsninger på teknisk vanskelige oppgaver.

Nilsen ble i praksis en slags faglig leder for «trekkspilldelen» ved bedriften. Da han i 1981 kunne feire 40-årsjubileum som ansatt, ble han av Olav Myhre karakterisert som «en problemløser av rang, mange ganger den rene tryllekunstner med geniale påfunn».

MANGE UTFORDRINGER

Det var mange utfordringer i trekkspillproduksjonen. I Haugsbygd ble det laget sirlige tegninger på millimeterpapir av de ulike delene av instrumentet. De studerte hvordan svenske, tyske og italienske trekkspillprodusenter hadde løst utfordringene, men ofte ble «egne» løsninger valgt.

Hvilke treslag som skulle brukes til de ulike delene av instrumentet, var vanskelig valg. Diskant- og basskassene ble for eksempel laget av kryssfiner og forsterket innvendig med listverk av furu, or eller bøk. Belgrammene ble laget av bjørk, og diskantstokken av bøk, et hardt treslag som blir minimalt påvirket av fukt og svingninger i temperatur.

Foto: Utdant av Randi Myhre Hoftrun

Fra en bedriftsfest i Myhres Møbelindustri 15. desember 1973 ser vi fra venstre Bjarne Myhre, Leif Hagen, Hartvig Madsen, Sigurd Nilsen, ordfører Johan Nymoen, Gulbrand Myhre og Olav Myhre.

Til sist ble trekkspillene lakkert innvendig med instrumentlakk, et komplisert nøyaktighetsarbeid som hadde stor betydning for klangen i instrumentet. I stemmestokkene ble det brukt mye or, et kvistfritt og stabilt treslag som var lett å arbeide med.

Foto: Ringerikes Blad

Sigurd Nilsen var en trofast medarbeider på Myhres Møbelindustri i mange år. Han ble en faglig leder for de kompliserte komponentene de leverte til Henschien's trekkspillfabrikk.

Foto: Randi Myhre Hoflum

Radiobord.

10 000 TREKKSPILL

På 50-tallet ble det levert i underkant av 1 000 trekkspill-treverk årlig fra Myhre til Henschien. Denne del av virksomheten var så vesentlig at haugsbygdbedriften i forsikringspapirer omtales som «trekkspill- og møbelfabrikk»!

Importrestriksjoner på en rekke varer ble opphevd sist på 50-tallet, og snart overtok rimelige italienske trekkspill igjen det norske markedet. Trekkspillproduksjonen hos Myhre tok slutt i 1958–59. Denne delen av virksomheten hadde på det meste sysselsatt omtrent halvparten av den samlede arbeidsstyrken på 16–17 mann.

Det var dimensjoner over denne delen av virksomheten hos Myhre-brødrene: Henschiens Trekkspillfabrikk produserte på det meste rundt 1 200 trekkspill i året. Gjennom åtte år utgjorde det en samlet produksjon på cirka 10 000 trekkspill. I siste halvdel av 1950-tallet ble det hos Myhre også produsert en betydelig mengde pianoskrog, det vil si treverk til pianokasser samt pianokrakker og notestativ for J.W. Cappelens pianofabrikk. Fra 1955 ble det også produsert pianotrekkspill, blant annet ble det levert et sett til den svenske trekkspillvirtuosen Carl Jularbo.

MØBLER OG VEGGSEKSJONER

Når det gjaldt markedsføring og salg av småmøbler, hadde Myhre-brødrene allerede fra tidlig i 1940-åra avtale med Bruksbo AS i Oslo. På 1960-tallet ble det igjen primært produsert møbler ved bedriften, vesentlig veggseksjoner, bokreoler, klaffebord og skolemøbler. En stor del av produksjonen gjaldt «Veggen» veggseksjoner, i samarbeid med Ringerike Møbel- og Trevarefabrikk på Tyrstrand. Klaffebord var også en vinner. I 1961 laget bedriften 445 klaffebord av forskjellige typer med navn som Vega, Fønix, Veggen de luxe og Link. Av disse ble cirka 70 levert til utlandet, blant annet til norske ambassader.

Foto: Randi Myhre Hoflum

Lampe med bord.

INNREDNINGER

Butikkinnredninger var også en jevn sortimentsgruppe. En svært stor del av virksomheten på 60- og 70-tallet var underleveranser til Trestandard/Norema på Jevnaker. Kjøkkeninnredninger, som stort sett var malt, og innredninger til garderobe og kontor utgjorde en periode hele eksistensgrunnlaget til fabrikkens. Dette var i teakens glansperiode, og Olav Myhre stod ved finerskjøtemaskinen og sørget for at det ble riktig mønster på teaskapdørene.

Seinere ble det et nært samarbeid med en annen kjøkkenprodusent, Sivesind Møbelfabrikk på Gjøvik. På 1980-tal-

let ble det dessuten i større skala produsert skrivebords- og uttreksplater for Høvik Verk Stål på Hensmoen, leveranser som utgjorde en vesentlig del av virksomheten i bedriftens siste år.

Ellers hadde Myhre flere større leveranser av møbler til lokale bedrifter og institusjoner. Da Norderhov gamlehjem på Ve i Heradsbygda ble tatt i bruk i 1958–59, ble det levert 55 senger, 50 kommoder, 71 bord og 150 stoler til rom og spisesal. Blant øvrige leveranser lokalt kan nevnes møbler til Solstrand barnehjem, Jevnaker framhaldsskole, Stranden skole, Tyrifjord skole (Adventistsamfunnet), Ringerike Folkehøgskole, Vang skole, Klækken Hotell, Kleivstua, Tyrifjorden ferielandsby og Sivilforsvaret.

SKIFTENDE TIDER

Men ingenting varer evig, heller ikke i møbelbransjen. Utover på 1970-tallet ble mange norske møbelfabrikker lagt ned. De typiske håndverksbedriftene fikk konkurranse både fra utlandet og «flatpakkeprodusenter» her hjemme. Norema fikk etter hvert mindre behov for kompetansen til Myhres Møbelindustri, og i 1979 vurderte Myhre-brødrene å selge bedriften. «Redningen» kom i 1980 med Sivesind Møbelfabrikk som trengte spesialprodukter til sine nye kjøkken i håndverksstil.

Foto: Randi Myhre Hofrun

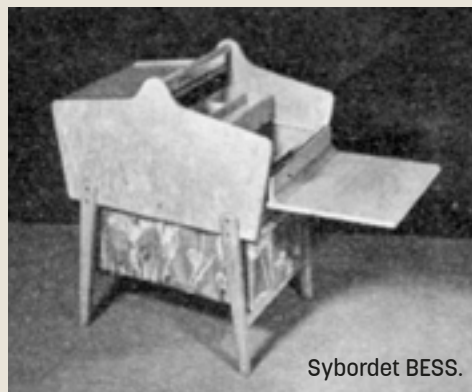
Pult for de yngste elevene på Vang skole.

Trillebordet PERNILLE.

Settbordet TRULS.

Sybordet BESS.

Trillebordet PERNILLE, settbordet TRULS, sybordet BESS og radiobordet FLORIS.

Bildene er hentet fra en produkt-katalog fra Bruksbo AS, et agentur grunnlagt av Per Tannum. Katalogen presenteres på hjemmesiden til Mats Linder, Scandinavian design.

Her står det å lese at disse møblene lenge har vært av interesse for norske samlere. Det antas at katalogen er fra rundt 1952.

Foto: Fra katalogen.

Radiobordet FLORIS.

TAMMY for noter, tidsskrifter og blader.

Foto: Fra en brosjyre, urløst av Randi Myhre Hofrun

SLUTT ETTER 50 ÅR

I 1986 var det imidlertid slutt. Etter en styrt avvikling i perioden januar–mai 1986 ble Myhres Møbelindustri utmeldt av Norsk Håndverkerforbund. Som årsak til at firmaet ble nedlagt etter 50 år, ble det i utmeldingsbrevet til forbundet anført «alder og sviktende helse, samtidig som en del av våre ansatte er blitt pensjonister.

Det er også meget vanskelig å skaffe ny, kvalifisert arbeidskraft. Vi har gjort en del forsøk på å finne interesserte som kunne videreføre bedriften, men det har ikke lyktes».

Seks snekermaskiner ble solgt til Aaserud Trevare, og utstyr til sprøytemaling til Brødr. Bergsrud Trevare, begge i Gran. En del maskiner og verktøy gikk til den tidligere samarbeidspartneren Sivesind Møbelfabrikk på Gjøvik.

Fra 1987 ble fabrikklokalene i Haugsbygd leid bort til flere bedrifter: Frøyshov bok- og papir, Modellsøm, Wenner Trading, Laila Mindes Sømverksted og Colour Energy. Fra 1999 og fram til 2021 leide Klekkenmalerne en større del av bygningen, men i 2022 ble eiendommen solgt. En æra og et industri-eventyr i Haugsbygd var slutt.

Foto: Ringerikes Blad

«Ingen sure miner på Myhres Møbelindustri, men det er nok litt vemodig for de eldste at bedriften nå skal opphøre», skrev *Ringerikes Blad* 30. april 1986. Formann Sigurd Nilsen (til venstre) og en av de øvrige ansatte, Gøte Verner Nilsen (til høyre), sammen med bedriftens eiere Olav og Bjarne Myhre.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Det Norske næringsliv. B. 9. Buskerud fylkesleksikon. Bergen 1951.
- Bergly, Arne: Brev med beretninger fra sitt liv [Upublisert materiale].
- Hoftun, Randi Myhre 2022: Noteringer etter gjennomgang av bedriftens protokoller og regnskapsbøker. [Upublisert materiale].
- Ringerikes Blad (diverse årganger).
- Muntlige kilder: Samtaler med Randi Myhre Hoftun (f. 1952) og Arne Kjennerud (1929–2023).

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (f. 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. I perioden 1996–2013 skrev han Holes nye bygdebøker i seks bind. Han har forfattet en rekke artikler i *Heftet Ringerike* (redaktør 1992–95) og har i tillegg skrevet *Vågårdsgruppa – en beretning om kommunistisk motstandskamp på Ringerike 1942–45* (2000), skolehistorier for Vang skole (1992) og Åsbygda skole (1993) samt flere forenings-, gårds- og slektshistorier.

Foto: Privat

Mor forsto godt barnets sorg over juletrepynten. Her står forfatteren Maren Olerud, født Hval, en vinterdag på trappa på Øvre Tanberg sammen med sin bror Odd og moren Astri Hval, født Frøhaug (1905–1999), fra Frøhaug på Røyse.

En jul jeg husker ekstra godt

Vi hadde feiret tre krigsjuler, og det var like før den fjerde, altså var det desember 1943. I butikkene var varemangelen mer og mer merkbar, og særlig til jul syntes folk det var bittert å ikke kunne få kjøpt noe som livet litt opp i alt det triste.

MAREN OLERUD

Verst var det i byene der folk måtte kjøpe alt av mat og klær i butikk. Ute på bygda hadde de fleste en gris, eller kaniner kanskje, så de i alle fall kunne få spise seg mette. Noen hadde til og med en sau, så de kunne få ull og spinne og strikke seg strømper og gensere.

Vi bodde på en gård, så det var ikke synd på oss i matveien. Men julegaver var det nok verre med; det var rett og slett ingenting å få kjøpt. Jeg hadde vært så liten da krigen begynte at jeg ikke kunne huske at det var noe som hette bananer, appelsiner, druer, nøtter, rosiner og så videre. Så det savnet jeg ikke. Men broren min som var tre år eldre, han husket. Og han fortalte om deilig banankjøtt som smeltet på tunga og druer så saftige som - - . Ja, han fortalte, og jeg hørte på, men trodde ham ikke. Det han snakket om, var så fjernt, så fjernt. Jeg kunne i grunnen ikke tenke meg at noen behøvde noe bedre enn stekte epler.

Og nå sto det store eventyret for døra, julen med i alle fall noen pakker og det viktigste av alt; juletreet med glitter og stas og små lysestumper på, ikke minst. Husk på at det går an å bli sulten etter lys.

Det var stummende mørkt ute om kveldene vinterstid, og for dem som slapp det aller minste lysglimt ut gjennom rutene, var det streng fengselsstraff. Blendingsgardinene var det viktigste inventaret i ethvert rom. Men julekvelden skulle allikevel juletreet stråle bak de tildekkede vinduene. Vi hadde nydelig juletrepynt; engler og glitter og stas liggende godt nedpakket på stabburet. Godt nedpakket ja, for hvis musa skulle ødelegge noe, ville det bli stusslig. Den juletrepynten som ble tilbudt i butikkene nå, var så jammerlig trist og grå at den var til å gråte over: matte pappkurver, englehår som ligner det vi tetter husene våre med i dag. Og flagg var naturligvis strengt forbudt.

Søndag før jul skulle vi ta fram pynten. Det var tradisjon. Jeg som var minst, hoppet utålmodig rundt og ventet på at mor skulle bli ferdig til å bli med på stabburet. Å, som jeg gledet meg til å se igjen de vakre, skjøre glasskulene, lenkene og ikke minst stjernen med et engleglansbilde på. Engelen hilste jeg liksom på hvert år, og den smilte like blidt til meg som når vi pakket den bort.

Det var mørkt i kroken på stabburet, så mor hadde parafinlykt med. Jeg husker hun løftet den høyt, og så hørte jeg: «Men i all verden - - » Jeg hørte på stemmen at noe var helt galt og anstrengte meg for å se. Og i det svake lyset fra lykta så jeg det: Hele kassa med juletrepynt var fylt av noe brunt og ekkelt som hadde spist seg gjennom mange lag med avisapapir og ned til det som lå under.

Forklaringen fant vi jo. Det var flere etasjer i stabburet, og det hadde truffet seg så uheldig at saltstetta, der vi la spekeskinker og flesk i grovt salt, sto rett over esken med juletrepynten. I mildvær blir slikt salt flytende, og det blir en slags lake som det kalles. Denne laken er sterk og etser seg inn i ting den kommer i berøring med. Saltstetta hadde ikke trutnet skikkelig til, og dermed hadde laken dryppet på golvet og rent videre gjennom de glisne golvbordene, rett ned på esken med juletrepynten.

Den gang syntes jeg det var en katastrofe. Nå i dag skjønner jeg jo at det i krigens målestokk var en svært liten hendelse og lite å sørge over for de voksne. Men for meg raste verden sammen et øyeblikk. At juletrepynten, *vår* juletrepynt som vi hadde hatt bestandig, og skulle ha bestandig, var borte, – det var helt umulig rett og slett.

Tårene mine trillet tett mens de sørgelige restene ble pakket opp. Glitteret var rustet sammen, likedan et par store nisser. En av dem hadde vært festet til en spark og så streng ut. Den andre hadde hatt sekk på ryggen og en riskvist i handa, men ansiktsuttrykket hans var så mildt at riset liksom bare ble en spøk. Englehåret var nå en stygg, brun flokke, og stjernen som bestandig ble satt sist på juletreet som kronen på verket, var en brun ring av ståltråd. Glansbildet av engelen var merkelig nok ikke skadd, og jeg løsnet det forsiktig og la det i vinduskarmen.

De voksne har større bekymringer, ja, men det er rart med mødre. De føler med barna sine i små og store sorger og finner gjerne en utvei der andre ville trekke på skuldrene og gi opp ... Og min mor skjønte inderlig godt hvor dypt skuffet jeg var. Og hun fant en utvei.

Samme ettermiddag kom jeg inn i soveværelset, men stoppet i døra, for mor sto bøyd over noe ved kommoden. Det var måten hun sto på som fikk meg til å stoppe. Hun hadde tatt noe opp av en eske og sto liksom og klappet og kjente på det. Nå så jeg hva det var. Det var babytøyet.

Det var nemlig enda en bortgjemt eske i huset som inneholdt noe verdifullt for oss, men som sjelden ble nevnt. Det var den med babytøyet som inneholdt noe av det peneste vi hadde brukt, men det aller meste var nytt og tiltenkt den vesle søsteren vår som døde like etter at hun ble født.

Jeg hadde da sett det, og det var sånne ting som mødre lager med masse kjærlighet i hjertet, – bittesmå skjorter med heklede kraver, jakker med silkebånd og kyse til, sokker så små at de passet til en tommelfinger og - - - ja, slike ting som kunne passet til dukken min. Men jeg hadde forstått at dette var nærmest som en helligdom. Nå sto mor og liksom, ja, liksom tok farvel med det alt sammen.

Og dagen etter sto det i *Ringerikes Blad* i de spaltene som tok mest plass den gangen, nemlig byttespaltene: «Har en del solid og pent babytøy. Ønsker gammeldags juletrepynt.»

Et par dager etter satt en lykkelig ung mor på Benterud med en stor bunke babytøy i hendene, mens jeg, ellevill av glede, pakket opp den ene glitrende tingen etter den andre. Mye av det var akkurat maken til den julepynten vi hadde fra før. Englebildet limte jeg på den nye stjernen, og da vi gikk rundt juletreet og sang julaften, syntes jeg det så ut som engelen smilte ekstra blidt ned til meg. Mor var blank i øynene, men jeg tror det var fordi hun var glad.

Og mens vi sang *Nå tenner moder alle lys, så ingen krok står mørk* - - begynte jeg å skjønne at dette med å tenne lys ikke bare behøver bety å få en lysestump til å flamme opp - -

FORFATTEROMTALE

Maren Anita Olerud, f. Hval, ble født 7. mars 1936 på Hverven i Norderhov, men vokste opp på nabogården Øvre Tanberg som faren forpaktet i perioden 1937–1948. Etter fullført lærerskole i 1958 arbeidet hun som lærer, først på Eikli skole og så på Veien skole og Helgerud skole, hvor hun også var inspektør. På fritida skrev hun en rekke dikt, prologer og leilighetsdikt som gjorde henne kjent over hele Ringerike. Også i *Heftet Ringerike* har hun vært representert med lokalhistoriske dikt, artikler og erindringstekster. I 2020, i en alder av 84 år, ga hun ut diktsamlingen *M.A.O.s vers*.

Foto: Privat

Farmor Gudrun leser *Knoll og Tott* for barnebarna Ingar og Kari Thingelstad, Øyvind Tingleff og Lille-Gudrun Jenssen.

Gudrun Birch-Reichenwald Jenssen - *prestefrue og fotograf*

Gudrun var farmoren min. Hun bodde på Norderhov prestegård fra 1939 til 1956, sammen med farfar Oluf som var prost. De bodde i rommene der fylkesfotograf Bjørn Johnsen senere holdt til.

Farmor var også i perioder en ivrig fotograf. Det er pussig å tenke på at fylkesfotografen digitaliserte bildene hennes i de samme rommene hvor hun bodde mange år av livet sitt.

ØYVIND TINGLEFF

Den gang hadde huset en stor og staselig toetasjers veranda mot sør, med en trapp som førte ned til den vakre, frodige og velstelte prestegårdshagen. Den var full av roser, stauder, krydderplanter, epletrær og bærbusker og ville i dag vært en attraksjon.

INGRID STRØMS BARNDOMSMINNER

Men farmor og farfar var ikke de eneste som bodde i det store huset. Leif og Bjørg Strøm og de tre døtrene Ingrid, Anne og Ellen bodde i fløyen mot gården, i rommene rundt

prestekontoret. De var gårdsforpaktere og hadde også mange plikter overfor kirkens mann. Blant annet måtte de forsyne prostens mat og ved fra gården. Datteren Ingrid, født 1950, husker at sveiseren, det vil si fjørsrøkeren, bodde i første etasje i Munkestua med kone og fire unger. I andre etasje bodde fire gårdsgutter og fire gårdsjenter, fordelt på to rom med to køyesenger i hvert rom. Videre husker hun en barndom i et inn-til-margen iskaldt hus, hvor de måtte fyre kontinuerlig for så vidt å holde varmen. Det gikk med uendelige mengder ved hver vinter.

” Til konfirmasjonen sin fikk Gudrun et Kodak bokskamera som hun brukte flittig.

Ingrid har også barndomsminner om farmoren min, prostinna eller prestefrua, som hun ble kalt. Barnekjær, klok og forut for sin tid i samvær med barn, viste hun respekt for alle, både sveiser- og forpakterbarn, sier Ingrid, som selv gikk ut og inn hos henne. Ingrid forteller at hun ofte fikk sitte på det trygge fanget hennes, og at sorgen var stor da hun ble syk og døde og aldri kom tilbake til prestegården igjen.

De første tre årene av livet mitt bodde også jeg på prestegården sammen med foreldrene mine. De hadde flyttet dit fra Danmark og bodde i de rommene som i dag er Hjemmestyrkemuseet, mens de bygde hus på Arnegård. Men også etter at vi hadde flyttet dit, var vi ofte på prestegården.

MINE MINNER OM FARMOR

Farmor Gudrun døde da jeg var bare fem år, men jeg husker at jeg var veldig glad i henne. Jeg har tre tydelige minner om henne:

Første minne. Jeg løper i en løpestol på gangen i andre etasje på prestegården. Farmor titter opp trappen og er full av beundring. Jeg er stolt og «flyr» over gulvet for å vise meg. En deilig følelse – fart og beundring!

Andre minne. Farmor og jeg sitter i en plankehytte ved huset på Arnegård der jeg bodde. Vi venter på at far kommer fra jobben på sykkelen sin. Da skal vi overraske ham. Jeg husker vi satt tett og veldig trangt – hun var trygg og god, og det var spennende.

Tredje minne. Farmor er syk og ligger på det katolske sykehuset i Hønefoss. Mor og jeg er på besøk. Mor sitter på stolen tett inntil sengen. De snakker. Jeg ligger på gulvet mellom sengen og sykehusnattbordet. Jeg leker radio og holder Barnetimen for de minste. Jeg synger kjenningsmelodien og deretter Prøysens sparegrisviser og Kirsten Langbos «spille på slurva» – på høyt volum for å få oppmerksomhet. Farmor sier tydelig: «Uff, radioen er litt høyt på. Jeg tror jeg må skru litt ned: Skru ned – skru ned.» Jeg synger lavere og lavere – til slutt uhørlig. Farmor sier: «Uff, det var da veldig lavt – skru litt opp – skru litt opp ...». Hun så og hørte barn i en tid da mange voksne mente at barn verken skulle ses eller høres.

Farmor ble liggende ett år på sykehuset etter at hun fikk slag, og døde der i 1956. Det var uforståelig og sørgelig at hun var borte.

Foto: Privat

Gudrun Birch-Reichenwald i begynnelsen av 20-årene med sitt kjære Kodak bokskamera. Bildet er tatt foran hjemmet i Eilert Sundts gate 36 i Kristiania mellom 1905 og 1910.

FAMILIEBAKGRUNN OG UNGDOMSTID

Gudrun ble født i 1885 som nummer fem i en søskenflokk på åtte barn. Hun vokste opp i en høyborgerlig familie i en nybygd villa på Uranienborg i Oslo, den gang Kristiania. Oppdragelsen var streng. Barna ble opplært til gode manerer, nøysomhet og respekt overfor sine medmennesker.

Faren hennes Peter Birch-Reichenwald var borgermester i byen da han døde i 1898, 55 år gammel. Gudrun var da 13 år, og døden hans var et sjokk både for familien og byen. Moren hennes Alette, som da var 49 år, gikk i svart lang kjole resten av livet. Tidligere hadde Birch-Reichenwald vært statsråd i to regjeringer, og også stortingsrepresentant en periode for valgkretsen Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger. I tillegg satt han i en årrekke i styret i Den Norske Turistforening og var en ivrig fjellvandrer i fotturismens pionertid, så han ble oppfattet som sunnheten selv.

Til konfirmasjonen sin fikk Gudrun et Kodak bokskamera som hun brukte flittig. Hun tok bilder av søsken og venner, og lærte å fremkalle film og lage kopier. Hun ble en ivrig fotograf og hadde stor glede av å ta bilder. Det var ganske nytt at fotografering var blitt mulig for mange, hvis de bare hadde råd til å kjøpe seg et kamera. Kodaks bokskamera var fotosvaret på T-Forden, og ble raskt siste mote.

I ungdomstiden var Gudrun mange ganger på Ringerike, med base på Norderhov prestegård. Karjolturen på brostein over Sollihøgda tok mye tid og energi, både for hester og folk.

På Ringerike fikk hun flere gode venner, og ble bestevenninne med Tora Færden fra Haugsbygd, som var søster av den navngjetne prost Michael Johan Færden i Norderhov. De to venninnene tok utflukter blant annet til Bønsnes og til Øyangen, der Tora disponerte en hytte. Gudrun fotograferte, og Tora var en flink akvarellmaler, så de hadde mye felles å snakke om. Sammen utviklet de sansen for å se og deretter avbilde et motiv.

I 1910 reiste Gudrun alene til Karasjok for å besøke søsteren Inga som var fem år eldre og gift med sogneprest Kristian Nissen. Da hadde presteparet Inga og Kristian bodd i Karasjok siden 1904 og var i ferd med å avslutte sin periode i dette prestekallet, så det var Gudruns siste sjanse til å oppleve Finnmarksvidda og livet der. Reisen var lang og strabasøs og tok flere uker.

KJÆRLIGHET VED FØRSTE BLIKK

I prestegården bodde også den unge nyutdannede presten som skulle overta stillingen. Han var der for å overlape Kristian Nissen og få en innføring i alt hva embedet dreide seg om. Han het Oluf Ludvig Jenssen og var en høy, kjekk og selvbevisst kar som nok fikk en alvorlig rystelse da han møtte vakre Gudrun. Jeg tipper at de ble lynforelsket begge to. Bare tidens strenge konvensjoner og etikette med stramme slips og korsetter gjorde at de klarte å vente med å få hverandre.

OLUFS FAMILIEBAKGRUNN

Oluf hadde hatt en ganske annerledes barndom enn Gudrun. Ikke bare hard og nøysom, men også fattig. Dette preget ham hele livet gjennom en svært enkel og spartansk livsførsel, familien kunne si gjerrig. Han ble født på et lite småbruk på Nærøy, Vikna i Sør-Trøndelag, som den nest yngste av fire sønner. Faren Lorentz Nikolai Jenssen var fisker og omkom på sjøen, bare 32 år gammel. Oluf var da to år. Moren Melvine Amalie døde av tæring fem år senere, 33 år gammel. Tre av guttene ble da sendt til en ugift,

Gudruns bilder viser seg å være en unik dokumentasjon av folk, klesdrakter og levesett i Finnmark før krigen, så i ettertid har bildene hennes fått stor oppmerksomhet og anerkjennelse.

Foto: Gudrun Birch-Reichenwald Jenssen / Buskerud Fylkesfotoarkiv

Foto: Privat

Fra dåpsdagen til den førstefødte sønnen Peter i Karasjok i 1914. Oluf har prestehabitten på, og Peter er ikledd en flott dåpsdrakt som var et familieklenodium i slekta. De har besøk av Gudruns lillesøster Dagny Birch-Reichenwald. Dagny var ugift og arbeidet ved den norske ambassaden i London.

bemidlet tante i Sandnessjøen som eide og drev et pensjonat. Hun tilbød seg å bekoste universitetsstudier for alle tre så de kunne komme seg fram i livet, og hun bestemte at de skulle bli henholdsvis advokat, lege og prest.

Bare Oluf takket ja til tantens tilbud. 14 år gammel dro han alene til Kristiania og startet på sin klassereise, sterkt motivert og disiplinert. Etter katedralskolen fullførte han teologistudiet ved universitetet og ville søke seg til Finnmark, noe som også krevde studier og eksamen i samisk.

FRA KRISTIANIA TIL KARASJOK

Men først giftet Gudrun og Oluf seg i Kristiania, og Oluf fikk en smak av livet i de kondisjonerte kretsene. De ble invitert på ball på slottet hos kong Oscar – og ved en anledning hilste de også på Fridtjof Nansen – tidens store kjendis og folkehelt. I 1913 tok de den lange reisen tilbake til Finnmark sammen, og de ble der i ni år. I løpet av denne tiden fikk de tre sønner; Peter, Johan Kristian og Lorentz.

For begge, men spesielt for Gudrun, må tiden i Finnmark ha vært et spennende, eksotisk, men også komplisert møte mellom to vidt forskjellige kulturer. Avstanden fra et overklasseliv i Kristiania til et liv som prestefru i Karasjok, et lite sted med rundt 300 innbyggere, kunne vel knapt vært større. Søsteren Ingas erfaringer som prestefru på det samme stedet var nok til stor hjelp for henne.

Som prestefru og husmor kom Gudrun tett på det lille samfunnet i Karasjok. Hun måtte lære seg å tilberede all maten de kunne skaffe, blant annet ryper, rein, laks, molter og andre bær, og ikke minst å lagre mat. Det betydde salting, sylting og hermetisering, som hun med sin overklassebakgrunn nok ikke hadde fått mye opplæring i. Men hun hadde en betydelig evne til å omstille seg og ta utfordringer – og til å lære av folk rundt seg.

Foto: Privat

Gudrun med sønn nummer tre, Lorentz, ikledd reinskinn, i 1922, det siste året de bodde i Finnmark. Lorentz er artikkelforfatterens far.

I Finnmark fikk hun venner for livet og var med på reiser hvor hun flittig fotograferte. Hun tok mange bemerkelsesverdige gode bilder med svært enkelt fotoutstyr. Men hun hadde et trent øye for å se et motiv, og var flink til å fotografere førsteinntrykket sitt av folk og steder. Når øyet er «tilvendt», er det ofte vanskeligere å se. Men det er viktig å ha entusiasme og interesse for det man ser. Og bildene viser tydelig at Gudrun hadde det.

FRA GRONG TIL NORDERHOV

I 1922 fikk Oluf presteembete i Grong i Nord-Trøndelag, og familien flyttet dit. Der ble lille Harald født – gutt nummer fire! Gudrun hadde inderlig ønsket seg en jente, så Harald måtte finne seg i å ha langt hår og bli kledd i kjoler de første barneårene sine. Og hun tok mange romantiske bilder av ham.

I 1939 fikk Oluf ny stilling som sogneprest i Norderhov menighet, og familien pakket og dro sørover. Norderhov ble et kjært gjensyn for Gudrun. Det var som å komme hjem, for her var hun godt kjent og hadde flere venner fra gamle dager.

Den gangen var Norderhov et senter i bygda og et sosialt møtested med mange aktiviteter og travelt folkeliv. Det var postkontor og butikk både på Hønen og på Kirkevoll, hvor Maren Bagåsen drev gartneriet sitt. Hun laget kranser mot jul og dyrket blomster og grønnsaker sommer og høst.

Da sto hun på torget blant annet sammen med humørsprederen Hans Petter Strande, en ung, driftig og nytenkende bonde som var i full sving med å etablere frukt-hagen på Ringvoll. – Skolen het så klart Kirkeskolen, og mange elever måtte gå både fem og seks kilometer hver vei.

Kirken og prestegården var også viktige møtesteder i bygda, og presten tok del i folks liv på en helt annen måte enn i dagens sekulariserte samfunn – både som forkynner, sjelesørger og embetsmann. Og prestefruen måtte bidra på sin måte.

PRESTEFRUENS OPPGAVER

Gudrun organiserte kvinneforening, barneforening og kirkekaffe og betrodde moren min at hun syntes at det var vanskelig å holde andakter. Men det hørte med, så hun lærte seg vel en teknikk. Uansett – de hadde det hyggelig på foreningsmøtene, som var populære og et av få sosiale tilbud. Dette var før plastkrusenes og pappkoppenes tid, men Gudrun hadde alltid samlet på porselenskopper som hadde fått slått av et skall, fått en sprekk, mistet en hank eller på annen måte blitt en outsider.

Disse hadde hun i en stor flettekurv, og det skapte litt spenning og moro å finne seg en spesiell kopp i starten av møtet – enten til kaffe eller saft. Hun dro også på sykebesøk, eller på besøk til noen som hadde mistet noen eller hadde det vanskelig. Det kunne være i Åsa eller på Helgelandsmoen, for menigheten var stor.

Foto: Gudrun Birch-Reichenwald-Jenssen / Bistevud Fylkesarkiv

MEN SÅ KOM KRIGEN

De hadde ikke bodd lenge på prestegården før krigen startet, og det ble dramatisk da tyskerne kom i april 1940 og kastet håndgranater og skjøt med maskingevær inn i kirken fordi de trodde norske soldater hadde gjemt seg der. Mange steder i distriktet var det harde kamper med døde og sårede. Gudrun var med og pleide skadde som ble plassert på Njardarhov. Oluf balanserte prestegjeringene på stram line gjennom krigen og skrev jevnlig rapporter om hendelsene i kallsboka eller kirkelaggen. Her skrev han blant annet 13. april:

Det høres nu skyting ute fra «Skaret» og «Krokkleven». Tyske fly beskytter og bomber de norske stillinger der ute. Ild og røk vitner om at også gårder blir satt ibrand. På «Njardarhov» er gjort istand et hjelpelasaret med 18 senger. Et laken, bemalt med et rødt kors, er satt opp på veggen. Prestefruen sammen med menighetsøsteren og noen andre damer har overtatt hjelpestasjonen og forbereder seg på å ta imot sårede.

Fem dager senere skrev han:

Kl. 3 om natten ankommer en norsk ambulanseekspedisjon på 5 vogner til prestegården. – Jeg viser ambulansen oppover mot Haug hvor det har vært kjempet det siste døgn. Om kvelden ankommer et kompani tysk bergartilleri på ca. 300 mann og 200 hester til prestegården. Alle rom med undtagelse av kontoret er stappende fulle av soldater. Det blir en beveget og urolig natt. I Svenskestuen blir det fyrte kraftig på peisen. Det er som begivenhetene fra Anna Colbjørnsdtr's dager, da oberst Löwen med sine menn holdt til her, blir levende for en.

GUDRUNS SISTE LEVEÅR

Etter krigen var det optimisme og entusiasme i samfunnet, til tross for rasjonering og mangel på nesten alt. Men folk hadde lært å leve nøysomt og tenkte ikke en gang på å klage. Norderhov prestegård var fortsatt iskald og tungvinn. Tiden med hushjelp var for lengst over, så Gudrun måtte stå grytidlig opp for å fyre opp i rommene de brukte, i god tid før Oluf sto opp. Han var en bortskjemt mann og en typisk mann av sin tid.

Det gikk mot pensjonsalder for ham, så de satte i gang med å bygge hus på Botilrud. Begge gledet seg stort til å få et hus med moderne komfort etter mange år i store, kalde og tungvinne prestegårder. Men som nevnt fikk Gudrun aldri oppleve det. Hun fikk slag og ble liggende på sykehus i ett år før hun døde i 1956, 70 år gammel.

Mennesker i arbeid på Norderhov prestegård mellom 1905 og 1910.

Foto: Gudrun Birch-Reichenwald-Jenssen / Buskerud Fylkesfotoarkiv

Mange år før hun selv ble prestefrue der, besøkte Gudrun Norderhov prestegård. Her er to staselige hesteekvipasjer stilt opp foran inngangspartiet, under de fantastiske kastanjetrærne, mellom 1905 og 1910. Dette fotografiet er nå velkomstbilde ved porten inn til Ringerikes Museum.

ETTERORD

Hennes nærmeste og alle som kjente henne godt, husker henne som et varmt og empatisk menneske. Hun kunne nok se streng, reservert og nesten morsk ut med de dyptliggende øynene og mørke øyenbrynene, men hun var en beskjeden, ydmyk og kjærlig person. Og hun var tvers igjennom et *danmet* menneske i den gammeldagse betydningen av ordet.

Min egen mor Gudrun Tingleff forgudet og elsket svigermoren sin. Hun var forbilde, støtte og mentor for mor, som nok fikk et aldri så lite kultursjokk som dansk innvandrere i 1948. Overgangen fra byliv og sentralvarme i Danmark til vedfyring og utedo i bygde-Norge var stor. Min søster Marit og jeg har vokst opp med mors utallige historier om farmor, familien hennes og om «gamle dager».

Mor var også fotograf og tok vare på farmors negativer og oppbevarte dem i sitt arkiv. Da mor sluttet å fotografere, overtok Buskerud Fylkesfotoarkiv bildearkivet hennes, deriblant også farmors bilder. Og da fylkesfotograf Bjørn Johnsen hadde digitalisert farmors negativer, sendte han dem til fylkesfotografen i Finnmark. Der ble de mottatt med stor overraskelse og begeistring. Svært mye av bilde-dokumentasjonen av Finnmarks historie og kultur ble som kjent ødelagt da tyskerne satte fyr på Finnmark under tilbaketrekningen høsten 1944.

Bildene til farmor viser seg å være en unik dokumentasjon av folk, klesdrakter og levesett i Finnmark og et viktig bidrag til å forstå den tiden da hun var prestefrue i Karasjok. Så i ettertid har bildene hennes fått stor oppmerksomhet og anerkjennelse.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Minner og fortellinger, muntlig og skriftlig fra Ingrid Strøm, Marit Tingleff, Gudrun Tingleff, Lorentz Jenssen og meg selv.
- Inga Birch-Reichenwald Nissen forteller til NRK i 1958: Slik var livet som prestefrue i Karasjok – NRK Troms og Finnmark.
- Sitater fra Oluf Ludvig Jenssens kallsbok, april 1940: Sognepresten i Norderhov forteller om krigsårene – Arkivverket.

FORFATTEROMTALE

Øyvind Tingleff (født 1951) flyttet til Botilrud i Norderhov i 1977 og har bodd og arbeidet der siden. Han er utdannet keramiker fra Bergens kunsthåndverksskole 1976. Arbeidet som illustratør/grafisk formgiver fra 1988–2003 og produserte sammen med flere medhjelpere undervisningsmateriell og skolebøker for diverse forlag. Han arbeider nå som frilans-illustratør for fagbøker og tidsskrifter og som keramiker. Han bidrar årlig med illustrasjoner til *Heftet Ringerike*.

Foto: Norsk Folkemuseum.

En av de første klassene som fikk undervisning på forsøkskjøkkenet på Kampen skole i 1891. Det de lærte, mintes en av dem, «har jeg hatt nytte av hele livet».

Helga Helgesen – portrett av en skolekjøkkenpioner

Utenfor Kampen skole i Oslo står en skulptur som forestiller en lærerinne som underviser fire barn. Den kan være inspirert av skolekjøkkenpioneren Helga Helgesen fra Hønefoss. Hun kom i 1887 som ung og nyutdannet lærerinne til Kampen skole, og har satt spor etter seg i norsk skolehistorie og kvinnehistorie.

KARI TELSTE

Helga Helgesen tilhørte en generasjon handlekraftige kvinner som medvirket til å endre samfunnet. På Ringerike er hun kanskje ikke like kjent lenger? Derfor kan det være interessant å se nærmere på hvem hun var. Hvilken bakgrunn hadde hun, og hva var drivkraften bak hennes livslange engasjement for skolekjøkkensaken?

BARNDOMSHJEMMET I HØNEFOSS

Om vi følger sporene etter Helga tilbake til Hønefoss, leder de til Stabells gate. Kikker vi inn i bakgården til det som i dag er *Grand Hotel*, var det her Helga Bernhardine Helgesen ble født 16. mars 1863. Foreldrene var handelsborger Ole Helgesen og Anne Matha Iversdatter Alme, og Helga var det tredje av fem barn som vokste opp.

Helgas far var en initiativrik og virkekraftig mann. Han begynte som kjøpmann i 1852, samme år som Hønefoss fikk bystatus. Ole Helgesen drev også trelasthandel og bakeri, han eide et teglverk og var deleier i flere møllebruk. Fra sin far Helge Larsen overtok han Flattumgården som hadde vært gjestgiveri siden 1809, og utvidet den i 1858 med en lang toetasjes sidefløy.

Herfra drev han byens første faste skystasjon. Som den framtidsrettede mann han var, kalte han gården *Jernbanehotellet*, skjønt jernbanen først i 1868 kom til Hønefoss med Randsfjordbanen.

Helga vokste opp i et velstående hjem sammen med foreldre og søsken. I 1865 hørte også farfaren, samt en handelsbetjent, en bakermester, tre tjenestejenter, en tjenestedreng og en dagarbeider til husholdet.

Antall tjenestefolk gjorde husholdningen til en av de største i Hønefoss. Så vidt jeg kan se, ble han bare overgått av fogden Ole Anton Owren som hadde fire tjenestejenter og én tjenestekar. Til sammenligning hadde bare en tiendedel av husholdene i Kristiania i 1875 tre eller flere tjenestefolk. Helgas mor trengte mange hender for å drive en stor kjøpmanns- og hotellhusholdning, men hadde like mange tjenestefolk i 1875, skjønt driften av Jernbanehotellet nå var overlatt til en hotellbestyrer med kone og egne tjenestefolk.

I årenes løp hadde Ole Helgesen kjøpt opp flere parter av Kvernbergsund-ødegården, slik at han i 1873 ble eier av en større del, kalt Helgesbråten. Her begynte han å bygge opp gården Kvernberg, og i 1879 var våningshuset klart til innflytting. Et par år senere solgte han Jernbanehotellet til Jens Madsen som tidlig i 1870-årene hadde overtatt som skystasjonsholder.

BARNDOM OG SKOLEGANG

Helga var et sykelig barn og måtte ha egen barnepike. Olea hadde «en usigelig tålmodighet med den vesle syke stakkaren», mintes hun senere. Etter folketellingen 1865 å dømme var Olea Pedersdatter fra Norderhov bare sytten år da hun fikk ansvaret for nyfødte Helga. Moren hadde et stort hus og mange barn: «Så det ble blev Olea som måtte stelle med mig». Bare halvannet år etter at Helga var født, fikk moren et nytt barn. Lillesøsteren vokste nesten Helga over hodet: «De kalte oss tvillingene, fordi vi alltid var likt klædd og like store».

Foto: Paul Andreass Røstad. DEXTRA photo / Digitalt Museum.

Skolebarn ved skulpturen av lærerinne med elever ved inngangsporten til Kampen skole i 1966. Den forbindes gjerne med skolekjøkkenpioneren Helga Helgesen, og er utført av billedhuggeren Knut Steen og ble avduket i 1965.

Stor stas var det når Olea tok søstrene med til Alme gård i Ullerål, der moren deres hadde vokst opp. I en hul poppel i hagen hadde lille Helga sitt første kjøkken, innredet med blanke tinn-tallerkener og dukkekomfyr. I bestemorens og tantens «store gammeldagse kjøkken med blanke hjemmesmidde koppekar, tinnfat, spidd og mange rare greier» gikk vinterkveldene med spøkeshistorier og eventyr, med lystøping og spinning, med sang og lek. Hjemme i Hønefoss gikk de små søstrene rett som det var til farens teglverk og formet kopper og kar som «gamle Anders» brente i teglovnen. Og i syrinlysthuset i hagen lekte de skole.

Helga fylte syv år i 1870, men var for svak til å gå på skolen. Isteden lærte hun å lese av den barnekjære «jomfru S...», inntil hun endelig fikk begynne på Anna Holsts pikeskole, en privatskole for jenter i Hønefoss. «Henne hadde vi respekt for», mintes hun. «Hun var særlig dyktig som lærerinne i tysk». Det holdt ikke å levere en god tyskstil, frøken Holst forlangte at den skulle skrives med gotiske bokstaver! Gode språkkunnskaper måtte en ungpige fra god familie ha, og de skulle snart, som vi skal se, komme Helga til nytte.

NYE FRAMTIDSUTSIKTER

Foreldrene kan ha trodd at den sykelige Helga – «persilleblae» som barndommens huslege kalte henne – ville bo hjemme resten av livet, men da måtte de tro om igjen. Nye framtidssutsikter var i ferd med å åpne seg. En måned etter at Helga i oktober 1878 ble konfirmert i Norderhov kirke med «Udmerket godt» i kristendoms-kunnskap og flid, bestemte Stortinget at kvinner kunne avlegge middelskoleeksamen, en eksamen som hittil hadde vært forbeholdt gutter.

I Hønefoss var det mange som ivret for et «Middelskole-kursus for Damer», men fram til midten av februar 1879 var det høyst usikkert om det ville bli noe av. Da hadde femten år gamle Helga allerede reist hjemmefra for å ta et middelskolekurs ved katedralskolen i Trondheim, og samtidig stelle huset for eldstebroren, artilleri-offiseren Ivar Alme Helgesen. Så gikk ferden til Kristiania, der hun begynte på et ettårig kurs ved Nissens pikeskole. Etter middelskoleeksamen våren 1880 skaffet hun seg guvernante-post i Telemark, før hun vendte tilbake til Nissens pikeskole for å utdanne seg til lærerinne.

FOLKESKOLELÆRERINNE PÅ KAMPEN

Etter lærerinneeksamen i 1885 fikk Helga Helgesen vikariat på Tøyen skole, og to år senere fast stilling på Kampen skole. For den 22 år gamle kjøpmansdatteren må overgangen ha vært stor. I de to arbeiderbydelene på Kristianias østkant ble hun daglig vitne til nød og elendighet, vanstelte hjem og magre, bleke og feilernærte barn. En tanke begynte å demre for henne: «om ikke skolen kunde gjøre noget her – for hjemmene, for stellet der hjemme?» Tanken vokste seg sterkere. Hva med å lære de største jentene matstell på skolen? Hennes overordnede på Kampen skole fattet interesse, men et forslag i 1889 om skolekjøkken vant ikke fram.

Nå var ikke Helga den som ga opp. For å få bedre kunnskap gikk hun i gang med å oversette boka *Haushaltungsgeskunde* fra tysk, og utga den i 1890 under tittelen *Husstel og madstel*. Så ville hun ut i verden for å lære mer. Hun skaffet stipend og reiste høsten 1890 til Skottland, der faget huslig økonomi var obligatorisk i grunnskolen. Hun besøkte flere skolekjøkken og gjennomførte et kurs for lærere ved pionerinstitutionen *Westend Training School of Cookery* i Glasgow. Eksamen ble tatt med utmerkelse, og Helga ble Norges første spesialutdannede skole-

kjøkkenlærerinne. Etter hjemkomsten i desember 1890 dro hun på juleferie til familien på Kvernberg og faren, som var blitt enkemann året før.

1891 – HELGA FÅR FART PÅ SAKEN!

Helga Helgesen avsluttet juleferien med et foredrag om skolekjøkken. Nyttårsdag 1891 sto hun på bedehuset i Hønefoss og la ut om sine inntrykk fra Glasgow der den driftige mrs. Black hadde startet med et «forsøkskjøkken» og utviklet et nytt fagområde. Skolekjøkken var nå på full fart inn i folkeskolen i Sverige og Finland, og saken var også framme i Norge. Nyelig var et skolekjøkken i Sandefjord opprettet – det første i Norge – etter en vellykket innsamling av private midler. Var det mulig å få til noe lignende her i Hønefoss? undret Helga.

Etter nyttår vendte Helga tilbake til Kampen fylt av virkelyst. Forsøkskjøkken og skolekjøkkenkurs for lærerinner måtte på plass! Ny moderne skolebygning med lyse klasserom, gymnastikksal og skolebad hadde stått ferdig på Kampen i 1888, men skolekjøkken hadde ingen tenkt på. Helga visste råd. Håndarbeidsrommet kunne fint brukes også til skolekjøkken. Det gikk ikke lang tid før penger til inventar og drift var bevilget, og i juni 1891 kunne hun ta imot de første elevene.

Foto: Fra Bergloff 1948, s. 59.

Helga Helgesen som ung lærerinne på Kampen skole, ca. 1890.

Da hadde hun allerede fått staten til å erkjenne ansvar for å utdanne skolekjøkkenlærerinner. Sammen med legefruen Dorothea Christensen, som sto bak skolekjøkkenet i Sandefjord, og Henriette Wulfsberg, som drev en pikeskole i Drammen, utarbeidet hun en søknad til Kirke- og undervisningsdepartementet.

I mai 1891 bevilget kirkekomiteen midler til lærerinnkurs og utpekte Helga Helgesen til å lede arbeidet.

Kokebog for folkeskolen og hjemmet, senere kalt *Folkeskolens kokebok*, kom i mange opplag. Tittelsiden på fjerde opplag i 1899 opplyser at boka er trykt i 18.000 eksemplarer og vektlegger de to forfatternes faglige tyngde: «Fru dr. Christensen, Sandefjord og Frk. H. Helgesen, inspektrice ved Kr. skolekjøkkener».

Dorothea Christensen og Helga Helgesens kokebok starter med hovedregler for matlaging: renslighet, orden, ryddighet og estetikk. Deretter følger et avsnitt om boligen og hvor viktig det er å holde huset rent og i orden for selv å «holde sig frisk og fornøiet».

Læreboka *Husstell* av Dorothea Christensen og Helga Helgesen var skrevet for elever ved framhaldskolen og folkehøgskolen, og kom i mange utgaver som denne omarbeidede og utvidede nynorskutgaven fra 1957. *Folkeskolens Kokebog* kom ut første gang i 1907 og var en mindre utgave av læreboka *Kokebog for folkeskolen og hjemmet* fra 1894. Forfatterne Dorothea Christensen og Helga Helgesen utarbeidet den i samsvar med læreplanen for skolekjøkkenundervisningen i Kristianskolen.

Foto: Faksimile fra Nasjonalbiblioteket.no

I januar 1892 holdt hun det første av *Statens kurser for skolekjøkkenlærere* i forsøkskjøkkenet på Kampen skole, og elevene var lærerinner – og noen husmødre – fra hele landet.

Sett med vår tids øyne fikk Helga Helgesen forbløffende raskt gjennomslag. Hvordan var det mulig? En grunn er nok at hun hadde satt seg godt inn i saken. Det hjalp også at skolekjøkken sto på dagsorden, både i Norge og andre land. Mange krefter, som Norsk kvinnesaksforening, arbeidet for å fremme husstell- og husmoropplæring. En målsetting i tida var en sunnere og sterkere befolkning, og skolekjøkkenundervisning med vekt på renslighet og orden, på sunn og næringsrik kost, passet godt inn.

Gode støttespillere hadde hun også. Det sier mye om Helga at overlæreren på Kampen skole og skolemyndighetene i Kristiania, selv stortingspolitikere, lot seg overbevise av en ung og nyan-satt lærerinne, noe som i praksis krevde utgifter og ominnredning på en helt ny skole. Blant de mange som delte engasjementet ble Dorothea Christensen en viktig samarbeidspartner. Men Helga syntes også motstand var nyttig, slik hun sa i et foredrag i 1900: «thi gjennom modstandernes briller lærer man bedst en sag at kjende, idet synet skjærpes derved og fortrin og mangler træder skarper frem».

Foto: Fra Helgesen 1928, s. 5.

Det første kullet skolekjøkkenlærere på Kampen skole i 1892.

Tjue elever deltok på kurset som varte i seks uker og ble ledet av Helga Helgesen med to medarbeidere. En sortkledd Helga sitter midt i annen rekke.

ET NYTT FAG BLIR TIL

Nå gjaldt det å fylle det nye husstellfaget – huslig økonomi som Helga først kalte det – med innhold. En god start var læreboka som Dorothea Christensen hadde skrevet i 1891. *Kokebog for Folkeskolen og Hjemmet* inneholdt oppskrifter på et utvalg enkle retter, og Helga var blant dem som hadde gitt verdifulle «raad og vink». I 1894 gikk de sammen om en ny og utvidet utgave. Den inneholdt flere retter, og oppskriftene var prøvd ut og vurdert av nyutdannede skolekjøkkenlærere. For å forsikre seg om at faget var forankret i naturfag og ernæringsvitenskap, var læreboka gjennomgått av stadsfysikus og en professor i fysiologi.

I undervisningen skulle teori og praksis gå hånd i hånd. Barna skulle lære å lage mat og samtidig få innsikt i betydningen av riktig ernæring. Hver eneste elev fikk sitt eget eksemplar, slik at læreboka også kunne tjene som en praktisk husholdningsbok i arbeiderhjem:

«Did vilde vi gjerne naa med gode raad og hjelpe den stræbsomme husmoder at benytte sine smaa indtægter paa en sund og billig maade», skrev de i forordet.

Foruten matoppskrifter inneholdt boka råd om alt fra renhold og nødvendig kjøkkenutstyr til næringsinnholdet i ulike matvarer.

Faglig inspirasjon hentet Helga på studiereiser til skolekjøkken i Sverige, Tyskland og England. Hun ville gjøre seg kjent med ulike undervisningsopplegg, ikke for å etterligne andre, men for å trekke ut det hun fant mest «praktisk og anvendelig» for norske forhold.

Særlig lærerikt syns hun det var å sette seg i elevenes sted. Allerede i Skottland var hun blitt undervist som «et barn blant barn», og i Kassel, på en studiereise høsten 1892, fulgte hun «alle lærerindeelevernes undervisningstimer i kemi, ernæringslære, sunnhetlære, oppdragelselære, samt i det praktiske arbeide i husholdningsskolen».

Med forsøkskjøkkenet på Kampen fikk Helga et sted å prøve ut og utvikle undervisningsopplegg for barn og lærerinner. Fra første stund kunne alle som ønsket, følge undervisningen, og interesserte fra fjern og nær strømmet til. Forsøkskjøkkenet ble en scene der hun demonstrerte nytten av skolekjøkkenundervisning for et større publikum.

Foto: Oslo Museum

Kampen skole i 1902. Skolen ble innviet i desember 1888 og fikk snart over 900 elever fra Kristiania østre bydeler. Den var første skole i Oslo som fikk eget skolebad.

EN «UOMTVISTET AUTORITET»

Helga Helgesen framsto nå som en ledende autoritet og en drivkraft i det videre arbeidet for å få det nye faget inn i skoler over hele landet og gjøre det obligatorisk. Hun holdt foredrag

og skrev innlegg, artikler og nye lærebøker. Lærerinner som tok kurset, fremmet saken på sitt hjemsted. Helga opptrådte som rådgiver og delte raust av erfaring og innsikt. Fra tidlig i 1890-årene ble det ene skolekjøkkenet

Kjøkkentøi og service for en velhavende familie.	
1 forsøkerkniv	kr. 3.20
2 spises kokkeknive	3.50
4 skredknive 1.00, 1 redkniv 0.50	1.50
1 kjøkkengaffel	0.70
1 kjøtsag	1.80
1 kjøleks	2.50
1 luggestabbe	3.00
1 sukkersaks på tret	3.00
1 kaffekvern	2.90
1 kjødkvern	12.00
1 par hakkeknive	4.50
1 hakkeblok	2.50
1 morter	2.40
1 mfidabbe	1.00
2 jernblikskeer	0.60
2 smørspader	3.50
4 traskeer	0.40
4 traslever	0.50
2 tvarce	0.30
4 visper	0.40
1 emj. flakslev	0.65
1 emj. suppes	0.65
1 eggevisper	1.00
1 litermåll (bruges som vandøse)	0.50
1 decilitermåll	0.40
1 potetoklesoms	1.40
1 Mikspand 5 l	1.20
1 do. 2 l	0.80
1 do. 1 l	0.50
1 dørslag	0.50
1 suppesil	2.60
Overføres kr. 47.50	

Kjøkkentøi og service for en liden, tarvelig familie.		
1 gryde med låg (uden ben)	kr. 1.50	
1 suppekjedel med låg	4.20	
1 jernkasserol med låg	3.00	
1 emj. kasserol	2.50	
1 liden do.	1.20	
1 vandkjedel	3.50	
1 kaffekjedel	3.80	
1 rund stegepande	1.00	
1 stegoplate	0.60	
1 kageform	0.75	
1 vedkasse	1.50	
1 hekasse	2.3.00	
1 kulfex med øse	1.30	
1 søt lidet	1.60	
Støvekost og breg		1.00
1 øvnskost	0.20	
1 øvnsklud	0.10	
1 grydekrog	0.25	
2 grydeklasper	0.80	
1 saltkar	0.75	
1 melkar	0.75	
1 dørslag	0.70	
Overføres kr. 34.20		

Foto: Faksimile fra Nasjonalbiblioteket.no

I kapitlet «Kjøkkenstel» i boka *Husmoderens håndbøger* 1897 har Helga Helgesen satt opp en oversikt over nødvendig kjøkkenutstyr og service i en velstående familie. Slik Helga Helgesen så det, kunne en liten familie i beskjedne kår klare seg med mindre kjøkkenutstyr og service enn en velstående familie.

Skolekjøkkenet ved Hønefoss folkeskole ca. 1910. Elever anretter mat på tallerkener. De er fotografert i det «gamle» lokalet, før skolekjøkkenet i 1924 ble flyttet til kjelleren.

etter det andre opprettet, ikke bare i Kristiania og andre større byer, men også utover i landdistriktene. Fortsatt var det lenger fram til det andre målet, obligatorisk skolekjøkken for jenter.

I Helgas verden var det kvinner som hadde ansvar for hus og hjem og matstell, men den vitenskapelige forankringen av faget innebar at skolen måtte overta ansvaret for opplæringen:

«Kvinder har ikke huslig visdom og økonomisk sans medfødt», sa hun, kunnskaper og ferdigheter måtte læres og bli del av jentenes allmennutdanning. Dette betyr ikke at hun utelukket gutter. Ethvert menneske trengte å lære om ernæring for å vedlikeholde sunnhet og arbeidskrefter. Skolekjøkkenkurs for gutter og menn ble satt i gang, og hun samarbeidet med hæren om kurs i matstell for underoffiserer.

Samtidig arbeidet Helga for å få inn husstell som fag ved lærerskolene og var sentral i oppbyggingen av Statens lærerinneskole i husstell som åpnet i 1909 på Stabekk i Bærum. I årenes løp satt hun i flere komiteer, hadde styreverv i en rekke foreninger og offentlige råd, og deltok på nordiske og internasjonale husstellkonferanser.

Venstres representant Helga Helgesen – eneste kvinne blant syv menn – på et møte i Oslo kommunes boligråd i 1926. Boligrådet gikk i denne perioden inn for en sosial boligpolitikk og sto for flere store kommunale utbygginger av arbeiderboliger.

I perioden 1898–1904 var hun skolekjøkkeninspektør i Kristiania, og i 1917 ble hun Statens skolekjøkkeninspektør og fartet rundt til alle landets skolekjøkkener. Som om dette ikke var nok, ble hun i 1923 valgt inn som Venstres representant i Kristiania bystyre.

SKOLEKJØKKENSTRIDEN I HØNEFOSS

Hønefoss hadde fått sitt første skolekjøkken i 1896 med støtte fra *Hønefoss brennevinsamlag*, fem år etter at byens nye folkeskole ble innviet. Da ombygging ved Hønefoss folkeskole

ble vedtatt i 1919, kom sinnene i kok. For hvor skulle skolekjøkkenet flyttes? Først i juni 1922 ble Helga Helgesen som Statens skolekjøkkeninspektør forelagt plantegninger med ny plassering av skolekjøkkenet. Hun gjorde det øyeblikkelig klart at hun ikke kunne godkjenne planene. Det gikk ikke an å legge et kjøkken i et mørkt og fuktig kjellerlokale omgitt av vannklosetter og bad! Dårlig luft og fuktighet var helseskadelig for lærerinner og barn og ville ødelegge matvarer og materiell. Da heller beholde det gamle lokalet.

Et oppklaringsmøte med ordføreren og formannen for byggekomiteen, hr. Ludvig Rastad, førte ikke fram. Dagen etter sto hr. Rastad fram i *Ringerikes Blad* og avfeide Helgas innvendinger som grunnløse. Planene var allerede godkjent av alle instanser, også helse-rådet. Riktignok burde de ha sørget for å få frk. Helgesens uttalelse tidligere, men det var ikke opp til «skoleinspektrisen» å avgjøre saken: «Min oppfatning er at det er gjort alt for meget blæst om denne frk. Helgesens protest». En forarget Helga svarte: «Det er farlig å uttale sig til hr. Rastad, som kan vende en protest om til å bli en godkjennelse».

Mer blest skulle det bli. Saken var slett ikke forelagt helse-rådet! Ikke nok med at plasseringen var helseskadelig, helse-rådet fant at den stred mot departementets forskrifter. Alternative løsninger ble lagt fram, men byggekomiteen med hr. Rastad i spissen sto på sitt. Ned i kjelleren med skolekjøkkenet!

Da saken skulle avgjøres i bystyremøte 3. mai 1923, falt et forslag om å legge skolekjøkkenet til tredje etasje med 7 mot 20 stemmer. Kanskje fikk Helga likevel inn et spark til byens politikere? I en rapport trykt i *Ringerikes Blad* året etter framhevet hun at mange skolekjøkken de siste årene var betydelig forbedret: «Der er dog – især utover bygdene – endnu mange daarlige lokaler» i fuktige kjellere.

I ti år fristet folkeskolekjøkkenet i Hønefoss en kummerlig tilværelse, helt til Selskapet for byens vel ville bekoste badstueanlegg. Hva var vel mer naturlig enn å legge det ved siden av skole- og folkebadet i kjelleren? Skolekjøkkenet måtte ut.

I mars 1934 kunne lærerinner og barn fryde seg over at de endelig fikk flytte inn i lyse, trivelige og praktiske lokaler i tredje etasje. Helga hadde tapt slaget, men vunnet krigen.

EN KVINNE MED EN LIVSOPPGAVE

Helga Helgesen viet livet til skolekjøkkensaken og giftet seg aldri. Fra ung alder høstet hun stor anerkjennelse for sitt arbeid, og fikk allerede i 1897 kong Oscars gullmedalje for sin utrettelige innsats. Som skolekjøkkenstriden i Hønefoss forteller, ble arbeidet hennes også motarbeidet og nedvurdert.

Hr. Rastad var neppe alene om å oppfatte skolekjøkken som et perifert fagområde. For Helga handlet det om noe langt større. Det gjaldt å øke kunnskapen om sunn og næringsrik kost i skole, hjem og samfunn og løfte betydningen av kvinners arbeid med matstell og husstell.

Helga framtrer som en energisk dame, drevet av sosialt engasjement og glødende interesse for sitt fagfelt. Med smittende pågangsmot og begeistring kastet hun seg over arbeidet.

Foto: Oslo Museum

Helga Helgesen som Statens inspektør for skolekjøkken ca. 1925. Hun hadde stillingen fra 1917 og fram til hun ble syk i 1925.

Det var som det alltid fulgte «liv og solskinn» med Helga, skriver lærerinne og kvinnesaksforkjemper Anna Rogstad. Overalt hvor hun kom, førte hun glede med seg. Men i 1925 var det slutt på kreftene. Helga hadde nok hele livet slitt med dårlig helse, og nå beordret legen absolutt hvile. Hun sa opp alle stillinger og verv, men fulgte fortsatt ivrig med i faget og kunne glede seg over at arbeidet hun hadde lagt ned, levde videre.

Helga døde 30. mars 1936, 73 år gammel, og ble stedt til hvile i broren Ivar Alme Helgesens familiegrav på Vår Frelsers gravlund i Oslo. Da hadde det lille persillebladet som ikke tålte noen ting, overlevd alle sine søsken. Over hele landet trykket avisene nekrologer som hyllet hennes banebrytende arbeid.

Helga Helgesens plass 2023. Helga fikk en gate oppkalt etter seg allerede i 1989. Den ble stadig forvekslet med Helgesens gate på Grünerløkka, og ble derfor senere erstattet med *Helga Helgesens plass* på Grønland. Et travelt gatekryss er forvandlet til en liten brosteinsbelagt oase med trær, benker og kunstnerisk utsmykking.

Foto: Hans Dolone-Hval

Helga Helgesens gravstøtte på Vår Frelzers gravlund er utsmykket med en portrettmedaljong i bronse utført av Gustav Lærum etter initiativ av Skolekjøkkenlærerinnenens Landsforening. Medaljongen ble høytidelig avduket på Helgas 75-årsdag 16. mars 1938, to år etter hennes død. Ved graven var det i årene framover flere minnemarkeringer, blant annet på 100-årsdagen i 1963.

Foto: Hans Dalme-Hvål

EN GLEMT KVINNEPIONER?

Da jeg begynte på denne artikkelen, ante jeg knapt hvem Helga Helgesen var. Men overalt fant jeg spor etter henne: i bøker, tidsskrift og aviser – helt fram til i dag. Lærebøkene hennes ble stadig oppdatert med ny kunnskap og var i bruk helt til 1970-årene. I tiår etter tiår dannet de grunnlag for matlagingen i hundrevis av norske skolekjøkken og tusenvis av norske hjem.

Kunnskap om riktig ernæring er ikke blitt mindre viktig i dagens samfunn, og mat og helse er fortsatt et fag i skolen.

Helgas betydelige faglige innsats løftes stadig fram, og det finnes flere spor etter henne i bylandskapet i Oslo. Skulpturen utenfor Kampen skole forbindes i dag gjerne med Helga Helgesen, den unge lærerinnen som ville gjøre en forskjell i elevenes liv. Gravstøtten på

Vår Frelzers gravlund er utsmykket med en portrettmedaljong og forteller om den høye anseelsen hun hadde i sin samtid. Som en av få kvinner har hun fått en plass i Oslo oppkalt etter seg. *Helga Helgesens plass* ligger ved foten av Enerhaugen i krysset mellom Åkebergveien og Grønlandsleiret. Helga er langt fra glemt, og sporene i bylandskapet gir henne stadig fornyet aktualitet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bergløff, Herborg 1948: «Det første skolekjøkkenet i Oslo». I: Kampen skole jubilerer. 1888 – 17. desember 1948. Oslo, s. 58–65.
- Bull, Edv. og Einar Jansen (red.) 1931: Norsk biografisk leksikon. Bind 5. Oslo: Aschehoug, s. 606–607.
- Christensen, Dorothea og Helga Helgesen 1894/1899: Kogebog for folkeskolen og hjemmet. Kristiania.
- «Frk. Helga Helgesen». I: Norsk skoletidende. Nr. 46. 1897, s. 749–751.
- Færden, E. M. 1915: Hønefoss. Byens historie. Utgitt av Hønefoss kommune.
- Helgesen, Helga 1900: «Huslig økonomi som obligatorisk fag for folkeskolens piger. Foredrag ved 8de nordiske skolemøde i Kristiania august 1900». I: Tidsskrift for opdragelse og undervisning. København: Det Nordiske Forlag, s. 771–786.
- Helgesen, Helga 1928: Skolekjøkkenundervisningen. Oslo: Aschehoug.
- Haavet, Inger Elisabeth: Helga Helgesen i Norsk biografisk leksikon (nb.snl.no).
- Lagesen, A. 1935. Ringerikske slekter III. Oslo: Grøndahl, s. 246–250.
- Mjælde, Liv: Dorothea Christensen i Norsk biografisk leksikon (nbl.snl.no).
- Rogstad, Anna 1928: Kjente menn og kvinner. Fra deres liv og virke. Bind 4. Oslo: Jacob Dybwads forlag, s. 49–60.
- Ropeid, Andreas 1965 og 1968: Hønefoss. Bind II og III. Utgitt av Ringerike kommune.
- Sogner, Sølvi og Kari Tølstø 2005: Ut å søkje teneste. Historia om tenestejentene. Oslo: Samlaget.

Utvalgte avisartikler

- Hønefos Tidende 2.1.1891: «Skolekjøkkener» (foredrag ved Helga Helgesen).
- Ringerikes Blad: Skolekjøkkenet ved Hønefoss folkeskole (bl.a. 23.6., 26.9. og 5.10.1922; 4., 5. og 7.5.1923; 23. og 24.3.1934).
- Ringerikes Blad 16. og 17.1.1924: «Av 3-aarsberetningen fra statens inspektør for skolekjøkkener 1921–1924».
- Ringerikes Blad 2.4.1936: Nekrolog Helga Helgesen.
- Nationen 17.3.1938: «Portrettmedaljongen på Helga Helgesens grav».
- Ringerikes Blad 30.8.1989 «Kvernberg. Gården som eide sydsiden av Hønefoss».
- Digitalarkivet: Folketellinger Hønefoss 1865, 1875 og 1891; Kirkebøker Norderhov, ministerialbok nr. 12, døpte 1856–1865, s. 146 og Kirkebøker Hønefoss, ministerialbok nr. 1, konfirmerte 1875–1887, s. 104

FORFATTEROMTALE

Kari Tølstø, f. 1950, er etnolog, dr.art. og tidligere førstekonservator ved Norsk Folkemuseum. Hun har arbeidet kulturhistorisk med temaer som kjønn, seksualitet og kjærlighet, familie og oppvekst, har utgitt en rekke artikler og bidratt i flere bøker hvorav den siste er *Tidsrom 1600–1914. Fortellinger om da Norge ble moderne*, utgitt i 2023. Fra 2023 er hun styremedlem i Stiftelsen Ringerikes Museum.

Myrflangre finnes både i Hole og Ringerike, men den er totalfredet og sterkt truet.

«Bare se, men ikke røre!» Fredede planter på Ringerike

Ringerike, landskapet ved Tyrifjorden og Steinsfjorden, har et jordsmonn som mange planter trives i, og mange av disse er sjeldne nasjonalt sett. Derfor har Ringerike flere fredede planter, de fleste fra orkidefamilien. Dette er arter som trives i kalkfuruskog som det er mye av på Ringerike. Slik skog er også sjelden og rødlistet. Jeg skal i denne artikkelen presentere sju fredede og rødlistede planter.

GUNVOR BOLLINGMO

Den første plantefredningen startet på Dovrefjell i begynnelsen av 1900-tallet da plukking og oppgraving av sjeldne fjellplanter førte til bekymring for utryddelse. Både fagfolk og amatørbotanikere drev den gang med innsamling av fjellplanter til museenes herbarier.

Noen av disse plantene ble fredet med hjemmel i Lov om naturfredning fra 1910. Lovverket justeres stadig, og i 1970 fikk vi Lov om naturvern eller naturvernloven som

den ofte ble kalt. Den er forløperen til Lov om forvaltning av naturens mangfold fra 2009, også kalt naturmangfoldloven.

NORSK RØDLISTE FOR ARTER

Det finnes også et annet hjelpemiddel til forvaltningen av naturmangfold, nemlig *Norsk rødliste for arter*. Denne kom første gang i 1984 og har siden blitt oppdatert hvert femte år.

Når rødlista oppdateres, kan artene flytte seg mellom de fire sårbarhetskategoriene: *nær truet* (NT), *sårbar* (VU), *sterkt truet* (EN) og *kritisk truet* (CT), avhengig av den tilstand de er i når oppdateringen skjer. De kan også tas ut av lista når tilstanden tilsier det. Norsk rødliste 2021 er den nyeste, og her er noen overraskelser for området vårt: Marianøkleblom er vurdert som sårbar, og bitterblåfjær og mogop, som kalles mofiffel på Ringerike, har fått status som *nær truet*.

Den norske rødlista er ment som et verktøy i offentlig arealforvaltning og skal bidra til å beskytte det biologiske mangfoldet. Rødlistede planter har ikke juridisk vern, og det er derfor ikke forbudt ved lov å plukke dem. Men rødlistingen må ses som en oppfordring om å la dem stå i fred. De store truslene for alle sjeldne planter er plukking, oppgraving, salg, moderne skogbruk, gjengroing og nedbygging.

RØD SKOGFRUE

Rød skogfrue (*Cephalanthera rubra*) er en orkide som i henhold til naturvernloven av 1970 ble fredet i 1989 og er vurdert som sterkt truet på rødlista 2021. Den er også oppført på CITES II-lista, fordi ville orkideer har vært en populær handelsvare som kan føre til utryddelse eller sterk tilbakegang.

Rød skogfrue har en 20–65 cm høy blomsterstengel med fra 2–15 klokkeformede, rødrosa blomster og med lange lansettformede blader. Den blomstrer i slutten av juni og første halvdel av juli. Rød skogfrue er varmekjær, tåler tørke og trives best i halvskygge i kalkfuruskog.

I Norge forekommer rød skogfrue i et begrenset område på det sørlige Østlandet. Den er kjent fra 41 forekomster, fordelt på 29 *populasjoner*, det vil si planter som lever innenfor et bestemt geografisk område. Femten forekomster er forsvunnet.

I vårt område er rød skogfrue registrert kun i Hole og Jevnaker, og disse forekomstene regnes som det nordligste utbredelsesområdet for arten. I Hole har det vært to forekomster, men den eldste, som ble registrert i 1873 på Vik av den kjente botanikeren Axel Blytt, er utgått eller nedbygget.

Formering er vanskelig fordi rød skogfrue ikke har nektar å tilby insekter. Dette har den løst ved at blomstene etterligner klokkeblomster, for eksempel blåklokke, som søkes opp av en spesiell bie som i all hovedsak pollinerer blåklokkearter. Tilstedeværelse av riktig bie er helt nødvendig for å lykkes med bestøvning og frøsetting.

Frøene er uten opplagsnæring og derfor avhengig av å treffe en spesiell sopp for å få næring, spire og etablere seg. Dette kompliserte samspillet må til for at rød skogfrue og flere andre orkideer skal danne nye planter. Dette er også en av årsakene til at de blir sårbare og sjeldne, og må fredes.

Foto: Henning Even Larsen

Rød skogfrue er kun registrert i Hole og Jevnaker, ikke i Ringerike.

Som første art fikk rød skogfrue sin handlingsplan i 2006, og i 2011 fikk den status som prioritert art. Handlingsplanen evalueres hvert år og har resultert i en positiv utvikling for rød skogfrue, noe som framgår av endret status på rødlista. I 2006 var den *kritisk truet*, men i 2021 *sterkt truet*, som er en mildere sårbarhetskategori. Statsforvalteren i Oslo og Viken har ansvar for å gjennomføre handlingsplanen.

MYRFLANGRE

Myrflangre (*Epipactis palustris*) ble også totalfredet i 1989 og er rødlistet som sterkt truet på rødlista 2021. Den fikk handlingsplan i 2011, som nå er revidert og gjelder fram til 2026. Det er statsforvalteren i Oslo og Viken som har ansvar for handlingsplanen.

Myrflangre ble første gang omtalt i *Flora Norvegica* 1772 etter et funn i Snåsa. Den eldste registreringen i distriktet vårt ble gjort av Axel Blytt i 1873 ved Nordre Ultvedt og i 1876 av Hans Warloe i Vakermoen. I Norge har myrflangre en sørøstlig utbredelse, og de fleste lokalitetene finner en i Buskerud med 15 lokaliteter av totalt 23 på landsbasis. I vårt distrikt finner vi arten både i Hole og Ringerike, og landets største lokalitet finner en i Ultvedttjern naturreservat.

Denne spesielle orkideen, som Axel Blytt regnet for å være Norges vakreste blomst, tilhører flangreslekta i orkidefamilien. Det finnes tre flangrearter i Norge: myrflangre, breiflangre og rødflangre, og alle tre artene finnes på Ringerike. Rødflangre er en vanlig art i våre kalkfuru-skoger, men bare myrflangre er fredet og rødlistet. Denne flangren kan bli opp mot 50 cm høy og kan ha inntil 15 blomster på ett aks. Den blomstrer første uka i juli og en måned framover. Myrflangre produserer nektar, og det er en rekke insekter som pollinerer den. De viktigste er maur, veps, honningbier og blomsterfluer.

Myrflangre vokser i rikmyr, svært kalkrikt og til dels veldig vått. De største truslene er grøfting og gjengroing. På 1950–60 tallet ble grøfting og drenering av myrer anbefalt av Landbruksdepartementet, og kalkrike myrer ble spesielt anbefalt. Det ble også gitt økonomisk støtte til dette. Kalkutvinning har også vært en trussel. I den nye handlingsplanen fra 2021 kan en se at flere restaurerings- og skjøtselstiltak har fungert bra, men fortsatt er det behov for tiltak. Tiltakene iverksettes i samarbeid mellom grunneier, kommunen og botanisk forening med statsforvalteren i Oslo og Viken som ansvarlig for handlingsplanen.

KNOTTBLOM

Knottblom (*Malaxis monophyllos*) er en liten orkide som ble fredet i 2001 og har status som sterkt truet på den norske rødlista 2021. Planten blir bare 10–25 cm høy med små gulgrønne blomster på et litt glissent aks. Fargen og størrelsen gjør den vanskelig å oppdage. Planten blomstrer fra midt i juni.

Knottblom vokser i rikmyr, sumpskog og på mark i kalkrike kilder. Av de 50 kjente voksestedene før 1970 er trolig halvparten utgått på grunn av grøfting og oppdyrking. Nå er arten bare å finne i indre Oslofjord, Eiker, Mjøsområdet og på Ringerike. I vårt område har vi lokaliteter i både Hole og Ringerike kommuner. Den eldste registreringen er gjort ved Klekken i 1858 av Mathias N. Blytt, far til Axel Blytt, som var bestyrer av Botanisk hage. Hans Warloe registrerte den i Vakermoen i 1876 og ved Mostjernet i 1881. Hvilket insekt som pollinerer knottblom er noe uklart, men forskere mener det kan være en soppmygg. Formering er trolig like vanskelig for knottblom som for de andre orkideene.

Norsk Botanisk Forening har opprettet et *floravokteri* for alle sårbare og truede arter i samarbeid med vertskommuner og grunneiere. På denne måten blir også knottblom overvåket.

” Marisko er en majestetisk plante, 20–60 cm høy og med store blomster.

Foto: Mort Stubbøen

Marisko har status som *sårbar* på den norske rødlista.

MARISKO

Marisko (*Cypripedium calceolus*), fruesko, St. Olavsbolle, gaukesko, jomfru Maria gullsko, tøffelblomst – kjær blomst har mange navn! På Ringerike er marisko det vanlige navnet. Marisko ble fredet i 2001 og er også beskyttet av Bernkonvensjonen og CITES-lista. På den norske rødlista har den status som sårbar. Marisko vokser i hele landet med unntak av Sørlandet og Sør-Vestlandet. De største populasjonene finner en i Snåsa og Børvatnet naturreservat i Bodø.

Snåsa har marisko i kommunevåpenet, og gamle Nord-Trøndelag fylke hadde den som fylkesblomst. Hos oss finner vi den både i Hole og Ringerike med 15–20 lokaliteter. De fleste lokalitetene er små med noen få planter, men det fins også tre-fire store lokaliteter. De eldste registreringene er fra Steinsåsen 1858 og Vakermoen 1873.

Marisko er en majestetisk plante, 20–60 cm høy og med store blomster. Spesielt den gule tøffelformede leppen/bollen er karakteristisk. Denne store orkideen vokser ofte i tuer med opptil 25 skudd, og hvert skudd har én til to blomster. Marisko blomstrer i juni, og pollineres av bier som tiltrekkes av duften og faller ned i bollen! Frøformerer er som hos de øvrige orkideene avhengig av samliv med sopp. Planten er kalkkrevende, og vi finner den i kalkrik barskog, edelløvsog og i rikmyr.

Foto: Mort Stubbøen

Marisko er den orkideen som er mest utsatt for plukking og oppgraving. Sol Koksrud minner om at den må stå i fred.

Marisko er truet av nedbygging, skogsdrift, plukking og oppgraving. Den er en av de plantene i Norge som er mest utsatt for florakriminalitet. Det er en av grunnene til at den er fredet. Marisko har ikke handlingsplan, men blir overvåket ved floravokteri.

FLUEBLOM

Flueblom (*Ophrys insectifera*), også kalt flueblomst, ble fredet i 2001, og på rødlista 2021 er den vurdert som sårbar. Flueblom er en liten, men vakker orkide, bare 10–30 cm høy og vanskelig å få øye på. Planten har smale blader nederst og 5–8 blomster oppover stengelen.

Blomstene er brunfiolette med innslag av blått og har form som et insekt, en veps. Flueblom vokser på kalkholdig grunn, i kalkmyr og naturlig lysåpen kalkfuruskog og blomstrer i juni-juli. I Norge har vi bare én art, men på verdensbasis er det mange og fargerike arter.

I Norge har vi lokaliteter i Fredrikstad, Kragerø, Grenland, Ringerike, Kongsberg, samt i Nord-Trøndelag og Nordland. I vårt distrikt har vi seks–syv små lokaliteter i Hole og Ringerike. Flueblom ble registrert ved Stein gård allerede i 1873 av Nils Bryhn, kommunelege i Hønefoss, deretter ved Mostjern i 1879 av Hans Warloe og ved Vik i 1873 av Axel Blytt.

» Flueblom er en liten, men vakker orkide, bare 10–30 cm høy og vanskelig å få øye på. Planten har smale blader nederst og 5–8 blomster oppover stengelen.

For å lykkes med bestøvning må flueblommen bedrive en type «narrepolinering». Den har ikke nektar, men har i stedet en form og lukt som etterligner hunnene til en graveveps. I denne slekta klekkes hannene forten dager før hunnene, og før de ekte hunnene er tilgjengelige, parer hannene seg med flueblommen. Flueblom er som de andre orkideene avhengig av at frøene treffer rett sopp for å få nok næring til å spire. På bakgrunn av dette kan en forstå at formering er vanskelig. I tillegg utgjør moderne skogbruk og nedbygging store trusler.

Flueblom er ikke utpekt som prioritert art og har ingen handlingsplan. Floravokteri er derfor viktig for å følge opp flueblommens tilstand.

BITTERGRØNN

Bittergrønn (*Chimaphila umbellata*) er fredet etter Forskrift for fredning av truede arter fra 2001 og fikk status som sterkt truet på den norske rødlista 2021.

Bittergrønn er ingen orkide, men er en dvergbusk i lyngfamilien. Planten er vintergrønn, og bladene smaker bittert, derav navnet. Den er vanskelig å få øye på fordi den ligner tyttébærplanten. Bittergrønn har samme blanke, grønne læraktige blader, men har blader med tannet egg som sitter i krans rundt stengelen. Blomstene er blekrosa og sitter i en skjerm med 4–8 blomster på toppen av blomsterskaftet. Bittergrønn blomstrer fra midt i juli. Den eldste registreringen i distriktet vårt er gjort av Peter Benum i 1903, antakelig på Prestmoen.

Bittergrønn vokser i halvskygge på tørr stein- eller sandholdig jord i barskog, først og fremst i kalkfuruskog. På Ringerike finner vi den noen få steder på våre sandfurumoer. På landsbasis er den fåtallig, og kjente lokaliteter finner en i fylkene rundt Oslofjorden. Flest lokaliteter er registrert i Østfold. I de øvrige fylkene er den i sterk tilbakegang.

På samme måte som orkideen har bittergrønn et behov for samliv med en sopp for å kunne spire og etablere seg. At bittergrønn er i tilbakegang, skyldes ikke bare det spesielle levesettet, men også nedbygging og moderne skogbruk. De to største bestandene på Ringerike står utsatt til for framtidig veibygging.

Foto: Henning Even Larsen

Flueblom er en liten vakker orkide, og vanskelig å få øye på.

For å sikre bevaring av utrydningstruede arter ønsker miljøvernmyndighetene å lage handlingsplaner for å sikre bevaring og vern. Bittergrønn har foreløpig ingen handlingsplan, men Fylkesmannen i Oslo og Akershus utarbeidet i 2013 et upublisert faggrunnlag for en framtidig handlingsplan i samarbeid med NINA, Norsk institutt for naturforskning. Statsforvalteren i Oslo og Viken har nå ansvar for å følge opp dette arbeidet.

Foto: Egil Michaelsen

Bittergrønn er ingen orkide, men er en dvergbusk i lyngfamilien.

Dragehode ble totalfredet i 2005 og har vært rødlistet i mange år.

DRAGEHODE

Dragehode (*Dracocephalum ruyschiana*) vokser på tørr kulturmark, bergskrenter og åkerholmer. De fleste voksesteder i Norge er på kalkrik grunn, spesielt i Oslofeltet, men også i Gudbrandsdalen, Hallingdal og Valdres. På Ringerike finner vi den fra Vik i Hole via Åsa og Haugsbygd til Jevnaker. I alle tre kommunene finnes registreringer fra før år 1900. I 1876 registrerte Hans Warloe den på Vaker i Norderhov. I Hole ble den også registrert ved Rørvik i 1901, men denne lokaliteten er trolig utgått.

Dragehode er en vakker blomst i leppeblomstfamilien. Vanligvis er den blå, men rosalilla og blekblå varieteter finnes. Flest lokaliteter med dragehode finner en i Sveits og

Knottblom er en liten orkide som ble fredet i 2001 og har status som *sterkt truet* på den norske rødlista 2021.

Norge, men over hele Europa er den i tilbakegang, blant annet på grunn av nedbygging og gjengroing. I Norge ble dragehode totalfredet i 2005 og har vært rødlistet i mange år. På den norske rødlista 2021 er den vurdert som sårbar.

I 2010 ble dragehode utpekt som prioritert art i henhold til naturmangfoldlovens §§23 og 24 og fikk en egen handlingsplan av Direktoratet for naturforvaltning.

Målet med handlingsplanen er å sikre langsiktig overlevelse både for dragehode og dragehodeglansbilla som har dragehode som vertsplante. Handlingsplanen har en funksjonstid på fem år, og det er Statsforvalteren i Viken som har ansvar for at planen iverksettes.

TO PIONERER PÅ RINGERIKE

Hans Warloe (1852–1939) var fra Vaker i Norderhov. Han tok matematisk-naturvitenskapelig lærereksamen i 1882 og arbeidet ved flere videregående skoler. Var svært naturinteressert, spesielt i insekter og publiserte faglige arbeider om tege, biller og sikader.

Spesielt har hans Fortegnelse over *Norges Hemiptera Heteroptera* (1924) om 357 tegearter vært nyttig for videre forskning på tege. Han var med på å stifte Norsk

Entomologisk forening i 1904.

Nils Bryhn (1884–1916) var lege på Ringerike fra 1887 til sin død i 1916. Han var spesielt interessert i botanikk og særlig moser. Han fikk en moseslekt, *Bryhnia*, oppkalt etter seg, I 1908 publiserte han *Ringerikes moseflora ved begyndelsen af det 20. aarhundrede*.

I *Heftet Ringerike* 1985 har Even Woldstad Hanssen en fyldig artikkel om Nils Bryhn og hans botaniske aktiviteter.

Dragehode er også oppført på Bernkonvensjonens liste II som omfatter arter som anses som så truede at medlemslandene har forpliktet seg til å gi disse artene og deres levested en særlig beskyttelse gjennom egnede lover og administrative tiltak. Arten er rødlistet i de fleste land der den forekommer og er også fredet i mange land.

De vakre blå leppeblomstene sitter i tre-fire kranser med seks blomster i hver krans og danner et aks øverst på stengelen. Stengelen er vanligvis 25–30 cm høy og sjelden grenet, men ofte ses flere skudd fra samme rot, og stenglene danner en tue med blomster som lett ses. Dragehode blomstrer i midten av juni.

I motsetning til orkideene har dragehode nektar, og blomstene pollineres av mange insekter, men spesielt humler anses å være viktig. For at frøene skal spire, må planten ha åpen jord, og gjengroing er en trussel. Når en ny plante er etablert, tar det flere år før den blomstrer, men deretter kan den bli svært gammel.

DEN SJELDNE DRAGEHODEGLANSBILLEN

På dragehodeblomsten lever en liten svart og blåskimrende bille, dragehodeglansbillen (*Meligethes norvegicus*). Den er bare 2,5 mm stor og svermer når dragehode står i knopp tidlig i juni. Billen legger egg i knoppene, og larven utvikler seg i blomsten. Dragehodeglansbillen ble første gang observert på Snarøya i Bærum i 1926.

Den regnes som *endemisk* for Norge, det betyr at den ikke er funnet andre steder i verden. I Norge er den nå registrert i åtte kommuner: Oslo, Bærum, Asker, Hole, Ringerike, Gran, Frogn og Moss. I distriktet vårt er den observert i en lokalitet på Vik så sent som i 2009. På grunn av denne snevre utbredelsen er dragehodeglansbillen enda mer sårbar enn vertsplanten sin.

På den norske rødlista 2021 er den vurdert som sterkt truet. Handlingsplanen for dragehode omfatter derfor også dragehodeglansbillen. Intensivt landbruk og gjengroing er de største truslene for både blomsten og billen, fordi det ikke lenger drives beiting og slått. I tillegg er nedbygging og dermed større avstand mellom forekomstene en stor trussel.

SLUTTORD

Ringerike er en botanisk skattkiste med et stort artsmangfold av villblomster, og noen av disse er så sjeldne og sårbare at de er blitt fredet. Blant annet gjelder dette de sjue plantene som er presentert i denne artikkelen.

En konsekvens av fredningen er at det er utarbeidet handlingsplan for noen av disse plantene, mens andre blir fulgt opp av lokale «floravoktere» og botanikere. Dette arbeidet har ført til en positiv utvikling for noen planter. Men enhver som ferdes i ringeriksnaturen kan bidra til å verne sårbare planter ved å følge den oppfordringen som ligger implisitt i rødlista: «Bare se, men ikke røre!»

Foto: Håvard Eiven, UIO

Den sjeldne dragehodeglansbillen er bare funnet i Norge, blant annet i Hole. Billen er bare 2,5 mm stor.

BERNKONVENSJONEN

Konvensjon om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder er en internasjonal avtale inngått i 1979 og som trådte i kraft 1. juni 1982. Den er undertegnet av de 39 medlemslandene i Europarådet, EU og fem andre land. Konvensjonen retter seg spesielt mot arter hvor det er behov for samarbeid mellom land, dvs. sårbare arter som vandrer over større områder. Det er utarbeidet lister over særlig beskyttelsesverdige arter, og listene oppdateres av ekspertgrupper.

CITES-LISTA/WASHINGTONKONVENSJONEN

CITES, Convention on International Trade in Endangered Species, er en global konvensjon om internasjonal handel og transport med truede arter og deres produkter. Konvensjonen har som målsetting å regulere handelen slik at det ikke fører til utryddelse eller sterk tilbakegang av ville bestander. Konvensjonen trådte i kraft i 1975, og 145 land har sluttet seg til.

NORSK RØDLISTE FOR ARTER

Rødlista er en oversikt over naturtyper og arter; planter, dyr og sopp, med vurdering av deres risiko for å dø ut. Vurderingskategoriene er fra strengest til mildest:

Regionalt utdødd (RE), kritisk truet (CR), sterkt truet (EN), sårbar (VU), nær truet (NT), DD-datamangel (DD), LC- livskraftig (LC), NA- ikke egnet, NE- ikke vurdert. Det er de fire kategoriene *kritisk truet*, *sterkt truet*, *sårbar* og *nær truet* som benyttes i rødlista til å beskrive graden av sårbarhet.

PRIORITERTE ARTER/HANDLINGSPLAN

Utpeking av prioriterte arter er hjemlet i naturmangfoldlovens §23 og etter særskilte kriterier. Det er Kongen i statsråd som har denne myndigheten. Det er i dag 14 prioriterte arter, hvorav seks er karplanter. Stortinget anser at det er behov for å prioritere 400 arter i norsk flora og fauna.

Sårbare arter som har behov for skjøtsel for å være livskraftige, kan få en handlingsplan. Handlingsplanene skal beskrive nødvendige tiltak, gjennomføring og oppfølging. Det er statsforvalteren i det fylket som huser den aktuelle arten som får ansvar for gjennomføring av handlingsplanen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Direktoratet for naturforvaltning 2006: Handlingsplan for rød skogfrue *Cephalanthera rubra*. Rapport 2006–11.
- Direktoratet for naturforvaltning 2010. Handlingsplan for dragehode (*Dracocephalum ruyschiana*) og dragehodeglandsbille (*Meligethes norvegicum*). DN-rapport 2010-5.
- Hanssen, Even Woldstad 1985: Dr. Nils Bryhn – ringeriking og naturforsker. I: [Hefte] Ringerike, nr.57, s. 28, 64.
- Hanssen, Even Woldstad 2011: Forslag til handlingsplan for myrflangre *Epipactis palustris* (L.) Chrantz 2011–2015. Norsk Botanisk Forening. Rapport 2-2011. Oslo.
- Hanssen, Even Woldstad 2021: Revidert forslag til handlingsplan for myrflangre *Epipactis palustris* (L.) Chrantz 2021–2026. Norsk Botanisk Forening. Rapport 1- 2021.
- Hanssen, Even Woldstad 2022: Handlingsplan for rød skogfrue *Cephalanthera rubra* i Norge. Arbeid og status i 2021. Rapport SABIMA/Norsk Botanisk Forening. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Gunvor Bollingmo, født 1948, bosatt i Hole. Arbeidet som høyskolelektor i spesialpedagogikk og som PP-rådgiver i videregående skole. Medlem av redaksjonen i *Hefte Ringerike* 2015–2019. Interesser: Mykologi, botanikk og lokalhistorie.

Foto: Ringerikes Blad

Når Ringerike Sykehus har vært truet av nedskjæringer eller sammenslåing med andre sykehus, har «Sykehusets Venner» og sanitetsforeningen kjempet for å beholde sykehuset. Bildet viser en del av de som 21. oktober 2003 gikk i demonstrasjonstog i Oslo under paroler som «La sykehuset leve!».

Lang kamp for lokalsykehus på Ringerike – *drivkrefter og motkrefter*

De første planene om et sykehus på Ringerike kom på dagsorden allerede i 1921. Da gikk Hønefoss og Norderhov kommuner i fellesskap til innkjøp av en sykehustomt på Vesterntangen i Hønefoss. Men det skulle gå 45 år før Ringerike sykehus ble offisielt åpnet på en helt annen kant av byen.

LILLANN ASLAKSRUD

En viktig pådriver var Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening. 24. mars 1926 ble det holdt styremøte i Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening. Lederen av sanitetsforeningen Karin Norbye, gift med byens eneste kirurg Hartvig Norbye, fremmet da et forslag om å arbeide for å opprette et mindre sykehus for byen og omliggende bygder. De to kommunenes formannskap støttet foreningens planer i et fellesmøte 11. mai samme år. De stilte også den innkjøpte tomten til foreningens disposisjon på visse betingelser.

LOKALE DRIVKREFTER

Etter faglige råd fra doktor Norbye skulle det bygges et sykehus med 20 senger. Murermester Petter Ask beregnet det til å koste 105 000 kroner, men utstyr ville komme i til-

legg. Hønefossarkitekten Peder Magnussen ville tegne det gratis. Sanitetskvinnene satte da i verk en omfattende pengeinnsamling, og det første bidraget på 5 000 kroner kom fra doktor Norbye selv. Det ble holdt midtsommerfest i Schjongslunden, og av Sosialdepartementet og Norderhov kommune fikk de innvilget fritak for bevertningsskatt både for fester, klubbafener, basarer og andre tilstelninger som var til inntekt for sykehuset. Det ble også nedsatt komiteer i hver enkelt skolekrets, og innsamlingslister ble sendt ut.

Sanitetsforeningen hadde noen år tidligere, i 1913 og 1918, bekostet to sykekurver til å frakte pasienter i på jernbanestrekningen Hønefoss–Drammen, men folk ville heller behandles lokalt, så innsamlingene til sykehuset fortsatte. Disse pengene ble satt inn på en særskilt konto i

Foto: Privat

Sanitetsforeningens tre fremste forkjempere for lokalsykehus på Ringerike. Fra venstre: Hildora Skjolden, Randi Aslaksrud og Karin Norbye.

Ringerikes Sparebank. Det ble stadig lagt ut nye lister, og folk tegnet seg på. En del testamentariske gaver ble også gitt. Alle innsamlingene og gavene til et nytt lokalsykehus på Ringerike viser at saken hadde stor støtte blant befolkningen i Hønefoss og distriktene rundt.

BUSKERUD FYLKESKOMMUNE VAR MOT

Det nye sykehuset skulle drives av kommunene Hønefoss og Norderhov, men møtte stor skepsis og mange motforestillinger fra Buskerud fylke, som var mot et lite sykehus her oppe. Vanskelige tider på 1920-tallet bidro også til at saken ble utsatt.

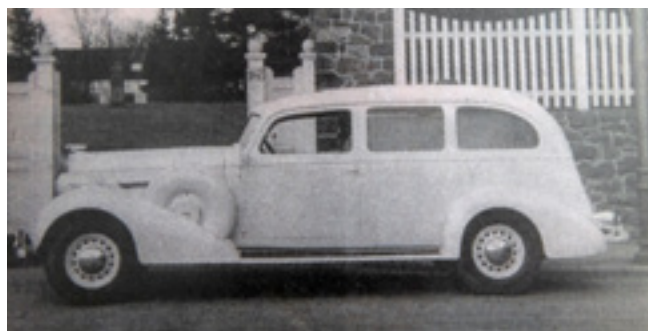
11. januar 1928 ble sykehussaken behandlet i Norderhov formannskap. Noen dager før var det kommet et skriv fra Buskerud fylke, der de lurte på om det i det hele tatt var behov for et sykehus på Ringerike når fylket hadde Drammen sykehus. Men den lokale sykehuskomiteen ba både kommunene og sanitetsforeningen om å føre sykehussaken videre, og takket alle for betydningsfullt og utrettelig arbeid. Komiteen håpet også at økonomien måtte bli bedre, slik at man snarest mulig kunne fortsette på det grunnlaget som var lagt. Det ble innhentet regnskap fra mange sykehus for å ha noe å gå ut fra. I tillegg fortsatte korrespondansen med fylket selv om samarbeidsklimaet stadig var anstrengt.

NY GIVER INN I BILDET

I 1930 satte sanitetsforeningen sin egen sykebil i drift. Dette medførte jo at transporten til Drammen ble lettere, men sykehussaken ble på ingen måte glemt. 14. oktober 1931 fikk sanitetsforeningen en henvendelse fra en organisasjon som ville være anonym. De ville, på visse betingelser, bidra med kapital. Senere samme måned ble det etter et nytt møte lagt fram nye tegninger og beregninger for et sykehus på hele 40 senger. Dette var noe av forutsetningen i den henvendelsen som sanitetsforeningen fikk. Det viste seg at det var Buskerud Tuberkulosenevnd som ville stille kapital til disposisjon. Betingelsen var at sanitetsforeningen skulle

Sykebil-basaren ble annonsert både i *Ringerikes Blad* og *Fremtiden* i februar 1935 og bød på et variert program.

En ny spesialinnredet sykebil, modell Buick med sanitetsforeningens logo, kunne i 1937 tas i bruk takket være bidrag fra bankene og foreningens sykebilbasar. Den avløste sanitetsforeningens gamle bil fra 1930, som også var distriktets første sykebil og nedslitt etter hard bruk.

stå ansvarlig for anlegg og drift, at det skulle skaffes gratis tomt, og at sykehuset skulle være interkommunalt. Da sykehusplanene ikke kunne realiseres i overskuelig fremtid på grunn av de vanskelige økonomiske forholdene, ble følgende innstilling gitt:

Det til anlegg av sykehus innsamlede beløp, stilles til disposisjon for Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening til oppførelse av et sykehus med 40 senger, den på reguleringsplanen for Vesterntangen avsatte tomt til sykehus overlates av Hønefoss og Norderhov kommuner gratis til ovennevnte formål. Det er forutsetningen at kommunene ikke overtar noe økonomisk ansvar for sykehuset.

VELVILLIGE KOMMUNER

13. november 1931 ba sanitetsforeningen formannskapene om å få overdratt de pengene som var samlet inn. De ønsket selv å bygge og drive et sykehus. 26. februar 1932 ble følgende enstemmige vedtak gjort:

Hønefoss og Norderhov kommuner overdrar vederlagsfritt sykehusstomten på Vesterntangen til oppførelse av et sykehus. Men hvis Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening innen 1. juli 1937 ikke har påbegynt byggingen av sykehuset, faller tomten tilbake til kommunene.

Foto: Fokemile fra Ringerikes Blad

Foto: Privat

I 1932 fortsatte foreningen å skaffe opplysninger om priser og hva man for eksempel trengte av operasjonsutstyr. «A/S Norsk Medicinsk Varehus» var meget behjelpelig. Det kom også et brev fra Alf Solberg, hvor han tilbød sin tomt i Storgaten og et stort hus med 13 værelser med mulighet for utvidelse. Prisen var 25 000 kroner. Diskusjonen med Drammen fortsatte likevel, for Buskerud fylke ville fremdeles ikke ha et sykehus på Ringerike.

ET OVERRASKENDE INNSPILL

Mellom 1932 og 1935 skjedde det lite, men 19. februar 1935 fikk foreningen et brev fra «Det Apostoliske Vikariat for Norge». De ville ha et møte med sanitetsforeningen, siden de hadde kjøpt kontorsjef Sverre Hellums eiendom Vesterngaten 5 på Vesterntangen og ville bygge et sykehus der. De hadde hørt fra Oslo Sanitetsforening at Hønefoss Sanitetsforening disponerte en del penger, innsamlet til sykehus, og lurte på om de kunne få låne disse. Pengene var jo gitt uttrykkelig til sykehus, mente de.

17. juni 1937 kom det bekreftelse fra Det Kongelige Justis- og Politidepartement at de pengene som hittil var samlet inn til sykehus på Ringerike, skulle overdras sanitetsforeningen. Kommunene ga også sitt samtykke, og det ble bestemt at representanter fra Ådal, Hole, Tyrstrand og Sokna skulle være med i sykehuskomiteen. Sykehusfondet utgjorde nå nærmere 64 000 kroner; av disse var rundt 20 000 kroner testamentariske gaver. 28. mai 1938 ble arbeidet gjenopptatt for fullt.

Det ble nedsatt et arbeidsutvalg som besto av Randi Aslaksrud og Karin Norbye fra sanitetsforeningen, ingeniør Egil Berg, Sokna; godseier Harald Holte, Ådal; gullsmed Thorvald Jørgensen; ordfører Arne Jørstad og banksjef Martin Larssen, Hønefoss, samt stortingsmann Konrad Knutsen, forretningsfører Levor Pedersen og ordfører Mads Ringen, Norderhov. Man drøftet også mulighetene for å få med Hallingdalsbygdene, Krødsherad, Sør-Aurdal og Hadeland i arbeidet.

ARBEIDSUTVALGETS FORSLAG

Alle kommunene betalte et årlig tilskudd til Drammen sykehus, og komiteen mente at tilskuddet fra ringerikskommunene fra da av burde gå til det planlagte sykehuset. Flere fra arbeidsutvalget hadde liten tro på at de fikk noen støtte til dette forslaget. Fra tidligere kjente man til fylkeslegens negative holdning til et sykehus på Ringerike. Men ordfører i Norderhov, Mads Ringen, mente at utvalget måtte benytte de midler man disponerte til et sykehus, og uttalte:

Vi er klar over Drammens og fylkesmann Hunseids stilling, de bare arbeider for å trekke mest mulig til Drammen. Vi derimot mener at Ringerike og de tilstøtende distrikter er så betydningsfulle at vi også har krav på enkelte goder. Vi må sette alle kluter til for å få vårt eget sykehus.

Krigen førte til en midlertidig stans i arbeidet, men rett etter frigjøringen ble det tatt opp igjen. Sykehusfondet var da steget til 90 000 kroner.

Foto: Fjellanger Wilderøe / Buskerud Fylkesarkiv

Høsten 1966 sto endelig Ringerike sykehus ferdig på Hvervenmoen.

NY KOMITE MED NYTT FORSLAG

I mai 1947 ble det laget en plan for sykehus i Buskerud fylke. Det ble også laget en «Landsplan for sykehus», og Regjeringen oppnevnte «Statens sykehusråd». Det ble også oppnevnt en komite som skulle legge frem en langsiktig plan for sykehusbygging i fylket. Komiteen besto av Fylkesmannen, Fylkeslegen, administrerende overlege ved Drammen sykehus, samt ordførerne i Drammen, Kongsberg, Norderhov og Hønefoss. De fant da ut at siden fylket hadde 150 000 innbyggere trengtes det 900 sengeplasser. De fant også ut at man kun disponerte 488 senger, så da manglet det 412 nye senger. Komiteen mente derfor at det måtte bygges et sykehus med 160 senger i Hønefoss. Dette ble et viktig vendepunkt i saken.

UENIGHET OM SYKEHUSFONDET

Nå oppsto det uenighet om hvem som hadde retten til sykehusfondet, og hvordan det skulle brukes. Den lokale sykehuskomiteen, som fortsatt var aktiv, besto av doktor Halvdan Klouman, Randi Aslaksrud, Hildora Skjolden, banksjef Martin Larssen, ordførerne Einar Sundøen, Anton Solbakken, Jonas Tangen, Ole Nilsedalen og Carl Severin Bentzen, samt distriktslege Ole Rømer Aagaard Sandberg. Disse foreslo i april 1950 at fondet skulle brukes til å bygge et fødehjem i samarbeid med Røde Kors, men dette ble det av ulike grunner ikke noe av. 24. april 1950 ble det avgjort at sykehuskomiteen disponerte det innsamlede fondet, og i samarbeid med sanitetsforeningens styre ble det bestemt at pengene skulle gå til sykehus. Hvis byggingen ikke ble påbegynt innen fem år, skulle sanitetsforeningen disponere pengene innenfor samme interesseområde.

8. mai 1950 ble det nok en gang bekreftet at forvaltningsretten til sykehusfondet lå hos sanitetsforeningen. Buskerud fylke forsøkte å overta pengene, og foreningen måtte ha juridisk hjelp for å få beholde dem.

VEDTAK OM SYKEHUS PÅ RINGERIKE

Våren 1955 vedtok endelig Buskerud fylkesting at det skulle bygges et sykehus med 160 senger på Ringerike. En forutsetning i fylkestingets vedtak var at fylket ikke skulle belastes med utgifter til arkitektkonkurranse og planlegging av det nye sykehuset. Disse utgiftene skulle dekkes av midler fra distriktet.

22. januar 1957 ble det mye omstridte sykehusfondet delt likt mellom «Sykehusbygg» og sanitetsforeningens eget byggeprosjekt, *Helsehuset* i Askveien, som var Buskeruds første helsehus. I tillegg hadde sykehuset allerede i 1950 fått 10 000 kroner til arkitektthonorar.

SLUTTORD

Fylkets skepsis og motstand mot et sykehus på Ringerike var en av årsakene til at arbeidet tok så lang tid. Men i 1955 ble det endelig nedsatt en byggekomite, ledet av ordfører i Norderhov, Anton Solbakken. Det ble nå bestemt at sykehuset skulle bygges på Hvervenkastet, på en tomt Norderhov kommune ervervet fra Carl August Mohn på Tanberg gård i bytte mot 700 mål skog i Åsbygda. Sanitetsforeningen eide fire mål av denne tomten, som de hadde fått i gave av Olav Færden og Reidar Muller som eide Trygstad Tuberkulosehjem. Denne tomten ble solgt til Maj Hvoslef på Tanberg gård og senere innlemmet i tomten som sykehuset ligger på.

Gravearbeidene startet i 1961, og grunnsteinen ble nedlagt året etter. Høsten 1966 ble Ringerike sykehus offisielt åpnet og kom i full drift, nøyaktig 40 år etter at styret i Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening vedtok å arbeide for «anskaffelse av et mindre sykehus for byen og omliggende bygder». Anton Solbakken er med sitt utrettelige arbeid for sykehuset med rette blitt kalt for «sykehusets far», men sanitetsforeningen kan med like stor rett kalles «sykehusets fødselshjelper».

Fødeavdelingen var den første avdelingen som kom i drift, allerede i september 1965, og sanitetsforeningens aller første gave var en reisekuvøse. Siden har det blitt både store og små gaver i løpet av de årene som sykehuset har bestått. Iberegnet foreningens gave til 50-årsjubileet i november 2015 har sanitetsforeningen til sammen gitt rundt tre millioner kroner til sitt hjertebarn sykehuset.

Ole Jørgen Moe bekrefter i sin jubileumsartikkel om sykehuset i *Hftet Ringerike* 2016 at sanitetsforeningen langt på veg har vært «kimen» til det hele. Denne historien kan leses som en takk til alle dem som sådde frø og gikk opp løypa, og til alle dem som fortsatt kjemper for at Ringerike sykehus skal bestå som et av Norges beste lokalsykehus.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Styre- og møteprotokoller fra Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening (Fra 1964 ble navnet endret til Hønefoss Sanitetsforening).
- Diverse stoff fra foreningens korrespondansearkiv.
- Aslaksrud, Lillann 2017: Med fokus på helse i distriktet siden 1912. Utgitt av Hønefoss Sanitetsforening.

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss i 1932. Hun er utdannet barnepleier og har arbeidet med barn med funksjonshemning. Har vært medlem av Hønefoss Sanitetsforening siden 1951 og var foreningens leder 2002–2016 og 2017–19. Ble æresmedlem i 2012. Hun har skrevet flere artikler om sanitetsforeningens virksomhet i *Hftet Ringerike*. I 2017 skrev hun bok om Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening med tittelen *Med fokus på helse i distriktet siden 1912*.

Foto: Halvard Løyland, Buskerud fylkesarkiv

Helgerud gård.

Barndom i Heradsbygda på 1950-tallet

Jeg vokste opp i Heradsbygda i 1950-åra, og jeg har derfor lyst til å fortelle om minner og opplevelser fra den tida i min barndoms bygd. Jeg har også lyst til å fortelle litt om hvordan bygda, særlig min nærmeste nabokrets, så ut den gangen.

SVEIN FROG

Mine foreldre Solveig Kjelland Frog og Thorleif Frog og vi fem søsknene Werner, Arly, Torun, jeg Svein og Jan Egil kom til eiendommen Nymo Heradsbygda i 1950. I dag er det barnehage der. Den eneste vannkilden vår den gangen var en ganske stor vanddam som lå like ved huset.

JORDBRUKSBYGD

På 50-tallet var Heradsbygda en jordbruksbygd. De fleste beboerne drev en form for jordbruk, mange hadde noen kuer og kanskje en hest også. De nærmeste naboene våre var mine besteforeldre Jenny og Anton Kjelland, og de hadde sin inntekt av noen kuer. Eiendommen deres het Bakka, og den lå sørøst for oss, mot Ramsrud og jernbanelinja. I dag er det bare hus og atter hus der det en gang var jord, og der jeg trakket høy i høyvogna til bestefar.

HELGERUD

Nordvest for oss lå Helgerud gård, der det er skole i dag. Der bodde Sigrid og Artur Helgerud med sønnen Jan. I annen etasje bodde familien Støa: Lilly og Arne med døtrene Anne Lise, Toril og Gunn.

Den gangen var det kjerrevei fra oss og opp til Helgerud og videre opp til Heradsbygdaveien, som da var grusvei. Der oppe ved Heradsbygdaveien kom vi først til gården til Edvard Thoresen. På den andre siden av veien lå lokalet Bergtun.

BÅLERUD

Nå er jeg tilbake til hjemmet mitt. Rett opp for oss i nordlig retning lå Bålerud. Den gangen var det bare beiteområder for kuer fra Oppen gård mellom oss og Bålerud, og et godt stykke østover.

” Det var mye skiaktivitet også. På Helgerudjordet, sør for gården og nærmere jernbanelinja, hadde vi en hoppbakke som ble kalt for Bjørkan.

Bålerud hadde to beboelseshus: et stort med flere familier og et mindre. Der bodde blant annet Miriam og Kristian Haukedalen med sønnene Per og Sigmund, og også Karen og Leif Bjerknnes med datteren Grete.

Det gikk en sti fra Bålerud østover som passerte Oppen gårds sommerfjøs, deretter til det vi kalte Grønn-Bålerud. Der bodde det gjerne to familier. Det gikk også en kjerrevei fra oss sørøstover, gjennom Bakka og ned Bakka-bakken som var bratt, gjennom eiendommen til Anna og Adolf Skogstrøm og over jernbanelinja til Ramsrud.

Sånn det så ut i 50-åra, er det ikke til å kjenne igjen i dag. Det som den gangen var bare jorder, er i dag nærmest blitt en drabantby til Hønefoss.

SKØYTER OG SKI

Nå vil jeg fortelle litt om barndomslivet den gangen. Som tidligere nevnt, var det en vanndam der vi bodde. Den var 80–90 meter lang og 20–30 meter på det breieste. Om vinteren var det yrende liv der, for den gangen var det skøyteis hele vinteren. Særlig i helgene var det fullt av unger som boltra seg på isen på forskjellige typer skøyter. Det kom barn helt fra Veienmoen, kan jeg huske.

Jeg lærte å gå på skøyter på den dammen som 12-åring med lengdeløpsskøyter nr. 43. De var altfor store, men jeg hadde på meg ekstra sokker. Jeg husker jeg stadig måka vekk snøen fra isen og hadde moro av å lage indre og ytre bane.

Det var mye skiaktivitet også. På Helgerudjordet, sør for gården og nærmere jernbanelinja, hadde vi en hoppbakke som ble kalt for Bjørkan. Den ble brukt mye i 50-åra, og jeg husker at Jan Helgerud var en av de beste. De hoppet omkring 15–20 meter i bakken.

EDVARD THORESEN

Når vi snakker om skiaktivitet i Heradsbygda i 50-åra, så hadde vi en primus motor i bygda som het Edvard Thoresen. Han og medhjelpere arrangerte flere skirenn for oss barn. Det var først og fremst hopprenn jeg kan huske, og det ble laget nye hoppbakker for anledningen, attpåtil med stillas. På kvelden etter rennet var det hyggestund på lokalet Bergtun med premieutdeling og visning av Chaplin-film.

Foto: Privat

Øystein Frog hjemme midt på 1960-tallet. Rett bak ham sees Grønn-Bålerud. Heradsbygdveien går like ovenfor der.

Edvard Thoresen gjorde mye for bygda. Han var en av initiativtagerne til Heradsbygda ungdomslag. Det ble stiftet på Helgerud gård. Det var også han som sto bak byggingen av lokalet Bergtun på 30-tallet slik at laget fikk et eget sted å være, og han var selve ildsjelen i driften. Der inne husker jeg det hang et maleri av ham på veggen.

LEIF BJERKNES

Det var mye aktivitet om sommeren også. Bålerud var i sentrum for oss når det gjaldt lek og moro. Det var mye fotballspilling, «slå ball» og leke gjemsel. På Bålerud bodde Leif Bjerknnes. Han gjorde mye for oss unga, og var vel den av de voksne vi hadde mest kontakt med. Han var virkelig interessert i hva vi unga dreiv med.

Vi spilte mye fotball på Bålerud, og Leif satt alltid og så på og kom med mange positive kommentarer. En gang lagde han en sykkel til meg av deler han fant på Veindynga. Han laget også et par såkalte hopp ski som han limte sammen til meg. Disse skulle jeg bruke til et av skirenna som ble arrangert der.

Vi var med på flere hytteturer og teltturer til Vælsvannet og Semmentjern sammen med Kristian Haukedalen og Leif Bjerknnes og deres koner. Kristian kjørte lastebil, og vi unga satt bakpå lasteplanet. Leif likte nok å ta seg en dram, men det merket vi unga lite til. Jeg husker ham som en snill kar som var opptatt av ungas ve og vel.

SKØYERSTREKER

Vi hadde mye moro av å gjøre skøyerstreker. Vi kunne «knirke» på noen vinduer der vi visste folk ville bli sinte. Vi knirket på vinduet til Karl Frøhaug, og da han kom ut, løp vi av gårde!

Å gå på epleslang var også spennende. På Oppen gård var det en stor eplehage, og i et av trea var det gode glasspler. Sent på kvelden hendte det noen ganger vi tok noen epler i lomma og under genseren! Hjemme hos oss var det mange epletrær, også glasspler, men den spenningen altså!

BADELIV OG VILL VEST

Om sommeren badet vi mye. Det var på Heierenstranda vi badet mest. For å komme dit gikk vi på kjerreveien sør for Helgerudjordet, over jernbanebrua, videre sørover gjennom skogen og ned til gamle riksvei 7 og over Sandakerbrua og videre til Heieren. På varme dager hendte det vi gikk to turer samme dag til Heierenstranda.

Mange av oss likte å leike cowboy i Oppenåsen. I skogen like over Bålerud hadde vi vårt «cowboy-område».

Den gangen så vi av og til film med datidens cowboyhelt Hoppalong Cassidy. Noen likte å være ham når vi lekte, mens jeg alltid var Kaptein Miki, fra datidens tegneseriehefte *Vill Vest*. Jeg ble siden i lang tid framover kalt for Miki!

» Mange av oss likte å leike cowboy i Oppenåsen.

Eier og foto: Kristoffer Kristiansen

Vill Vest med kaptein Miki.

Eier og foto: Kristoffer Kristiansen

Hoppalong Cassidy.

Foto: Kilde: 2023 Norkart AS Geovest og kommunene. Design: Anne Sofie Hval

Luftfoto av Heradsbygda 1947.

Foto: Privat

Foto: Privat

Faksimile: Ringerikes Blad 9. januar 1980.

Foto: Privat

Øverst, venstre: Svein (til venstre) og broren Jan Egil i 1956 på gårdsplassen hjemme, litt av hagen til venstre og Holleia i bakgrunnen. Øverst, høyre: Lokalet Bergtun fotografert i 1980, få år før det ble revet. Lokalet sto opprinnelig på Nakkerud, og i 1933 ble det flyttet til Heradsbygda. Ildsjelen Edvard Thoresen la ned en kjempeinnsats, og sto for hele snekkerarbeidet. Nederst, venstre: Jenny og Anton Kjelland med barna Solveig og Anders hjemme på Bakka gård. Nederst høyre: Svein ved grisebingen hjemme i 1957.

VEIEN GAMLE SKOLE

Vi gikk på Veien gamle skole. Om sommeren brukte jeg alltid beina. Om vinteren tok jeg ofte bussen fra Ramsrud. Vi brukte Nils Heieren-bussen som gikk fra Ask via Sandaker til Hønefoss. Om vinteren kunne det hende vi måtte traske til knes i snø for å komme til bussholdeplassen.

PÅ BUTIKKEN

Det var en butikk og et bakeri i bygda den gangen. Butikken lå ved Heradsbygdaveien litt ovenfor Kjekshus' gård. Det var fru Rygh som sto bak disken. Jeg var ofte og handlet der som guttunge med sekk på ryggen og handlelapp som jeg leverte til fru Rygh som fant fram varene. Sigurd Gjerde hadde et bakeri som lå litt ovenfor innkjørselen til Oppen gård. Han bakte gode brød og wienerbrød.

FORFATTEROMTALE

Svein Frog er født i 1945 og vokste opp i Heradsbygda. Gikk to år framhaldsskole og tre år realskole. Flyttet i 2001 til et småbruk i Marker i Østfold, et enda fredeligere sted enn barndomshjemmet. Liker å holde seg i form, var med på det første Ringeriksmaraton. Har alltid likt å skrive, og har tidligere levert innlegg til ukeblader og aviser.

SØNDAGSSKOLE

På lokalet Bergtun var det søndagsskole annenhver søndag. Det var Gerda Aurdal og min bestefar Anton Kjelland som var pådrivere der. Hver jul var det juletefest, og vi fikk nissepose og stjerner i boka hvis vi hadde vært flinke til å møte opp på møtene. Det ble også arrangert sommertur for oss søndagsskolebarn.

Jeg kunne ha skrevet mye mer, men avslutter her. Det har skjedd enormt mye i Heradsbygda siden jeg var barn der. Nå kan jeg nesten ikke kjenne meg igjen der jeg hadde mitt barndomshjem.

Jeg er glad jeg var barn der i 50-åra da vi kunne leke fritt overalt.

Foto: Utdent av Anne Berit Fliseth

Eikli gård, Vestre Hønen. Gården var i 1870 planlagt som kapellangård for Norderhov prestegjeld. Arne Aas drev gartneri inntil kommunen kjøpte gården i 1960.

Eikliområdet

Fra jordbruksområde til bydel

Benterud, Eikli og Dalsbråten utgjør til sammen området sør for Ringerike rådhus, og i denne artikkelen brukes betegnelsen Eikliområdet om dette arealet. Artikkelen prøver å gi svar på den rekordraske utviklingen fra avsidesliggende jordbruksområde på 1800-tallet til pressområde for boligbygging, industri og servicenæringer mot slutten av 1950-tallet.

PER H. STUBBRAATEN

De geografiske avgrensningene var tidligere nokså tydelige. *Benterud* var området vest for rådhuset, *Dalsbråten* området langs Osloveien, og den sørligste delen av *Dalsbråten* ble kalt *Dompidal*. *Eikli* var egentlig jordene på motsatt elveside av *Eikli gård*, og der lå også husmannsplassen *Østre Eikli*. Bebyggelsen som vokste fram langs *Eikliveien*, ble regnet som *Eikli*, men grensene var uklare.

OPPHAVSNAVNE

Navnet *Eikli* har ingenting med eik å gjøre; ifølge navneforsker Oluf Rygh stammer ordet fra *eikja* som betyr innlukke for en elvebåt. *Dalsbråten* er lettere å forklare siden

Øvre Dal og Nedre Dal var husmannsplasser før 1872. De eksisterer i dag som gatenavn. *Braaten* var gården der *Hønefoss* videregående skole ligger i dag, så de to navnene kan ha blitt slått sammen til *Dalsbråten*.

Dompidal har et usikkert opphav, mens *Benterud* trolig har opphav i navnet *Bent* eller *Bente*.

TOPOGRAFIEN

Eikliområdet utgjør en halvøy på cirka 600 dekar, dannet av *Storelva*. På gammel havbunn etter istiden har elva meandret gjennom leirmasser og lagt igjen et landskap med bratte skrån timer og lavtliggende halvøyer i elvesvingene.

Området har marin leire i grunnen, men elva har i flomtider svingt innover tørt land og dannet skråbakker i det flate landskapet. I det laveste området har elva lagt igjen sand, og her har skogen tidligere dominert.

EIENDOMSGRENSER OG EIERSKAP

Man skulle kanskje tro at det må ha vært en storgård her med staselige gårdshus på høyden bak. Men slik har det ikke vært. Tvert imot har dette vært et område for småkårsfolk. Årsaken kan være at det lave landskapet mellom elvesvingene lå ganske utsatt til for vind og tidlig frost, og at avstanden til hovedbølet var lang.

Det var nemlig slik at storgårdene i Norderhov – kapellangården Vestre Hønen, Hesselberg og Tanberg – eide parseller på Eikli, som på 1700- og 1800-tallet ble stykket opp og leid ut som husmannsplasser. Området vest for Eikliveien tilhørte Vestre Hønen (gårdsnummer 39), området mellom Eikliveien og Osloveien tilhørte grovt sett Hesselberg (gnr. 37) mens Tanberg (gnr. 38) eide jorder på begge sider av Osloveien.

KOMMUNIKASJONER

At området var tynt befolket, har mye å gjøre med dårlige veier og mangel på bruer. Dessuten gikk den bergenske hovedvei utenom Hønefoss, fra Norderhov direkte mot Haug. I 1830 ble veien ned den vanskelige leirskråningen fra Hvervenmoen til ferjeleiet ved Kvernbergsund fullført. Adkomsten til Hønefoss ble radikalt forbedret med ny vei over Sollihøgda i 1859 og med *Kvernbergsund bru* som ble innvidd i 1861. Brua sto på trepeler og hadde en lengde på 129 meter. Samtidig ble den nye og rette bybrua over Hønefossen ferdig. En tryggere og bedre infrastruktur sikret nå bosetting og industrialisering i Hønefoss, men det skulle gå flere tiår før utviklingen på Eikli skjøt fart.

PLANENE OM KAPELLANGÅRD

I Hønefoss ble ny kirke innvidd i 1862, men kirken hørte innunder Norderhov prestegjeld og hadde ikke egen prest. Ansvar for kirken i Hønefoss hadde residerende kapellan som bodde på Vestre Hønen, nabogården til Norderhov prestegård. Dette var en såkalt kapellangård, og kapellanen tok ut sin lønn i form av avkastning fra gården.

At kapellanen bodde så langt fra byen, skapte problemer for den kirkelige administrasjon. Det ble derfor bestemt at kapellangården skulle flyttes nærmere Hønefoss. Følgende skjedde: Vestre Hønen ble solgt i 1870, og gården ble omdøpt til *Ringvold*. Unntatt fra salget var fire husmannsplasser: Kvernbergsund, Benterud, Søndre Bråten og Nordre Bråten samt husmannsplassen Østre Eikli. Disse plassene ble solgt til kirken for å bli ny kapellangård, og den nye gårdsenheten *Eikli, Vestre Hønen* ble ført inn i matrikkelen med gnr. 39, bnr. 1. Nye gårdshus skulle oppføres, men sognets nye kapellan valgte å leie bolig i Hønefoss og forpaktet bort jorda før han bosatte seg på Lunder (Sokna).

Illustrasjon: Kortverket/Beordring: Kristoffer J. Kristiansen

Skisse med de geografiske områdene.

KAPELLANGÅRDEN SELGES OG JORDA STYKKES UT

Nå hadde ikke kirken lenger bruk for den store jordeiendommen på Eikli, og i året 1900 ble det bestemt å selge jorda. Gårdeier A. K. Hallum kjøpte hele eiendommen, men solgte videre ganske raskt. Langs elva på Benterud ble jorda stykket opp og solgt som boligtomter, og ved enden av veien fikk Norderhov Sogneselskap kjøpt et areal på 22 dekar som i første omgang ble brukt som utstillingsplass.

Jordene på om lag 200 dekar rundt den påtenkte kapellangården Eikli, Vestre Hønen, ble solgt til slakter Marius Rasmussen. Han bodde selv en tid på gården, men valgte så å selge den. Halvparten av jordene ble utparsellert til boligtomter og mindre bruk, mens den resterende delen på cirka 100 dekar ble drevet videre. Det var flere eiere før Arne Aas kjøpte gården i 1935. Han drev intensivt med grønnsaker både i drivhus og på friland fram til 1960. Da ble gården solgt til Norderhov kommune.

GÅRSDRIFT PÅ EIKLIOMRÅDET FRAM TIL 1960

Rundt århundreskiftet fikk ikke bare «kapellanjordene» nye eiere, men også Hesselberg og Tanberg solgte unna jordene sine. Nye og mindre gårdsenheter ble opprettet og hustomter solgt.

Braaten med sine 170 dekar var den største gården. Den lå der Hønefoss videregående skole nå ligger og hadde noe jord på nordsida, men størstedelen strakk seg sørover mot Storelva. Gården hadde to eiere før Alf Western kjøpte den i 1903. Etter hans død overtok Helge Runer gården i 1932.

På Runergården som den ble kalt, ble det drevet stort med melkekyr, men i 1944 brant hovedbygningen og driftsbygningen ned, mest sannsynlig antent under knottproduksjon på gården. Av Norderhov kommune ble Runer nektet å sette opp igjen husene siden kommunen vurderte å bygge skole på eiendommen. Men jordene ble fortsatt dyrket til utpå 50-tallet.

Elvebakken – også kalt *Schirmergården*, *Sorenskrivergården* og *Regimentsgården* – dekket området mellom Eikli skole og YX 7-ELEVEN pluss jordteiger på den andre sida av Osloveien. Det vakre våningshuset i sveitserstil ble bygd av Georg Robert Schirmer i 1893, samme år som han tiltrådte sorenskriverstillingen. Herfra utøvde han embedet inntil han søkte avskjed i 1908. Da han døde i 1917, ble gården solgt til «Militæretaten» som det står i tinglysningen.

Regimentstaben i Vestoppland infanteriregiment (IR 6) flyttet nå inn i Schirmergården, og bygningen ble etter hvert omdøpt til *Regimentsgården*. Gården ble i de siste årene forpaktet av Johan Fægri til gårdshuset brant ned tidlig på 50-tallet. Fægri holdt griser på Petersøya, og grise-maten ble hentet i skuledunker med hest og kjerre av «Skule-Jens». Han var et originalt, men ikke luktfritt innslag i bybildet i disse årene.

Den gamle sorenskriverbygningen hadde i sin tid fungert både som gårds- og embedsbolig, men var ikke tilpasset moderne stabsfunksjoner. I 1960 ble et mer moderne kontorbygg reist langs Osloveien. I tillegg til staben i Infanteriregimentet ble det også plass til staben i Ingeniørregimentet og Heimevernet (HV 06).

Sødalsgården lå ved enden av Eikliveien med jorder nedover mot Storelva. Gården på rundt 60 dekar hadde Reinert Sødal kjøpt i 1913, men på slutten av 1950-tallet ble jordene regulert til boligtomter og seinere solgt til Hønefoss og Norderhov boligbyggelag. Småbruket til *Engebret Hval* vest for Eikliveien, med jorder mot Benterudplassen, led samme skjebne som Sødalsgården.

I Dompidal lå det flere småbruk, og den største gården ble av mange kalt for Dompidal. Midt på 60-tallet ble gården revet til fordel for Ringerikes realskole, som sto ferdig i

Benterudgata 1900.

Kart med matrikkelgrenser og gårdsnavn etter annen verdenskrig.

1967. Bruksendringene av gårdene til tomter for boliger, industri og offentlig virksomhet satte et definitivt punktum for jordbruket i Eikliområdet.

BENTERUD BEBYGGES

Benterudgata mot elva ble først bebygd, men snart kom det også boliger på de nærmeste jordene sør for Benterudgata. Dette boligområdet fikk tidlig sin egen barneskole. *Eikli skole* sto ferdig høsten 1914 etter at det en tid var drevet småskole i leide lokaler. Hit kom det også barn fra Helgesbråten og Kirkekretsen i Norderhov.

Kolonialforretning ble etablert i 1936 på eiendommen som i dag er parkeringsplass for rådhuset. Her var det også bakeri og flere småforretninger. Lenger ned i gata drev også «Batteri-Hansen» egen virksomhet med bilbatterier.

Utover i mellomkrigstida ble økende biltrafikk over *Kvernbergsund bru* en stor belastning for den gamle trebrua. Ei ny og mer solid bru ble påbegynt i 1938. Brua var under bygging da tyskerne invaderte landet og sto ferdig i 1941. Ved den nye brua var det en åpen plass helt til Norderhov rådhus ble bygd i 1962. Her hadde det før krigen vært såpekokeri, og i en kort periode på slutten av 50-åra benyttet sigøynere plassen i sommermånedene, ofte med lokale unger som nysgjerrige tilskuere.

Foto: Postkart, Mittet

Benterud rett før annen verdenskrig, sett sørfra. Utstillingsplassen helt til venstre (1), Hval gård i forkant (2) og Regimentsgården til høyre (3).

Benterud var i det hele tatt et spennende oppvekstområde med utstillingsplassen til Norderhov Sogneselskap som nærmeste nabo, og i skogområdet bortenfor utstillingsplassen var det mye å utforske. Her var det fine badeplasser og muligheter for å drive nedover elva på tømmerstokker for de som torde. På vinterstid var hoppbakken på Hval-jordet et populært møtested for unge.

DALSBRÅTEN – SKOLER OG VERKSTEDER

I Dalsbråten, sør for Regimentsgården langs Osloveien, ble det etablert et lite boligområde i mellomkrigstida. Så tidlig som i 1925 startet *Harald Gandrud* kolonialbutikk som ble drevet av familien like til 1992. Området rundt butikken ble et møtested for folk i Dalsbråten.

Biltrafikken langs Osloveien skapte behov for bensinstasjoner og verksteder. Anders Blystad var først ute og startet *Blystad Auto* i 1927. Først kom bilverksted, og i 1933 fikk firmaet bilagentur. *Shell* har fra den tid hatt bensinstasjon her.

Konkurransen om kundene ble hard da *Esso* etablerte bensinstasjon ved siden av Gandrud-butikken. Her hadde Sverre Stiksrud Volvo-verksted mens bilsalget foregikk fra Møllegriillen i Hønefoss. I området var det også mindre bilverksteder og smie.

Foto: Heftet Ringerike 1975

Elvebakken, også kalt Schirmergården, Sorenkrivergården og Regimentsgården.

I Dompidal lå det også et «støperi» for teglprodukter. Råstoffet var leire fra nærområdet, og leira herfra ble også brukt som isolasjon på stubbeloft.

På slutten av 1950-tallet fortrengete murhusene langt på vei trehusene i Dalsbråten. En av de som satset i nytt bygg, var *Torkild Nohre*. Han hadde i 1951 fått agentur for salg av Ferguson traktorer, også kalt «Gråtass». I de første årene holdt han til i leide lokaler i Kvernbergbakken, men flyttet i 1960 til nytt bygg i Osloveien.

Mekaniseringen av jordbruket skjedde raskt i disse årene, og etterspørselen var stor. I samme bygg startet også Torkild Nohre bensinstasjon, *Caltex*. I dag leier Dekk 1 hele bygget.

Som tidligere nevnt reiste IR 6 den nye Regimentsgården i 1960, mens tomte der den gamle Regimentsgården sto, nå ble skilt ut og solgt til *Isberg Bilforretning* som forhandlet Volvo.

På motsatt side av Osloveien satte Norderhov kommune midt på 50-tallet opp to lange bygninger med spisse takkonstruksjoner som rommet lager, verksted og kontorer. *Hønefoss Yrkerskole* ble nærmeste nabo. De hadde lenge hatt et skrikende behov for faste lokaler og kunne i 1959 ta i bruk et nytt, moderne skolebygg med plass til nye fag.

For eksempel kom det linjer for bilmekanikere og for kjole- og draktsyere. Sømlinjen skaffet faglærte syere til konfeksjonsfabrikken på Benterud. Samme år skiftet skolen navn til *Ringerike Yrkerskole*.

Før trafikken tok overhånd, var Dalsbråten et yndet leikeområde med god plass på begge sider av Osloveien. Om vinteren hoppet guttene i Vemebakken og Skaubakken, som lå på hver sin side av der Universitetet i Sørøst-Norge nå holder til. Barbrobekken rant under Osloveien og ut i Storelva. Når bekken var på sitt største, var det mulig både å padle kano og bade der. I nærheten av bekken var det i mange år en stor revefarm.

Blystad Auto startet i 1927.

Foto: Utlånt av Ivor Blystad

EIKLI – ET EGET BOLIGOMRÅDE

Eikliveien, som startet på Benterud, var en blindvei. Den gikk fram til gårdene til Hval, Sødal og Aas. Langs denne traseen poppet det opp eneboliger på romslige tomter. Området lå mellom Benterud og Dalsbråten, nærmest som en egen grend, og for folk som bodde her, var det viktig å understreke at de var fra Eikli.

For ungene var det kort vei til Dalsbråten, og i «Runerparken», som nå ble parkområde for Hønefoss videregående skole, var det fotballbane og leikeareal for alle unger, uavhengig av hvor de kom fra.

Dalsbråten med Regimentsgården i bakgrunnen.

Foto: Utlånt av Arild Stoa

Nye bygg, reist rundt 1960. Til venstre den nye regimentsgården (1), og nabo på samme side av Osloveien er Nohregården (4). Midt på bildet ligger Ringerike Yrkesskole (2), og i forkant av skolen dominerer de to lager- og verkstedbygningene til Norderhov kommune (3).

NORDERHOV RÅDHUS

I 1937 fikk Norderhov kommune skjøte på Brogate 1 og 2 ved Kvernbergsund bru. Tanken bak kjøpet var å sikre grunn til ny bru, men mye tyder på at planene om et rådhus i Norderhov kommune forelå allerede da.

Det skulle likevel gå hele 25 år før *Norderhov rådhus* sto ferdig i 1962. Ordfører Anton Solbakken har fått mye av æren både for rådhuset og Ringerike sykehus, som ble påbegynt i 1961.

Norderhov rådhus representerte arkitektonisk noe radikalt nytt da det sto ferdig i 1962. Høyden på bygget var én ting, men den kubiske formen og valget av betong var noe helt nytt, i alle fall i vårt distrikt.

Arkitekt Erling Viksjø (1910–1971) var tilhenger av en enkel og modernistisk byggestil, kalt funksjonalisme, og høyblokka i regjeringskvartalet blir regnet som hans viktigste arbeid. I bunnen av administrasjonsbygget ble Rådhusrestauranten etablert, men den ble etter hvert bare benyttet ved kommunale arrangementer.

NORDERHOV SOGNESELSKAP

Sogneselskapet ble stiftet i 1810 og fikk først navnet Selskapet for Ringerikes Vel som en lokal avlegger av Det Kongelige Selskap for Norges Vel. Bak stiftelsen sto standspersoner som prester, jurister, offiserer og andre embedsmenn. I 1831 fikk selskapet sitt nåværende navn Norderhov Sogneselskap. Aktiviteten dreide seg hele tiden om veiledning og praktisk hjelp innenfor jordbruket.

UTSTILLINGSPLASSEN

I år 1900 kjøpte sogneselskapet et område på 22 dekar på Benterud hvor de anla en ny og tidsmessig utstillingsplass. Hønefoss Tennisklubb fikk leid et lite område ved hovedinngangen, en kontrakt som varte helt til 1992. I årenes løp ble også en del tilleggsarealer kjøpt til. Utstillingsplassen fikk en variert bruk, med alt fra dyreutstillinger og travløp til idretts- og motorsport-arrangementer.

Blant de store attraksjonene etter krigen var besøk fra Cirkus Berny og Cirkus Arnardo. De første årene gikk elefantene i prosesjon gjennom byen fram til utstillingsplassen.

I tilknytning til utstillingsplassen ble det bygd utstillingsstaller og bevertningspaviljonger. Under krigen disponerte tyskerne hele området og bygde en stor ridehall, staller, fryseribygning og brakker. Sogneselskapet fikk eiendomsretten til disse bygningene, men de fleste ble revet.

Ridehallen hadde flere leietakere før Gartnerhallen ble fast leietaker i 1953. Deler av ridehallen ble brannskadet i 1956, men bygget ble restaurert og var i bruk helt fram til Gartnerhallen flyttet inn i nytt bygg i 1986. Norderhov Sogneselskap ønsket hele tiden å iverksette ideer som tjente landbruket, og i 1956 ble *Ringerike Halmluting A/L* satt i drift på bygslet tomt. På grunn av stor avrenning ble virksomheten innstilt etter noen år.

Norderhov Sogneselskap var i utgangspunktet ingen kommersiell bedrift. Likevel kom de etter krigen til å tjene godt på utleie av bygninger samt bygging og salg av tomter.

S/L RINGERIKSFRUKT ETABLERES

Tanken om å bygge en kombinert utstillingshall og et fruktkjølelager hadde vært diskutert i Norderhov Sogneselskap, men det var kaptein Roal Breien, sentral i mange kommunale selskaper, som var drivkraften bak prosjektet.

I 1938 ble det holdt et konstituerende møte der 248 andelshavere tegnet seg. *Salgslaget Ringeriksfrukt* fikk gratis tomt av sogneselskapet, og allerede samme år ble bygget reist.

Hovedmålet for salgslaget var pakking, lagring og omsetning av frukt, men med årene fikk salgslaget en mer kommersiell profil.

Det nye bygget til utstilling og kjølelager var hardt brukt under krigen, men ble satt i stand. Men det var vanskelig å få til rasjonell drift, så bygget ble utleid til konfeksjonsvirksomheten til Norges Kooperative Landsforening (NKL); *Kongress Konfeksjon*. Dette var starten på et 30 år langt konfeksjonseventyr i Eikliområdet.

I underetasjen satte salgslaget i gang *saftpresseri* basert på nedfallsfrukt. Ikke bare større fruktdyrkere, men også vanlige hageeiere byttet frukt mot eplemost. Virksomheten fortsatte i flere tiår, men varierende leveranser av pressfrukt gjorde produksjonen litt uforutsigbar.

I bygget som tyskerne hadde satt opp nær ridehallen, var det fryseri under krigen. Dette anlegget kjøpte salgslaget og leide ut *fryseriplasser* til private og næringsdrivende til langt ut på 1960-tallet. Dette anlegget var svært viktig i en tid da kjøleskap og frysebokser ikke var allemannseie.

S/L Ringeriksfrukts dyktige disponent, Helge Runer, kjøpte opp mer enn 20 dekar nær utstillingsplassen, og dermed eide salgslaget like mye grunn som Norderhov Sogneselskap. Blant salgslagets første leietakerne var *HV-06*. Midt på 50-tallet ble en tidligere tyskerbrakke fra Helgelandsmoen montert på grunnmuren fra en tilsvarende brakke ved utstillingsplassen.

Mange leide hus og grunn av Norderhov Sogneselskap og Salgslaget Ringeriksfrukt, så Benterud ble et viktig lokaliseringssområde for industri- og servicebedrifter. Benterudgata ble ei pulserende gate for folk som jobbet på Benterud.

PÅ VEI MOT STORKOMMUNE

Eikliområdet hadde etter krigen utviklet seg til å bli kommunesenteret i Norderhov, samtidig som Hønefoss by betraktet området som et mulig avlastningsområde for boligbygging og næringsvirksomhet. Kommunen sendte i 1954 søknad om å innlemme arealer som lå nær bygrensa og fikk støtte gjennom Schei-komiteens innstilling fra 1960.

Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv. Bygningene er nevnt i av Kristoffer J. Kristiansen.

Utstillingsplassen på Benterud, 1955.

Der het det at deler av Norderhov burde bli lagt til Hønefoss, men avgjørelsen trakk ut. I 1964 kom imidlertid stortingsvedtaket om å slå sammen kommunene Norderhov, Hole, Tyristrand, Ådal og Hønefoss til Ringerike stor-kommune.

Et nært samarbeid var allerede utviklet, ikke minst innen boligbygging. Hønefoss og Norderhov boligbyggelag var svært aktive, og i 1963 ble det i samarbeid med kommunene Hønefoss og Norderhov nedsatt en tomtekomite. Den foreslo å klargjøre fem områder for boligbygging. Eikliområdet var ett av disse. Resultatet ble blokker på de tidligere jordene til Sødal og Hval i 1973/74.

OPPSUMMERING

Eikliområdet har utviklet seg i etapper. Fra å være et litt perifert jordbruksområde ble det bebyggt med boliger utover på 1900-tallet. Utbyggingen skjedde langs tre akser, Benterud, Dalsbråten og Eikli, og folk som bodde på de respektive stedene knyttet sin identitet til området de bodde i.

Planene om ny kapellangård på Eikli som aldri ble realisert, resulterte blant annet i tomtekjøpet til Norderhov Sogneselskap. Utstillingsplassen ble etter krigen viktig for næringsutviklingen i distriktet i en tid med mangel på både industritomter og kapital. Salgslaget Ringeriksfrukt var i høyeste grad en pådriver i denne utviklingen.

Eikliområdet ble på mange måter et mer hektisk område utover i 50-åra med mange nye etableringer. Norderhov kommune kjøpte opp jordbruksarealer med ønske om å legge til rette for boligbygging og industri, men nølte litt i påvente av et vedtak om kommunesammenslutning.

Foto: Fra Herman Oppens album / Buskerud fylkesarkiv

Motorsykelrace på Benterud stadion i 1924. Vinneren av løpet er postbud Jacob Hansen (til venstre.), sammen med gårdbruker Herman Oppen og driftsingeniør ved Bilcentralen Gudbrand C. Bergsund (til høyre).

Babyboomen like etter krigen skapte behov for større boliger og bedre skoler, og den økende bilismen langs Osloveien ble også en utfordring for kommunen.

Signalbygget Norderhov rådhus fortalte tydelig hvor tyngdepunktet i kommunen lå, og samtidig indikerte nærheten til Hønefoss by et ønske om kommunalt samarbeid og felles utvikling. Det må være riktig å si at Eikliområdet var på vei til å bli en integrert del av Hønefoss lenge før det endelige vedtaket om kommunesammenslutning ble fattet i 1964.

Men historien om Eikliområdet slutter ikke her. Utviklingen av området fortsetter med økende styrke etter at stor-kommunen ble etablert og fram til i dag. Denne perioden vil bli behandlet i neste nummer av *Heftet Ringerike*.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Antonsen, Harald 2005: Historien om Vestoppland HV-distrikt 06: 1946–2005. Hønefoss.
- Aslaksrud, Reidar og Erik Løken 1993: Helgelandsmoen 125 år: 1868–1993. Helgelandsmoen.
- Bakke, Gudmund 2014: Ringvold Fruktthage 1889–2014.
- Brænden, Ola 1948: Norderhov kommune. Det kommunale sjølstyre 1837–1937–1945. Utgitt av Norderhov kommune. Oslo.
- Huseby, Stein og Trond Hilton 2020: Kolonialbutikker i Hønefoss på 1950- og 1960-tallet. Utgitt av Ringerike historielag. Hønefoss.
- Johansen, Bodil 2009: Yrkesopplæring i 100 år. Fra Hønefoss tekniske aftenskole til Hønefoss videregående skole. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Kveseth, Per, Ingar Svensrud og Paul Aasnæss 2001: Hønefossboka 2002, s. 146–49. Hønefoss.
- Lagesen, Lars Andreas 1984: Ringerikske slekter. B.3: Slekter fra Norderhov hovedsogn. s. 201. Oslo.
- Mjør, Sigvart 1975: Hjemme hos sorenskriver Schirmer. I: [Heftet] Ringerike 1975, s. 13–15.
- Ropeid, Andreas 1968: Hønefoss. B.3. Kirke og skole – sentrum og service 1800–1963. Utgitt av Hønefoss kommune. Hønefoss.
- Rygh, Oluf 1909: Norske Gaardnavne. Opplysninger Samlede til Brug ved Matrikelens Revision. B. 5: Buskeruds Amt, s. 31. Kristiania: Fabritius.
- Skrataas, Anders (red.) 2010: Norderhov Sogneselskap 1810–2010. 200 år i landbrukets tjeneste. Hønefoss.
- Steinhamar, August (red.) 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Utgitt av Norderhov kommune. Hønefoss.
- Muntlige kilder: Ivar Blystad, Anne Berit Filseth, Tove Valset, Erik Monserud, Arild Støa, Reidar Aslaksrud, Lillann Aslaksrud, Terje Sandlie, Helge Ohren, Per Harald Bratvold, Svein Jørgensen og Bjørg Frog.

FORFATTEROMTALE

Per H. Stubbraaten, født 1944, er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med fagene historie, norsk og geografi. Han er redaktør av DNT Ringerikes medlemsblad *Skauleiposten* og var redaktør av turboka *40 trivelige turer på Ringerike*. Han var en av forfatterne av Hønefoss-speidernes jubileumsbok *Alltid beredt i 100 år* (2015). Var også redaktør av *Festskrift til vigslingen av Hønefoss kirke* (2017) og hovedforfatter av *Kulturrunden i Hønefoss*. Har også skrevet flere artikler i *Heftet Ringerike*.

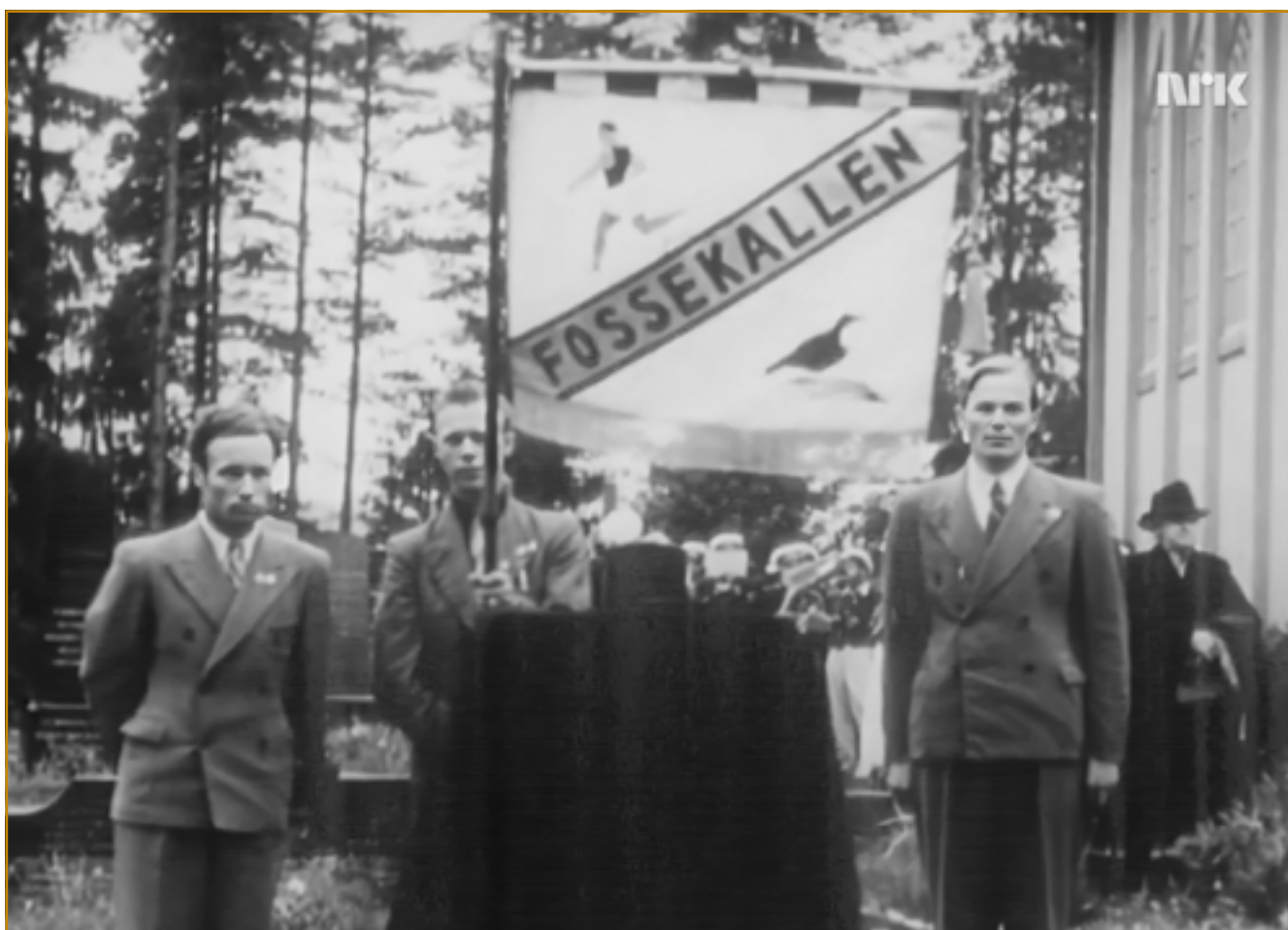

Foto: Fra NRKs filmavis 30. mai 1946

Vennene fra idrettslaget FossekalLEN sto æresvakt ved avdukingen av minnesteinen i 1946: Vidar Steen var fanebærer, mens Reidar Solbakken og Karl Larsson sto fanevakt.

Englandsfarerne fra Ådal som ble henrettet på Trandum

Harald Dølerud og Jesper Kjell Næss var to av atten «englandsfarere» som i 1942 ble skutt av okkupasjonsmakten som hevnaksjon etter en razzia i Telavåg utenfor Bergen.

MORTEN LØKEN KVÆRNSTRØM

HARALD DØLERUD (1919–1942) FRA HALLINGBY.

Valgene hans tyder på en ung mann med vilje og fremdrift. Han var kjent som en god fotballspiller og skiløper. Og han ville ha seg en utdannelse, noe å bygge fremtiden på. Det ble middelskole, underoffisersskole og politiskole.

Så kom krigen. Den snaut 20 år gamle sersjanten var med i kampene i Haugsbygd og i Gudbrandsdalen, før han samme år søkte seg over til Oslo politi. Som vakt sjef på Ullevål sykehus hjalp han mange skadde krigsfanger til frihet.

JESPER KJELL NÆSS (1917–1942) FRA NES I ÅDAL

Klassemessig var det mange tusen mål skog og et par storgårder mellom Jesper og Harald. Jesper og søsteren Ellen Johanne vokste opp i stor velstand hos faren Ole Andreas og moren Gunvor.

Faren, som hadde arvet gården Næs og store skogeiendommer etter sin far Jesper, var en standhaftig anti-nazist under krigen. Holdningen medførte at han havnet på Grini for en periode.

Næss var en god idrettsmann, særlig kjent for skihopping. Idrettsinteressen delte han med flere av guttene i familien Dølerud på Hallingby. Der var Jesper ofte innom, og han og Harald kjente nok hverandre.

Mens krigens mørke skyer samlet seg over Europa, gjorde Næss seg klar til å drive skogen sin. Han gikk i sagbrukskole og startet studiene ved Kongsberg skogbrukskole i april 1938. I desember samme år forlovet han seg.

FENOMENAL SKARPSKYTTER

Jesper Kjell Næss meldte seg til tjeneste da Norge ble okkupert. Under kampene i Haugsbygd var han i troppen til Per Lundberg (1916–2009), bonde på Gjesval ved Vik. «Næss var en fenomenal skarpskytter. Han tok mange tyskere», fortalte Lundberg til svigersønnen Gudmund Bakke.

Næss kjempet mot okkupasjonsmakten fra Helgelandsmoen og til Vestre Gausdal. Der møtte tyskerne innbitt motstand fra 21. april og fram til nordmennene måtte kapitulere for overmakten åtte dager senere.

SKJEBNESVANGER SEILAS FOR ENGLANDSFARERNE

30 krigsflyktninger befant seg ombord i MB «Viggo» da den la fra kai i Lerstadvika ved Ålesund 21. februar 1942; blant dem Harald Dølerud og Jesper Kjell Næss. Sammen med dem var også forfatteren og journalisten Sigurd Evensmo. Båten skulle seile til Valderøy og sette av folkene der for videre transport til Godøy med robåt. Derfra skulle ferden gå med annen båt til Shetland.

På denne turen gikk tingene skeis på flere måter. Den 40 fot lange fiskeskøyta gikk på grunn nær Godøy. Skipperen klarte å få skuta løs, men forsinkelsen gjorde at båten måtte returnere til Lerstadvika for nye instruksjoner.

Venstre: En ung og staut ådøling i sin underoffisersuniform. Bildet er tatt etter avlagt eksamen som førte til sersjants grad. Harald Dølerud tok senere polititidnning. Postert på fryktede Victoria Terrasse og senere Ullevål sykehus hjalp han, med fare for sitt eget liv, gode nordmenn. Foto: Privat eie.

Høyre: Det eneste bildet vi har klart å finne av Jesper Kjell Næss, er dette fra fangearkivet. Foto: Digitalt krigsfangearkiv

To av passasjerene hadde helt andre mål enn å komme seg til England. Bjarne Jenshus og Ingvar Aalberg var tilknyttet Rinnanbanden, og hadde i oppdrag å avdekke fluktruten og hvem som organiserte den. Returen ga dem anledning til å snike seg i land og ringe Henry Rinnan.

ARRESTASJON

23. februar ble «Viggo» omringet og beskyttet før den ble ført inn til Ålesund. Totalt ble 52 personer fengslet i forbindelse med aksjonen. 23 personer ombord i skøyta ble fengslet. Dølerud og Næss ble plassert i Vollan krets fengsel i Trondheim. Etter noen uker ble de overført til Grini.

RINNANBANDEN

- Henry Oliver Rinnan ble født i Levanger i 1915. Skomakersønnen gikk i Gestapos tjeneste i Norge under den annen verdenskrig.
- Den kortvokste og uanselige mannen hadde et særegent personlighetstrekk: Han vant lett tillit og innpass hos mennesker og i ulike miljøer, og utnyttet fortroligheten til å rulle opp flere motstandsmiljøer.
- Vinteren 1942 fikk Rinnan i oppdrag å avdekke hvem som sto bak flyktningstransportene fra Ålesund til London, og han bygget opp et nett av lønnete agenter, kalt Sonderabteilung Lola.
- Hovedkvarteret i Trondheim ble kalt Bandeklosteret. Rinnan innredet villaen som kontor, med avhør- og torturrom i kjelleren.

- Rinnan og hans organisasjon var ansvarlige for at mer enn 80 nordmenn ble drept, og et tusentall ble arrestert.
- Rinnan ble under landssvikoppgjøret personlig dømt for 13 mord, og henrettet på Kristiansten festning i Trondheim 1. februar 1947.
- Av de to fra MK «Viggo» fikk Bjarne Jenshus dødsdom. Den ble eksekvert 12. juli 1947.
- Ingvald Aalberg slapp dødsstraff, da hans mentale alder ble vurdert til å ligge på mellom åtte til ti år. Han fikk livstid og døde i 1970.

Kilder for faktaboks:

Store norske leksikon: snl.no/Henry_Rinnan

Store norske leksikon, snl.no/Sonderabteilung_Lola
no.wikipedia.org/wiki/Rinnanbanden

HARALD SKRIVER HJEM

Harald skrev et brev hjem fra Grini 16. mars 1942. Der ba fange nummer 1756 om å få tilsendt to par strømper, en av de rutete skjortene sine – og de svarte skoene hvis de var ferdige.

«Jeg liker meg bra», skriver Harald. Blekket er sort, håndskriften pen. Mot de siste par avsnittene tar blekket slutt – blyanten overtar. 80 år etter er det lett å legge for mye i det – det slår en som et dårlig varsel.

KYNISK KLOKKELETT FOR HENRETTELSEN

Femten av de som i ettertid er kalt «englandsfarere» satt da på Grini. Ytterligere fem ble overført til Grini 29. april. Forsøk på å rømme landet var i utgangspunktet nok til å utløse dødsstraff. Men Telavåg-aksjonen 26. april, der to gestapister ble drept av Kompani Linge-menn under en razzia, gjorde at Reichskommisar Josef Terboven utstedte dødsdommer for alle «englandsfarerne» som satt på Grini.

30. april klokka 10.00 var livet slutt for Harald Dølerud, Jesper Kjell Næss og seksten av deres reisefeller fra MB «Viggo». Klokkeslettet var satt med grusom kynisme: Tidspunktet falt sammen med begravelsen til de to gestapistene fra aksjonen i Telavåg.

SIGURD EVENSMO (1912–1978)

Evensmo var født på Hamar, og begynte allerede som 18-åring som journalist i arbeiderpressen.

I 1945 debuterte han som forfatter med *Englandsfarere*, der han reiste en ruvende bauta over mange av dem som falt i motstandskampen.

Boka ble filmet året etter. I 14 år var han filmkronikør i NRK, og han var sensor i Staten filmkontroll i 23 år. Han skrev mange filmmanus, blant annet til filmen *Line* etter Axel Jensens roman.

Kilde: Norsk biografisk leksikon.

Kanskje hadde Harald på seg strømpene han hadde bedt om, den morgenen i Trandumskogen da skuddene falt og skilte 22-åringen fra livet. På småbruket Knuterud på Hallingby manglet Andreas og Maren Dølerud en sønn. Søskenene Martin, Peder, Margit, Alf og Agnes hadde mistet en bror.

Vi vet lite om Jespers siste dager på Grini. Han ble gravlagt på Nes kirkegård der hans minne æres med kransenedleggelse på nasjonaldagen.

Dette brevet til foreldrene ble sendt få uker før den 22 år gamle Harald Dølerud ble henrettet. Der ber han blant annet om strømper – og ytrer bekymring over leiligheten i Munchs gate 5 i Oslo, der han bodde. Harald var ugift.

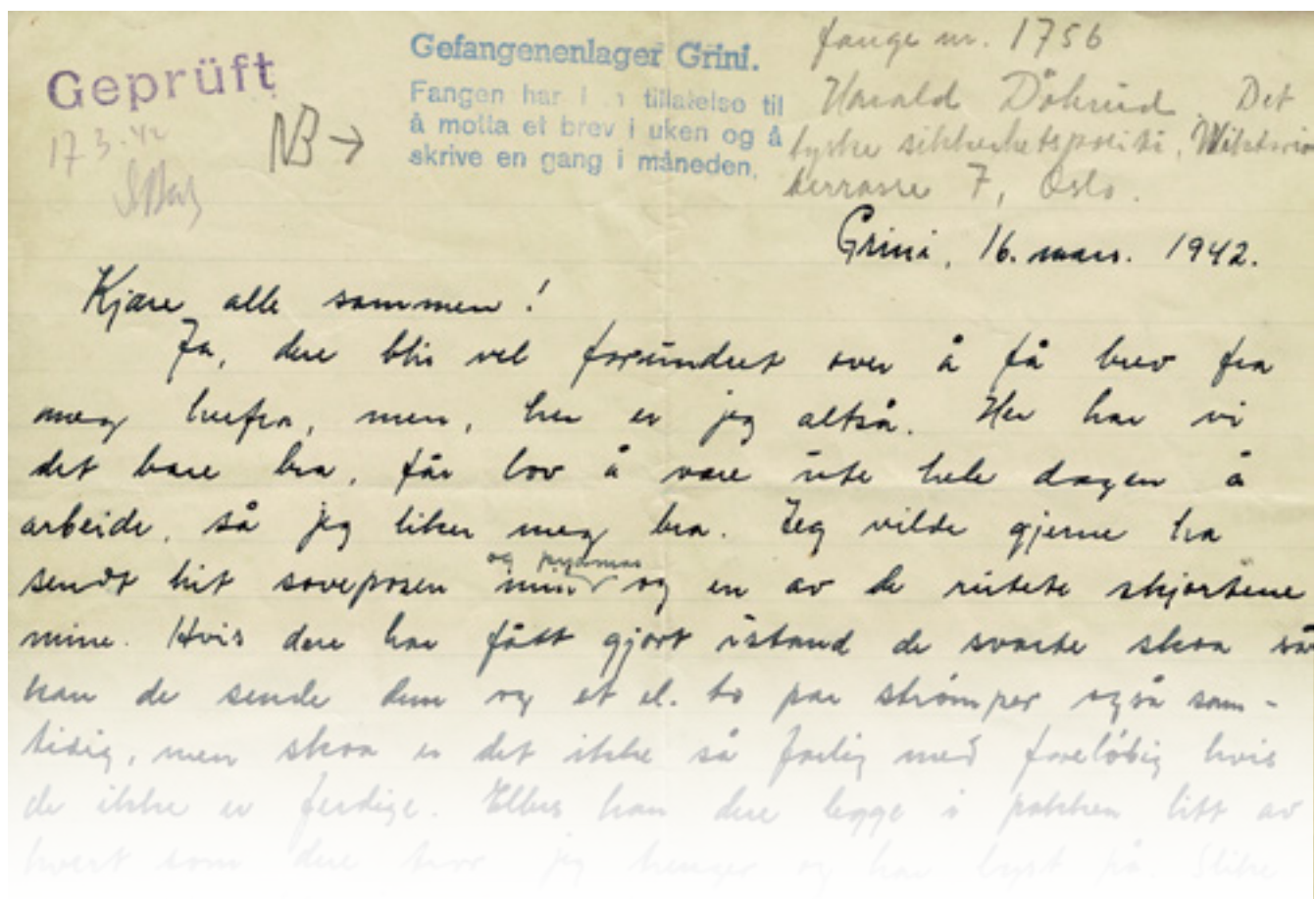

Foto: Privat eie

Forsatt av Sosialdepartementet
(Håndskrivt av 1. desember 1946)

Lægeerklæring om dødsfall.

Etterheten utføres i samarbeid med veldegnen på annen side og berøres av den som har plikt til å melde dødsfall (i tillegg kan enkelte kommuner i tillegg til skattekontoret og på budet til kommunen og fylkeskommunen).

- Den døde fells navn: *Harald / Mortensen Dølerud*
- Kjønn: mann — ~~kvinn~~ (stryk det som ikke passer)
- Fødselsdag: *27* måned *januar* år *1916*
- Dødsdag: *30* måned *april* år *1942*
- Gikk — ogitt — ~~gikk~~ — ~~ikke~~ — ~~aldri~~
- For barn under 2 år: født i eller utenfor ektenskap:
- Livsstilling (i tilfelle forsegning): *gift, Konrad*
- Fødested (slek og herred, by): *Skjelle*
- Bosted (se veldegnen på annen side, punkt 9): *Nichols 5. v. v. v.*
- Dødssted: *Grini*
- Den døde har vært behandlet under siste sykdom av:

Dødsårsak: Hovedårsak:*) <i>Skuddsår</i>	Sykdommens varighet: <i>(800)</i>	Navn på legen:*)
Medvirkende årsaker:		

*) Om leik av anerkjente personer i forbindelse med dødsfallet skal meldes til veldegnen på annen side, punkt 10.

*) Denne erklæring skal være gyldig i 14 dager.

Underrettede lege som har behandlet den døde under den siste sykdom og kan tryk liket, erklærer herved at dødsårsaken er den ovenfor skilte.

Ode den 4/7/45
G. Grønbakk
(leg)

*) Strikkes hvis det ikke passer.

Jeg erklærer videre, at det ikke er grunn til å anta, at døden er valdt ved en straffbar handling?*)

Dødsårsaken var skuddsår, konkluderer legen på Grini med. Det er i utgangspunktet korrekt – men formuleringen dekker over realiteten som var at tyskerne utførte hensynsløse drap.

AVDUKING AV MINNESTEINEN

Sigurd Evensmo unnslopp henrettelsen ved en feil fra tyskeres side. I 1946 var det forfatteren som avduket minnesteinen over Harald Dølerud på Hval kirkegård. Han holdt også minnetalen. Ordfører i Ådal Ole Nilsedalen holdt tale, mens vennene fra idrettslaget Fossekalen sto æresvakt. Filmavisen gjorde opptak av høytideligheten.

Sigurd Evensmo skrev allerede i 1945 boka *Englandsfarere* om hendelsene tre år tidligere. Det passer å avslutte artikkelen med noen ord fra Evensmo som er sitert i Hans Hegnas bok *Ådal 1814 – 1957*:

Fra første stund etter arrestasjonen var det godt kameratskap i denne gjengen, og den holdt motet oppe. Disse ordene gjelder i fullt monn Dølerud og Næss. Jeg var sammen med dem de tre ukene på Vollan Kretsfengsel og traff dem de siste dagene på Grini, og jeg så aldri at de bøyde hodene og ga opp. De var med å gi gjengen den holdningen som ga respekt og styrke til andre fangekamerater.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

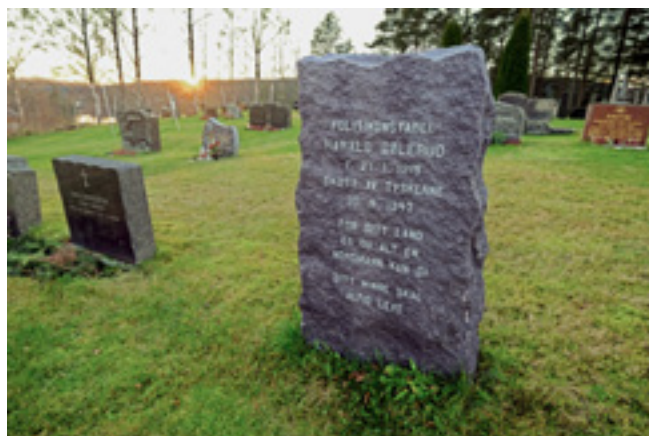
- Evensmo, Sigurd 1945: *Englandsfarere*. Gyldendal, Oslo.
- Dødsattest Grini, privat eie.
- Brev av 16. mars 1942, privat eie.
- VG 2015. Våre falne: https://www.vg.no/spesial/2015/vaare_falne/
- Norsk Film AS, Filmavisen 30. mai 1946.
- Warsailors.com
- www.fanger.no/stories/henrettelsen-av-englandsfarerne
- Muntlige kilder: Arne Dølerud, nevø av Harald Dølerud. Intervju 4. mai 2022.

FORFATTEROMTALE

Morten Løken Kværnstrøm er født i 1957, oppvokst på Veienmoen bor på Veigin. Utdannet dataingeniør i 1989. Nå skrivende pensjonist etter om lag 30 år som frilansjournalist.

Jesper Kjell Næss har fått sin bauta på kirkegården ved Nes kirke.

Harald Døleruds gravstein på Hval kirkegård ble pusset opp høsten 2022.

Foto: Fotograf ukjent. Utløst av Buskerud fylkesforarkiv.

Dette bildet er tatt under frigjøringen av russerleiren ved Vågård på Ringerike i mai 1945.

Ukjent, glemt og forlatt

Hvordan to rømte fanger fra Vågård havnet i en navnløs krigsgrav på Gjøvik

Året er 1944, det er høst. Flyalarmen går på Eggemoen flyplass. De tyske vaktene går i dekning. Da ser to av de sovjetiske krigsfangene som var satt til å jobbe der, en mulighet for å rømme. De griper sjansen og stikker til skogs. Hvem var de to, og hvordan gikk det med dem?

TATIANA TORESEN OG ODD INGAR TORESEN

Rømlingene var to sovjetiske fanger fra krigsfangeleiren på Geiteryggen ved Vågård utenfor Hønefoss. En leir som tyskerne hadde opprettet for sovjetiske krigsfanger som skulle bygge Eggemoen flyplass for dem.

På Gjøvik hadde det i 77 år vært ei navnløs grav over to sovjetiske soldater som ble skutt i september 1944. Det er grava til de to som rømte fra Eggemoen flyplass under flyalarmen. Nå vet vi hvem som er begravet der. Her er historien om hvordan vi fant ut hvem de var, og hvor flukten gikk, hvem de fikk hjelp av og hva som skjedde det siste døgnet de fikk leve.

Tatiana leste i avisene på Gjøvik at Kulturdepartementets gravferdsutvalg hadde planer om å restaurere graver over falne utenlandske soldater i Norge under den annen verdenskrig. Avisene skrev at det var ei slik grav på Gjøvik over to sovjetiske soldater. Tatiana hadde lyst til å se grava på Gjøvik kirkegård.

Vi besøkte grava, og vi så raskt at den trengte å bli restaurert. Tatiana så at grava var uten navn, de to soldatene lå der ukjent, glemt og forlatt. Hun ville prøve å finne ut hvem de var, hva som hadde skjedd og finne deres slekt i Russland.

KONTAKT

Det var ikke mange opplysninger vi hadde å hjelpe oss med da vi begynte søket på sensommeren 2020. Noen muntlige historier om hva som hadde skjedd i Kollsroa hadde vi hørt, men det forelå ikke noe skriftlig som vi visste om. Noen vi kontaktet, mente at dette ville bli svært vanskelig. Etter å ha kontaktet Falstadsenteret, fikk vi vite at det fantes et dokument i Arkiverket som kunne gi oss opplysninger. Vi tok kontakt med Arkiverket og fikk tilsendt en avhørsprotokoll i forbindelse med en angiverisak som ble opprettet etter krigen mot to personer på Gjøvik.

NAVNE

Her i dokumentet stod navnene på de to, Ivan Aleksandrov fra Baku og Aleksandr Kalistratov fra Leningrad. De hadde vært krigsfanger i en leir ved Vågård utenfor Hønefoss og hadde rømt under en flyalarm på Eggemoen. I dokumentet fant vi også avhør av og navn på de to som hjalp Ivan og Aleksandr det siste døgnet de fikk leve, og også avhør av de som anga dem. Dette ble starten på jakten på historien om de to og deres familier i Russland.

PÅ NETTET

Vi tok internett i bruk. Tenkte at det kunne hende det var noen i det store landet i øst som hadde fått samme navn som en slektning som var blitt borte under krigen. Vi begynte med Aleksandr Kalistratov som bodde i St. Petersburg, tidligere Leningrad. Det var flere som het Aleksandr Kalistratov der. Via e-mail kontaktet vi en som var gammel nok til å erindre, og kanskje hadde hørt historier fra «den store fedrelandskrigen», som russerne kaller den annen verdenskrig.

EN ÆRE Å HJELPE

Etter kort tid fikk vi svar fra ham. Han fortalte at han nok ikke var i slekt med soldaten, men han ville gjerne hjelpe oss. Han så på det som en ære å få hjelpe. Han satte i gang sitt nettverk i Russland.

Relativt raskt klarte han å få kontakt med slekta til soldaten Aleksandr Kalistratov. Han hadde funnet to nieser og et søskenbarn av Aleksandr. Søskenbarnet het Nikolaj og var 100 år gammel nå, men han husket Aleksandr veldig godt. Han husket at Aleksandr hadde forsvunnet kort tid etter at krigen hadde begynt i Sovjetunionen. Familien fikk aldri vite hva som hadde skjedd med ham. De ble veldig overrasket og glade da de fikk vite at Aleksandr var funnet og lå begravd i Norge. Niesa Galina kunne fortelle at søster til Aleksandr, hennes mor Maria, døde i mars 2020, 92 år gammel. Galina sendte oss et bilde av Aleksandr.

Når det gjelder Ivan Aleksandrov, var det lett å finne papirer på ham. Vi fant fødselsattesten og soldatmappa hans i Russland med hans data, og navn på mor og far. Han var den eneste som hadde forsvunnet fra Baku under krigen med det navnet. Men vi fant ikke ut mer om ham i Baku.

Foto: Utdent av familien

Aleksandr Kalistratov, født 16. oktober 1917 i Andrukovo i Jaroslavl fylke, ble drept i Kollsroa ved Gjøvik 8. september 1944. Da krigen startet, bodde han i Leningrad, var forelsket i ei jente og hadde hele livet foran seg.

Vi har lagt ut informasjon om at vi leter etter hans familie på aserbajdsjansk Facebook, og det er omtalt i aserbajdsjanske aviser at vi søker etter hans familien. Vi leter også etter slekt der han var født.

IVAN ALEKSANDROV OG ALEKSANDR KALISTRATOV

De to soldatenes navn var altså Ivan Aleksandrov og Aleksandr Kalistratov, og livet deres forandret seg brått den 22. juni 1941. Klokket turen om morgenen den dagen startet Adolf Hitler operasjon «Barbarossa». Tysklands krig mot Sovjetunionen var i gang.

Før Hitlers angrep på Sovjetunionen levde de to helt vanlige liv. Ivan Aleksandrov ble født 22. august 1909 på stedet Itkarka i Saratov fylke. Men på grunn av dårlige tider med sult og mangel på arbeid hadde familien flyttet til Baku på 1930-tallet. Her jobbet han på en fabrikk som dreier.

Aleksandr Kalistratov ble født 16. oktober 1917 i Andrukovo i Jaroslavl fylke. Da krigen startet, bodde han i Leningrad sammen med broren Mikhail, som var tre år yngre, og faren Semen. Mor Proskovja og hans tre søstre og en yngre bror bodde fortsatt på hjemstedet. Aleksandr var flink på skolen, jobbet nå på kontor og var stormende forelsket i ei jente. Hele livet lå foran ham.

Allerede 23. juni 1941 meldte Aleksandr og Ivan seg til tje- neste, og fra samme dag var de soldater i Den røde arme. Nå skulle de forsvare fedrelandet sitt. De visste ikke at de aldri mer ville få se sine kjære og sitt hjem igjen, men ende sine liv på Kollsroa ved Gjøvik.

TATT TIL FANGE

I den første perioden av krigen i Sovjetunionen hadde Hitler stor framgang, og mange sovjetiske soldater ble drept eller tatt til fange. Aleksandr Kalistratov ble tatt til fange i august 1941, Ivan Aleksandrov i august 1942.

Begge gikk gjennom et helvete i flere krigsfangleire i Tyskland før de kom til fangeleiren på Vågård. Sammen med sine medfanger jobbet de med å anlegge flyplass på Egge- moen, fram til høsten 1944 da de så sitt snitt til å rømme.

FLUKTEN

Utpå høsten 1944, tidlig en morgen, oppdaget Hans Dølerud på Jevnaker en ung, ukjent mann som sto ved smia. Han var kledd i sivile klær, men manglet jakke, og han frøs. Dølerud forsto med en gang at det var en rømt fange. Han løp inn i huset og hentet ei jakke, og ga samtidig beskjed til kona Anna at hun skulle gi fangen noe av den maten de hadde i huset. Anna og Hans hadde ikke brød den dagen, men de ga den rømte fangen noen epler, poteter og melk. Han takket og forsvant. Da han var gått, oppdaget Anna en til som hadde holdt seg i skjul.

Samme morgen oppdaget Olga Tokerud, som bodde noen hundre meter ovenfor Dølerud, at det sto to fremmede ved grisebingen. De pekte på munnen og ba om mat. De to rømte fangene fikk mat og melk. Fangene fortalte så godt de kunne på tysk at de aktet seg østover til «Schweden». De ba om å få sove på låven. Men Alfred, mannen til Olga, mente de burde komme seg litt lengre vekk før de la seg til å sove. Dette fordi det stadig var fare for razziaer.

Fangene ble rikelig forsynt med niste, og Alfred ga dem et kart de kunne orientere seg etter før de fortsatte videre nordover langs vestsiden av Randsfjorden.

» Anna og Hans hadde ikke brød den dagen, men de ga den rømte fangen noen epler, poteter og melk. Han takket og forsvant. Da han var gått, oppdaget Anna en til som hadde holdt seg i skjul.

VIDERE LANGS RANDSFJORDEN

På gården Dalen 25 kilometer fra Jevnaker bodde Asbjørn Endrerud med kona Paula og sønnen Bjørn på to år. Faren Asbjørn oppdaget de to sovjetiske fangene. Familien Endrerud ga dem mat og drikke. Dessverre var det ikke bare de som hadde oppdaget fangene.

En nazist som bodde like ved hadde også sett de to. Han hadde ikke telefon sjøl, men satte seg på sykkel og ropte: «Russerne kommer, russerne kommer!» og syklet til noen som hadde telefon for å melde fra til tyskerne. Heldigvis så de på Dalen det som skjedde, og de to sovjetiske fangene ble utrustet med mer mat og drikke før de gikk videre.

De gikk midt i en bekk ved siden av huset slik at det skulle bli vanskeligere for tyskernes hunder å lukte hvor de var blitt av. De to fangene lyktes i å komme vekk før tyskerne kom. Men nå skjønnte de at tyskerne visste at det var rømte sovjetiske fanger i området.

På gården Jønnes, fem kilometer sør for Bjønneroa, oppdaget Ole Jønnes sent på kvelden to fremmede ved robåten sin ved Randsfjorden og fryktet at den ville bli stjålet. Men han skjønnte raskt at dette var fanger på flukt og tilbød seg å ro dem over Randsfjorden til Gjærvika.

I ly av nattemørket rodde han de to over, viste dem veien videre og sa de skulle følge elvefaret opp til Gjærsvæien og videre østover.

På Sivesindhøgda mellom Eina og Bøverbru bodde skred- deren Gustav Westheim. Han hadde kun et par måneder tidligere fått vite at hans sønn var blitt skutt og drept ved Karelen. Sønnen hadde jobbet for en tyskvennlig bonde og hadde vervet seg som frontkjemper mot familiens vilje.

Nå sto det to sovjetiske soldater inne på tunet på småbru- ket til Gustav. Han skjønnte at det var sovjetiske fanger på flukt. De var dårlig kleddt, så han ga dem klær.

EN ØYENVITNESKILDRING

På Schonhovd gård ved Skumsjøen bodde Severine og Harald Schonhovd sammen med sine to barn Ole Jakob og Eva. Eva forteller hva som hendte da det kom to sovjetiske fanger til gården:

Jeg var nesten 12 år gammel da dette hendte. En dag kommer far inn på kjøkkenet der hvor mor og jeg var, og sier han har funnet to fanger like overfor huset. De var russiske.

Mor tar et stort hjemlaget brød og skar det opp og smurte brodskiver med pålegg. Hun hadde melk på noen flasker, og pakket brodskivene og melka godt inn i en gammel ryggsekk. Far tok på seg den gamle ryggsekken og tok ei bømme så det skulle se ut som han skulle på tyttebærtur. Han fulgte dem et stykke på veien og viste dem hvor de skulle gå videre.

FLUKTEN VIDERE

På Fjellstad gård i Vardal holdt Einar og Mathilde Lereng på med slåttonna sammen med dattera Else Marie. De var på et jorde som ikke er synlig fra veien da det ligger skog foran. Plutselig oppdaget de to menn som dukket opp i skogkanten. «Vi skjønner av klærne og holdningen at disse mennene er på rømmen, og at de er sultne og tørste» forklarte Else Marie, som hentet mat og drikke til dem nede på gården. Etter å ha fått maten bega de seg videre i retning Åslandet.

Litt senere ankom de gården Kollstuen. Her ble de oppdaget av Peter Svartbekk. Han gjemte dem i vedskjulet mens det ble ordnet med mat til de to. Etter hvert ga de seg på vei videre. Etter å ha vært på Kollstuen traff de på Øystein Thorud som fulgte dem et lite stykke videre i retning mot Bjørge-gårdene.

ALEKSANDR OG IVANS SISTE KVELD

Ved sju-åttetiden om kvelden 7. september 1944 ble Aleksandr og Ivan observert av Knut Bjørge og Juul Lønndalen. Etter hvert forsto de at det var sovjetiske krigsfanger som hadde rømt, og at de var sultne. Knut og Juul ba de to bli igjen i en låve like ved, så skulle de gå og hente mat.

«Jeg hadde før jeg gikk fra russerne avtalt at jeg skulle plystre en strofe av *Internasjonalen* når jeg kom tilbake, for at de skulle skjønne at det var jeg som kom,» fortalte Knut Bjørge i vitneavhør etter krigen til lensmannen i Vardal.

På veien gikk han innom Nordre Bjørge da han visste at sønnen der, Finn, kunne tysk, og Finn var straks villig til å hjelpe. Med mat som Finns mor Nikoline hadde laget, gikk de tilbake til de to og plystret *Internasjonalen*. Russerne svarte og spiste opp all maten de fikk.

«De to var sultne og tynne med fillete klær, veldig fortvilet og livredd folk. Det var vanskelig å kommunisere med dem. De kunne ikke norsk, og jeg kunne ikke russisk. Men de kunne noen tyske ord og forklarte at de var russiske fanger, og at de bygget flyplass på Eggemoen. De rømte og var mange dager i skogen, og de spurte meg vennlig om hjelp», forklarte Finn Bjørge.

Den yngste av dem, som kunne tysk, fortalte hva de het. Han het Aleksandr Kalistratov, kontorist fra Leningrad. Den eldste av de to het Ivan Aleksandrov, var dreier og fra Baku. Det eneste Finn og Knut Bjørge kunne se de hadde med seg i veska, var to regnkapper, en bordkniv og et enkelt kart. Våpen kunne de ikke se at de hadde.

«Vi hadde tenkt å følge dem over Skavdalsbrua til Snertingdal for å unngå Stokkebrua» fortalte Finn Bjørge. Men da det var blitt mørkt og tåke og mye regn, sa Knut og Finn Bjørge at de kunne sove i ei utløe til Kolbergstrud gård ved Skjørsmyra, en kilometer fra selve gården. Der var det høy de kunne ligge i.

Foto: Utdent av familien

Familien til Aleksandr Kalistratov.

De tok dem med seg til Nordre Bjørge hvor de fikk mer mat, et nytt og bedre kart, strømper og nistepakke til turen dagen etter. Så fulgte de Aleksandr og Ivan dit de skulle tilbringe natten. Da de forlot de to, ba de dem innstendig om at de måtte forsvinne tidlig neste morgen, slik at ingen skulle oppdage dem.

«Vi instruerte dem om at de måtte være meget forsiktige når de ba folk om mat, og holde seg i dekning når noen kom tilbake til dem. Dette for å være sikre på at ikke eventuelle «hjelpere» kunne ha tyskere med seg. Vi satte opp en stokk et stykke fra låven for at de skulle ta riktig retning om morgenen», fortalte Finn Bjørge.

Før de tok avskjed med de to soldatene, forsikret Aleksandr og Ivan at de heller ville dø enn å si hvem som hadde gitt dem hjelp. Knut og Finn Bjørge gikk så hjem, i spenning og håp om at dette ville gå bra. Normann Bjørge, bror til Finn, som også var til stede på Nordre Bjørge, hadde sagt at dersom det ble spørsmål om hvem som hadde gitt to rømte sovjetiske soldater hjelp, tok han på seg hele ansvaret.

TO DØDE

Dagen etter, da Finn Bjørge kom til sin arbeidsplass på transportutvalgets kontor, fikk han høre at det ble rekvirert en bil for å hente to lik på Kolbergstrud gård da det var to som var skutt der. «Jeg skjønnte da hva som var hendt», sa Finn Bjørge i vitneavhøret.

HVA HADDE SKJEDD?

Dessverre var det ikke bare Juul Lønndalen og Knut Bjørge som hadde observert Ivan og Aleksandr. På morgenen 8. september var tjenestejenta på Kolbergstrud ute for å se etter kuene da hun oppdaget to fremmede menn i utløa ved Skjørsmyra. Hun meldte fra til Kristian og Ole Kolbergstrud om hva hun hadde sett.

De to soldatene hadde ikke gått fra løa tidlig på morgenen, slik som Finn og Knut hadde bedt dem gjøre. Kanskje var de utslitte, trette og våte etter den strabasiose turen fra Eggemoen?

Eller hadde de rett og slett forsovet seg der de lå og sov i høyet? Kanskje var det første gang etter at flukten startet at de sov inne og ikke under åpen himmel? Eller var de begynt å bli litt for uforsiktlige fordi de hadde fått inntrykk av at alle nordmenn var hjelpsomme? De hadde tross alt fått hjelp ti steder under sin flukt.

I motsetning til hva Juul, Knut og Finn gjorde for å hjelpe, bestemte Kristian og Ole Kolbergstrud seg for å ringe lensmann Johan Juel Sæther i Vardal, som var en kjent nazist. De fortalte at «to ukjente hadde tatt tilhold i utløa på Kolbergstrud». De ba ham om «å få dem bort», og snart var tyske soldater på vei til Kolbergstrud. Dette ble skjebnesvangert for Ivan og Aleksandr.

SKUTT

Dyrlege Thoralf Handberg, som var på en nabogård på grunn av et sykt dyr, ble øyenvitne til det som videre skjedde. I alt seks tyske soldater, bevæpnet med maskinpistoler og gevær, bega seg til Kolbergstrud, og de forlangte at dyrlegen skulle følge med.

I vitneavhør av Handberg kom det fram:

Ved fremkomst til Kolbergstrud så jeg at det stod en ung mann i gangen, bevoktet av tyskerne. Jeg tenkte først det var en fremmed gårdsgutt, men til min store forferdelse gikk det snart opp for meg at det var en russisk fange. Han kunne være noen og tyve år gammel.

Jeg gikk inn i gangen og så hvorledes tyskerne, den ene etter den andre, undersøkte fangen, tok av han luen, knappet opp jakken og så på antrekket, som var en gammel jakke med en tynn trøie under, bukser, lærstøvler og sixpencilue. Inne i stuen befant seg en annen russisk fange. Denne fikk jeg ikke se, da veggen skjulte ham, men jeg kunne godt høre hva som foregikk der inne, da døren stod åpen ut til gangen. Denne fangen ble sannsynligvis først forhørt, men plutselig hørte jeg lyden av slag med hånden mot ansiktet.

Det ene slag falt etter det annet i rask rekkefølge. Deretter kommer lederen ut i gangen til fangen som stod (var) opstilt her og slo til ham med den flate hånd i ansiktet av all kraft. Fangen reagerte svært lite. Han stod like rolig og viste i det hele en beundringsverdig ro og selvbeherskelse. Tyskeren gikk så et skritt tilbake og slo til fangen under haken av full kraft med bakoverbøiet hånd, slik at han rammet med den hårde delen av den hule hånd i forlengelse av håndleddet. Russeren falt da overende, og ble liggende på gulvet med overkroppen opp til en vegg. Tyskeren stod over ham og slo til ham gang på gang i ansiktet med den flate hånd.

Etter hvert tok tyskerne med seg de to fangene ut og gikk fra gården. Litt etter kom de tilbake, og på spørsmål fra Kristian Kolbergstrud om de allerede hadde fått sendt fangene av sted, ble det svart at de var skutt. På spørsmål om

Foto: Tordana Tjorssen

I 2021 ble navnene og korrekt dødsdato tilføyd på baksiden av steinen: Ivan Aleksandrov, født 22. august 1909, død 8. september 1944. Aleksandr Kalistratov, født 16. oktober 1917, død 8. september 1944.

det hadde vært nødvendig, svarte en av tyskerne at «russerne hadde jo drept tre-fire millioner tyskere på Østfronten, og selv hadde han mistet et par brødre.» Litt senere sa han at de hadde forsøkt å flykte, og da det var skog like i nærheten, måtte de skyte for å hindre dem i å flykte.

Handberg forteller videre i sitt vitneavhør at da han gikk fra stedet, så han de to liggende side ved side på veien. De lå med ansiktet ned, dekket av noen barkvister. Av stedet der de lå, trakk han den slutningen at det ikke kunne være riktig at de hadde forsøkt å flykte som tyskerne sa.

ANGIVERISAK

Etter krigen ble det opprettet angiverisak mot Ole og Kristian Kolbergstrud. De ble satt under tiltale for å ha angitt to sovjetiske fanger høsten 1944, og dermed medvirket til at de ble pågrepet, mishandlet og skutt. Saken var oppe i Gjøvik lagmannsrett 3. desember 1946.

Det kom fram i avhørene at grunnen til at de ringte lensmannen, var at de var redde for hva som kunne skje hvis de ikke meldte fra. De var kjent med at en som hadde latt en desertør fra den tyske hær ligge inne i huset, var blitt sendt til konsentrasjonsleir Tyskland. De uttrykte også frykt for å gå etter kuene sine samme ettermiddag, og for at soldatene skulle for gripe seg på tjenestejenta når hun jaget kuene på beite.

Uansett hva de hadde som grunn til å ta den telefonen, ble den fatal for Aleksandr og Ivan.

Aktor la ned påstand om tre års tvangsarbeid for Ole Kolbergstrud og fire års tvangsarbeid for Kristian Kolbergstrud, men i lagmannsretten ble flertallet for domfellelse for lite, slik at de måtte frikjennes. Retten fant det imidlertid bevist at de tiltalte måtte ha vært på det rene med at det var rømlinger de anga. Frifinnelsen ble referert i mange av landets aviser og ble beskrevet som oppsiktsvekkende.

TUSENVIS AV NAVNLØSE GRAVER

Skjebnen til Ivan Aleksandrov og Aleksandr Kalistratov er veldig lik den til 13 700 sovjetiske krigsfanger som mistet livet i Norge under den annen verdenskrig. Det er mange av de 13 700 familiene som vet lite eller ingenting om hva som skjedde med deres kjære. Alle har de fått en liten lapp hvor det står at din mann, eller sønn, forsvant i krigen på ukjent sted. Deres graver står for mange uten navn, forlatt og glemt. Uten å ønske det selv, skrev de alle seg inn i historien til Norge.

Av de døde sovjetiske krigsfangene i Norge er litt over 4 000 navngitt og identifisert. De øvrige er ukjente og kun et tall.

Samorganisasjonen i distriktet, Gjøvik lag av NKP, Gjøvik AP og Norsk-Sovjetisk Samband tok initiativ til å reise et minnesmerke over de to. Det ble avduket 1. mai 1948 av Sigurd Evang, formann i Samorganisasjonen. I talen ved avdukingen sa han: «Vi kjenner ikke navnene på de to falne russerne og heller ikke deres pårørende».

Det ligger nå ikke lenger to ukjente, navnløse sovjetiske soldater begravd på Gjøvik kirkegård. I april 2021 ble minnesmerket restaurert og fikk påført navna til de to soldatene som viser at her ligger Aleksandr Kalistratov og Ivan Aleksandrov. Vi vet nå mer om dem og om deres siste dager. Familiene til Aleksandr har fått vite hva som skjedde med ham. Vi leter fortsatt etter familien til Ivan.

Vi vil avslutte med noen ord av Nikolaj Stepanenko, en sovjetisk krigsfange fra Vågård som overlevde krigens redsler og bodde på Jevnaker resten av sitt liv: «Den som ikke kjenner sin historie og tar vare på den, er fattig!»

Hvil i fred, Ivan og Aleksandr

Kartet viser fluktruten fra Eggemoen til Kolberg nord for Gjøvik.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2000: Vågards-gruppa – en beretning om kommunistisk motstandskamp på Ringerike 1942–45, og om gutta på Skrubbheim. Hønefoss.
- Soleim, Marianne Neerland 2018: Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941–1945. Antall, organisering og repatriering. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Oppland Arbeiderblad 1946: 6/1; 1948: 3/5, 5/5; 1965: 13/9.
- Velgeren 1945: 3/12.
- VG 1945: 4/12.
- www.pamyat-naroda.ru

Muntlige kilder: Eva Schonhovd, Bjørn Endrerud, Else Marie Haavi, Morten Holm, Ole Morten Jønnes, Geir Westheim, Ola Bjørge, Arild Bjørge og Galina Kalistratova.

FORFATTEROMTALER

Tatiana Toresen er russisk, født på Krim i 1966. Utdannet lærer fra Universitet i Moskva og tannhelsesekretær i Norge. Jobber på sterilsentralen SI- Gjøvik. Flyttet til Norge i 2004.

Odd Ingar Toresen, født 1955. Utdannet anestesisykepleier, jobbet som avdelingssjef akuttmedisin SI- Gjøvik. Nå pensjonist.

Foto: Anne Sofie Hval

Petra (til høyre) kan ikke få fullrost Astrid Thorvaldsen:
Hun var virkelig som en mor for meg! sier hun med tårer i øynene. Til venstre Åge og Liv Thorvaldsen.

Forsoningens barn fra Berlin

Wo ist die Puppe? Å, hu ligger borti senga. Petra på fem og Liv på seks leiker sammen en sommerdag i 1962. Tysk og norsk går om hverandre. Hvordan havnet Petra fra Berlin hos familien Thorvaldsen på Vågård? Og hvordan kan det ha seg at hun dukket opp igjen sommeren 2023?

ANNE SOFIE HVAL

Etterkrigstidens Berlin, en by som kjempet seg opp fra krigens ødeleggelser og som var i ferd med å bli delt av en mur. Flyktningene strømmet til fra øst til vest. Flere organisasjoner bestemte seg for å gjøre noe, først og fremst for barna i byen.

En utstrakt hånd til de uskyldige i form av mat og klær og frisk luft og en pustepause fra ruiner og byggeplasser. Og det skulle handle om forsoning. KFUM Ungdomsaksjonen for Vest-Berlins flyktningebarn satte i gang sitt program etter blokaden av Vest-Berlin i 1949. Flyktningebarn skulle sendes til Norge som ren nødhjelp; her var det om å gjøre å dekke primærbehovene, mat og klær. De yngste

barna var helt nede i to år, de eldste 16. Fra 1955 og helt fram til 1979 ble det internasjonale hjelpearbeidet ledet av teolog Henry Dahl-Johannessen.

Etter hvert så man at det også var mye sosial nød blant Vest-Berlins egne borgere. Den isolerte byen brukte mye lengre tid på gjenreisningen enn resten av Vest-Tyskland. Derfor ble utvalget av barn utvidet.

Fram til prosjektet ble avsluttet på 1970-tallet hadde bortimot 70 000 barn kommet tøffende nordover med tog i flere dager. Tre måneder om gangen var de her. De er blitt kalt både forsoningsbarna, Berlinbarna og sommerbarna.

” En utstrakt hånd til de uskyldige i form av mat og klær og frisk luft og en pustepause fra ruiner og byggeplasser.

PETRA, FEM ÅR

Petra Gose var bare fem år i mai 1962 første gangen hun kom til Norge og fredelige Vågårdsbygda. Der bodde familien Thorvaldsen, Astrid og Odd med barna Liv på seks og Åge på bare året. Den gangen bodde de i leid hus i Bergly øst i bygda.

Astrid husker godt det første møtet med Petra, som var skyssset med buss fra Oslo til Hønefoss:

Hun hadde så svær kåpe på seg, den passa til en tiåring, minst. Og under hadde hun en hvit bluse som også var veldig stor. Hun var ikke underernært, snarere i godt hold. Ja, hun var faktisk i bedre hold enn min egen datter.

Da barna skulle legge seg den første kvelden, gjentok Petra stadig et ord som hørtes ut som *pollak*, men Astrid forsto ikke hva hun mente. Først neste morgen, da Astrid satte fram potta, gikk det opp for henne at Petra måtte på do.

TANTE

Petra var ikke redd da hun kom, og ganske snart begynte hun å kalle Astrid for tante. Men én gang blei hun forskrekka. Det var da de besøkte en gård og så hvordan kuene blei melka. Hun hadde ingen anelse om hvor melka egentlig kom fra, og etter det nekta hun å drikke melk.

Året etter, i 1963, kom Petra tilbake til familien Thorvaldsen for et nytt tremåneders opphold. Da hadde de flytta til Nedre Vågård, der også undertegnede vokste opp.

Astrid forteller at da de skulle møte henne på rutebilstasjonen i Hønefoss, holdt de ennå på å parkere bilen da de hørte ei jente som kom løpende i full fart og ropte Tante, Tante!

HJERTEROM

I den vesle drengestua på gården rådde de over to rom. Det var strøm, men ikke innlagt vann. Likevel var det plass til et barn ekstra. Liv og Petra delte overkøya på kjøkkenet og Åge sov nederst, mens foreldrene lå på sovesofaen i stua.

Vann henta de i bekken. Astrid er vant med å være mange på liten plass fra hjemstedet i Flå og syntes de hadde det helt fint i drengestua. Og nå var Åge eldre og i gang med å lære å prate, – både på tysk og norsk!

Astrid har alltid vært flink med søm og håndarbeid, og Petra ble kledd opp i hjemmestrikk og hjemmesøm.

Foto: Familien Thorvaldsen

Sommerminne fra Vågård 1962, Petra (til venstre) og Liv.

En gang skulle imidlertid begge jentene pyntes skikkelig, og Astrid tok dem med til kjolebutikk Hønefoss. Petra var henrykt over at hennes kjole hadde sløyfe: *Schöne Schleife!* sa hun da hun svingte seg foran speilet, og da hadde ikke Astrid problemer med å forstå tysken.

Etter de to somrene på Vågård ble det ikke flere møter mellom Petra og familien Thorvaldsen. Litt kontakt var det imidlertid, blant annet ble familien invitert til Petras konfirmasjon, noe de takket nei til. Språket var en stor barriere.

PETRA, 66 ÅR

Takket være dagens sosiale medier klarte jeg å spore opp Petra høsten 2022. I dag heter hun Petra Gose Schumacher. Hun har bodd i Berlin hele sitt liv og har arbeidet som frisør i hele 50 år. Når hun får se bildene fra Vågård, forteller hun:

Jaaaaa, das bin ich und mir kommen gerade die Tränen vor Rührung! Jeg husker ikke så mye, men jeg har kun gode minner. Jeg husker bare at jeg var der én gang, ikke to. Men det var så fint der, og jeg følte meg veldig trygg og bekvem.

Jeg husker avskjeden da jeg skulle hjem. Spesielt husker jeg at skogen luktet så godt, og at vi så et rådyr. Da jeg kom hjem var pappa ganske forskrekket fordi jeg ikke kunne snakke tysk ordentlig.

Petra forteller at hun faktisk har forsøkt å finne vertsfamilien sin noen ganger uten hell. Nå er kontakten opprettet, og takket være Google translate er ikke språket heller noen uoverstigelig barriere.

BERLINBARNET

Alt var ikke bare rosenrødt i Petras barndom, og både hun og brødrene hennes ble sendt av sted hver sommer på forskjellige steder. Bortsett fra de to turene til Norge, var det stort sett på leiropphold i Tyskland for Petra. Hennes familie var ikke flyktninger, hun har bodd i vest hele sitt liv. Hun sier det var mye alkohol i hjemmet, uten å utdype det. Og konstant røyking. Selv er hun stolt av aldri å ha smakt en sigarett.

Astrid strikket en genser til henne som hun fortsatt brukte da hun kom tilbake, men da var den utslitt. Klær og leker var mangelvare. Noen ganger lånte hun klær av venninnehens sine for at hun skulle bli like fin som hun syntes de var. Derfor har hun som voksen vært opptatt av at hennes egne barn ikke skulle mangle noe, – og spesielt ikke barnebarna!

Den første ektemannen traff hun allerede som 13-åring. De fikk en sønn sammen, men ble skilt etter noen år. Senere ble hun gift og fikk en datter med Frank: *Die Liebe meines Lebens*.

Så hun er lykkelig gift, og gleder seg over to voksne barn og fire barnebarn. Hun har det svært bra, og har ikke tenkt å gi seg som frisør med det første selv om hun nærmer seg pensjonsalder. Hun elsker jobben sin og fryder seg over å fortelle kundene om sitt norske eventyr.

Foto: Familien Thorvaldsen

TIL NORGE

Petra og ektemannen Frank Schumacher var ikke sene om å snu om på sommerferieplanene sine da kontakten med Liv, Åge og Astrid først var opprettet. I juni 2023 ble det et varmt Norgesbesøk med stor gjensynsglede. Og en smart elektronisk «diktafon» som Petra hadde funnet på nettet oversatte det som ble sagt.

Petra fortalte med gråten i halsen at hun betraktet Astrid som en mor; så gode minner hadde hun fra Norge. Gjensynet med drengestua og Bergly gjenskapte gode følelser selv om det var vanskelig å kjenne seg igjen. Og de gode følelsene og gjensynsgleden var like stor hos hennes norske vertsfamilie. For artikkelforfatteren ble det en uventet og rørende avslutning på historien om forsoningsbarnet på Vågård.

AV GOD VILJE

Det var ingen som fikk noen godtgjørelse for å ta imot barna fra Berlin. Tvert imot måtte de holde dem med både mat og klær, men det var det mange som gjorde med glede og god vilje. At dette var barn av folk som for få år siden var fienden var ingen hindring.

Det kan virke rart nå i dag at foreldrene i Tyskland kunne sende fra seg barn helt ned til to-tre års alder med bare en lapp rundt halsen. Men det var helt andre tider og mye nød. Det materielle var viktigst, først og fremst nok mat, og også klær på kroppen.

Når det gjaldt hvor egnet de norske vertsfamiliene var til å ta imot barna, var det ingen stor kontroll med det. Astrid forteller at det eneste hun trengte, var en legeerklæring om at hun var frisk.

Den tyske historikeren Stefan Gammalien har forsket på forsoningsbarna. Han forteller i en dokumentarfilm av Linn Helene Løken at det stort sett har vært gode historier han har fått høre i arbeidet med å intervjuer forsoningsbarna. Det kan selvfølgelig være at de som hadde negative opplevelser ikke har tatt kontakt, sier han, men likevel har han få indikasjoner på at ikke alt var bare bra over alt.

Det var myndighetene i Vest-Berlin som valgte ut hvilke barn som skulle få reise. Hvis vertsfamilien i Norge ønsket det, kunne oppholdet utvides med ytterligere tre måneder. Og noen av møtene endte med at barnet ble adoptert av sine norske foreldre.

Det første besøket var i 1962. Astrid minnes at Petra var i bedre hold enn hennes egen datter Liv (til høyre). Her stiller Astrid og Odd og jentene opp med ettårigen Åge, og alle barna er iført Astrids hjemmestrikkede jakker.

Foto: Filmovlsen

Forsonings barn fra Berlin ankom Østbanen i Oslo med en lapp rundt halsen etter en lang, lang togreise.

MARGRIT VAR PÅ JEVNAKER

Linn Helene Løken har som nevnt laget en dokumentarfilm. Den heter *Sommerbarna*, og kan søkes opp i NRKs arkiv. Bakgrunnen for filmen er at hennes egen mor ble adoptert av et norsk ektepar, men presenterer også andre sommerbarn. Vi møter blant annet Margrit Utech-Bollert, som var på Jevnaker.

Margrit bodde hos Ruth (født Uno Larsson) og Josef Larsen på hjørnet Storgata 15 / Enggata. Hun holdt kontakten med mange på Jevnaker i årene siden, og blant annet kjørte hun bil fra Berlin til Norge da hun var nesten 80 år, forteller Maj-Britt Brorson Dahl.

Berlin-jenta var svært underernært da hun ankom første gang. Selv om Jevnaker-familien ikke hadde god råd, kjøpte de hver dag tre liter melk til henne, og den drakk hun som en svamp. En gang fikk hun en hel gulost som hun spiste opp samme dag.

Margrit, som nå er død, forteller i filmen at hun følte at lokalbefolkningen på Jevnaker glante på henne når hun var ute på verandaen. Det syntes hun var fryktelig plag-somt, og en dag tok hun med seg et spill ut og holdt det opp for «tilskuerne» slik at de kunne forstå hvordan det var å føle seg beglodd.

” Selv om Jevnaker-familien ikke hadde god råd, kjøpte de hver dag tre liter melk til henne, og den drakk hun som en svamp.

Margrit Utech-Bollert medvirker i filmen *Sommerbarna* og forteller hvordan hun hadde det på Jevnaker.

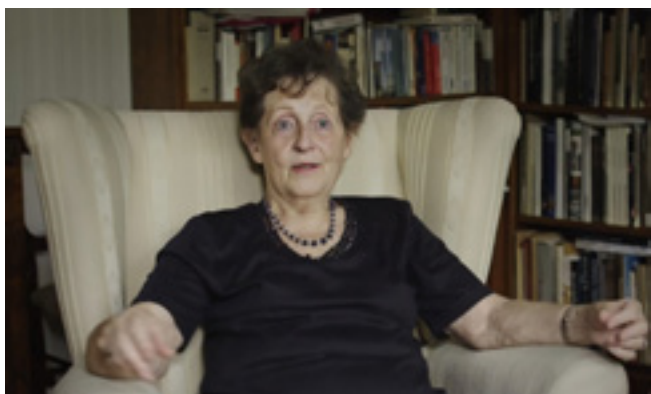

Foto: Fra filmen «Sommerbarna». Bry Film

CHRISTIANE SLO SEG NED I NORGE

Christiane Svartås er et forsoningsbarn som endte i Norge, – omsider. Nå bor hun landleilig til i Havikskogen, på grensen mellom Ringerike og Krødsherad, og er gift med Olav Svartås. Det skulle imidlertid gå mange år og medføre mange omveier før det ble slik.

Christiane, født i 1958, forteller at hun bare var tre og et halvt år første gangen hun ble sendt fra familien i Vest-Berlin og kom til en familie på Sokna. De meldte seg som vertsfamilie etter å ha hørt en oppfordring på radio.

Naturlig nok husker hun ikke mye av denne første lange reisen sin, men det var visst slik at da den vesle jenta endelig fikk lov å komme ut av bussen, var hun så glad at hun satte i å løpe så fort hun kunne, – rett mot elva!

I begynnelsen var det mye gråt, men hun fikk det godt, og det første oppholdet ble forlenget fra tre til seks måneder. Familien hadde to egne døtre som var eldre enn Christiane, og da hun kom hjem til Berlin, snakket hun ikke et ord tysk.

«Jeg fikk de beste norske foreldrene man kan ønske seg» sier hun. Og hun fikk komme tilbake hver eneste sommer. Fra hun var 12 år fikk hun til og med en ekstra vinterferieuke fra skolen for å tilbringe tre kalde og snørike uker på Sokna. Christiane har regnet ut at alle ukene sommer og

vinter utgjør til sammen åtte og et halvt års opphold. Mellom besøkene holdt de hyppig kontakt med hverandre.

I 1971, da jeg var 13 og litt opprørsk, ville jeg ikke til Norge. I stedet kom jeg til en bondegård i Østerrike med mange dyr. Det var ikke noe for meg, og året etter var jeg på plass i Norge igjen!

Familien på Sokna ville gjerne adoptere Christiane. De forsøkte å få ordnet det flere ganger, men de tyske foreldrene sa nei. Det siste fremstøtet var da hun var 17 år.

Jeg hadde gått om bord på fergen til Tyskland da de ropte på meg at jeg skulle komme tilbake. Jeg løp ned alle trappene fra båten, men i det samme fikk jeg beskjed av mannskapet om at hvis jeg skulle bli med båten, måtte jeg straks komme meg om bord igjen. Så jeg løp tilbake opp trappene, og landgangen ble tatt ned bak meg.

Norgesbesøkene bød på kjærkomne avbrekk for jenta.

Vi var faktisk veldig fattige og bodde i en fuktig kjellerleilighet. Jeg fikk til og med tuberkulose. Mor ble gravid med meg som 18-åring, og verken hun eller far var glade for at de måtte gifte seg.

Jeg kom til Norge med en koffert som ikke var tom, riktignok, men fylt med papir for at det skulle virke som det var noe i den. I Norge ble den fylt med nye klær!

Foto: Faksimile fra Ringerikes Blad 17. november 1960

**Pleieførelde
- Berlinbarn**

Også i høst er det kommet en anmodning fra Ungdomsaksjonen om å anmode norske hjem til å ta i mot et Berlin-barn til 10 ukers opphold i Norge i løpet av vinteren.

Barna er nå som for dels australflyktninger og dels vest-tyske-barn og tatt ut av Berlin Senat og dels kontrollmyndigheter. Transporten er satt opp 15. desember 1960, 19. januar, 9. mars, 25. mai og 15. juni 1961. Som alltid er barna grundig legeundersøkt og trygget under Norges oppholdet.

Innmelding må være: Ungdomsaksjonen i henhold senest 14 dager før avkommande transport. Oppgi hvilken alder og gutt eller pike.

Når det gjelder pleieførelde som vil ha sine tidligere barn tilbake er ordningen i høst blitt slik at man må betale kr. 50,— som andel av kostnaden. En slik søknad må være Ungdomsaksjonen i hende 1 måned i forveien.

Prestekontorene i Norderhov og Haug står til tjeneste med fornødding av søknader og innmelding.

Hans V. Gjeitanger, Herman Kvaase.

Foto: Faksimile fra Aftenposten 7. juli 1961

Foto: Faksimile av Ringerikes Blad 15. mars 1963

I teksten til det nederste bildet står det: «Under løfter Elisabeth Sverdrup fra Sokna sin lille pleiedatter i været. Det er tredje Norgessommeren for Barbara Saens Mantes. Nu skal hun til skogs igjen sammen med pleiefar Sverdrup, som er forstmann, og hans henrykte kone.»

**Berlin-barn til ferieopp-
hold i norske hjem**

Mange ønsker det samme barn igjen som de har hatt tidligere år

KIUMs Ungdomsaksjon mener stadig forespørder om det også kommende vår og sommer fortsetter med transport av Berlin-barn til Norge for å gi dem noen ukers ferieopp- hold i norske hjem.

Ungdomsaksjonen har banded seg til en større hjelpearbeid i Algerie, men vil også i år bringe nye og gamle Berlinbarn til Norge. Første transport kommer allerede 23. mars. Senere blir det 25. april, 30. mai, 20. juni og 4. juli. Barna er som før i alderen 3-15 år. De er legeundersøkt og syketrygget under Norgesoppholdet som varer 7-8 uker.

De nye barna som en gjerne vil ha plassert i gode norske hjem er tatt ut av sensorkontrollen i Berlin senat.

Ungdomsaksjonen beringer nå som før barna frem til nærmeste bavelige jernbanestasjon uten avgifter for pleieførelde. Dette gjelder også 2. og 3. gangs barn.

De som ønsker å ta mot Berlinbarn som først nevnt, kan henvende seg til Ungdomsaksjonens kontor, Klingsberggt. 7 V, Oslo. Dette gjelder også slike som gjerne vil ha igjen sitt gamle barn, og kontakt vil da gjøre alt det kan for å ordne dette.

Dette er en oppfordring i *Ringerikes Blad* til å ta imot barn fra Berlin. Interesserte kan ta kontakt med prestekontorene i Norderhov og Haug, og prestene Hans V. Gjeitanger og Herman Kvaase.

Ny oppfordring i *Ringerikes Blad*.

Foto: Anne Sofie Hval

Christiane Svartås tilbrakte ukesvis i Norge både sommer og vinter som barn, og i 1998 flyttet hun til Norge for godt.

Christiane har stort sett bare gode minner fra sin «norske» barndom. «Vi visste ikke hva det ville si å kjede seg, vi var mange barn som leika sammen, og det fantes ikke mobbing blant oss». Men hun husker en mann som var uvennlig et par ganger, kun fordi hun var tysk. Blant annet gikk hun julebukke med noen andre barn, og da ga han godteri til alle bortsett fra henne. De andre barna delte sitt med henne, selvfølgelig, men slike opplevelser sitter i.

I hjemmet på Sokna var ikke krigen noe tema mens hun var barn. Først da hun kom tilbake som voksen, snakket de om det.

Vi er forsoningens barn! understreker hun. *Betegnelsen sommerbarna dekker ikke vår historie. Og mye av æren for at det ble en slik ordning, må vi gi til borgermesteren i Berlin, Willy Brandt, og til pastor Henry Dahl-Johannessen i KFUM i Norge.*

Som 20-åring ble Christiane gift i Tyskland, og hun bodde i Berlin med sin mann og etter hvert tre barn i 20 år. Paret ble skilt i 1998. Christiane flyttet til Norge med den ene datteren og sønnen.

Foto: Anne Sofie Hval

På gamle tomter i drengestua på Nedre Vågård.

I dag bor begge døtrene i Norge, mens sønnen har valgt å bo i Tyskland. Hennes mann Olav fyller 100 år neste år og bor nå på Kryllingheimen. De møttes etter at hun hadde flyttet til Norge. Begge hennes tyske foreldre lever fortsatt i Berlin.

Christiane er glad i å være sosial og aktiv, og det kan hun være takket være gode venner på Ringerike, og en bil med firehjulstrekk i Soknas skoger.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Samtaler med Liv, Åge og Astrid Thorvaldsen, Petra Gose Schumacher, Christiane Svartås, Linn Helene Løken, Maj-Britt Brorson Dahl.
- Aftenposten 1961: 7. juli.
- Ringerikes Blad 1960: 17. november, 1963: 15. mars.
- Sommerbarna, 2021, dokumentarfilm. Regi: Linn Helene Løken. Kan ses på nrk.no.
- NRK Filmavisen 22. november 1962. Kan ses på nrk.no

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, f. 1957, har bakgrunn som journalist og folklorist. Har utgitt boka *Vågård og Marigårds historie* (2014) sammen med sin far Thorleif Solberg, og slektskrøniken *Kjærlighetens underbare strøm* (2017). Er styreleder i Stiftelsen Ringerikes Museum og redaktør for *Heftet Ringerike*.

Foto: Lisbeth Wennersberg

– Jag har ett enda namn för allt och det är kärlek. Oljemaleriet av valmuene er inspirert av Edith Södergrans dikt *Den väntande själen*. Diktets siste verselinje har blitt maliets tittel.

Billedkunstneren Liv Schulerud Kjærnet

Blant valmuer, roser og tistler på Trollhaugen

Liv Schulerud Kjærnet (1930–1987) var utøvende billedkunstner i Hønefoss i mer enn tretti år. Billedspråket hentet hun fra naturen rundt seg. Hun begynte tidlig å integrere tekst i bildene sine, en trend hun videreførte i de velkjente kalligrafiske bildene. 36 år etter hennes død er tiden moden for å løfte fram hennes særpregede kunstnerskap.

LISBETH WENNERSBERG

Liv Schulerud ble født i Hønefoss 30. juli 1930. Foreldrene hennes Asta og Alf Sigurd Schulerud, hadde tidligere flyttet fra Eidsvoll til Ringerike. Her slo de seg ned på Oddli ovenfor Støalandet, der de startet opp og drev et gartneri sammen. Her vokste Liv opp sammen med brødrene Bjørn og Kjell. Gartnerveien finnes fortsatt, som en stikkvei til Oddliveien.

OPPVEKST

Hvis noe fra barndommen skulle prege Liv Schulerud, så måtte det være blomstene som alltid fantes omkring henne. Det synes åpenbart at Livs barndom la grunnlaget for en livslang og dyp kjærlighet til alt som vokser og gror.

Broren Kjell Schulerud, tidligere journalist i *Ringerikes Blad*, beskrev sin

søster som sterk og utadvendt. Hun var den aller første jenta som hoppa på ski i Livbakken, og om somrene svømte hun som en fisk i Storelva.

Vi får inntrykk av at Liv var et ekte naturbarn. Vakker var hun også, med et uvanlig tykt og lokkete svart hår.

Og hun tegnet alltid.

KUNSTUTDANNING

Tidlig på femtitallet ble Liv Schulerud tatt opp som student ved Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo. Hun valgte å utdanne seg ved kunstskolens Bok- og reklameavdeling. Først og fremst studerte hun tegning og ulike maleteknikker, for det var billedkunstner hun skulle bli. Men for å ha et ekstra bein å stå på i tillegg til kunstnerskapet, valgte hun også å utdanne seg innen grafisk design. Dermed ble fagområder som skrift og illustrasjon en del av utdannelsen hennes.

«ATELIER LIV» PÅ TROLLHAUGEN

Midt på femtitallet giftet hun seg med Tor Helge Kjærnet fra Hønefoss og tok navnet Liv Schulerud Kjærnet. Paret engasjerte arkitekt Arnfinn Sæther til å tegne hus med atelier og arbeidsplass til begge.

Eiendommen *Trollhaugen* lå innerst på Støalandet, i høyden opp mot Krakstadmarka, ikke langt fra Livs barndomshjem på Oddli. Her etablerte de «Atelier Liv», et reklame- og annonsefirma som de drev sammen. I kjelleren installerte de trykkeri med egen presse for grafiske blad. Hjemmet deres lå høyt, i ly av skogen, med utsikt over elva og byen. Og i hagen bugnet blomstene.

Å FINNE SIN KUNSTFORM

I løpet av karrieren sin ble Liv flere ganger omtalt som en allsidig kunstner. Hun behersket flere teknikker, som tegning og grafikk, akvarell- og oljemaling, noe som selvsagt var en stor styrke. Hvis vi daterer bildene hennes kronologisk, ser vi likevel hvordan de kalligrafiske bildene vokser fram og utvikler seg til å bli den kunstformen som fanger opp flere av Livs talenter. Med årene oppnådde hun en spesiell anerkjennelse for skriftbildene sine.

Egentlig startet hun karrieren som en moderne og abstrakt kunstner. I dag undrer vi oss litt over de tidlige minimalistiske bildene hun malte, fordi de står så langt fra tegningene og de kalligrafiske kunstverkene som så mange forbinder med henne.

Foto: Anne Gro Christensen

Portrett av Liv Schulerud Kjærnet i 1981.

Vi finner flere tidlige bilder av Liv, der billedflaten består av geometriske former i ulike størrelser, malt i ulike farger eller i nyanser av samme farge. Likevel kommer det ikke som noen overraskelse at denne kunstformen fort ble for trang for henne. En dag dukket det opp en kort tekst i et ellers minimalistisk motiv. Teksten bestod bare av én setning, men bildet var ikke lenger nøytralt. Kunstneren Liv hadde trådt inn i bildet, lagt igjen en beskjed og satt sitt personlige preg på det.

MOTIV I SERIE

Sikkert er det at Liv helt fra starten av sin kunstkarriere ville prøve ut flere av de teknikkene hun mestret. Tidlig på 60-tallet malte hun også utsøkte akvareller. Et eksempel på akvarellene hennes kan være *Solsikke* fra 1964. Her har hun satt tre variasjoner over solsikken i samme ramme. Sentralt i hvert bilde er solsikkens krone. Det er som om Liv prøver å fange selve blomstringen.

Allerede i dette tidlige bildet ser vi et trekk som blir karakteristisk for kunstneren. Tjue år senere, i 1981, forklarte hun i *Vårt Land* hvorfor hun likte å arbeide i serier:

Jeg arbeider med motivet til jeg ikke har mer å tilføye. Da legger jeg det vekk, for jeg tar det opp igjen etter en tid.

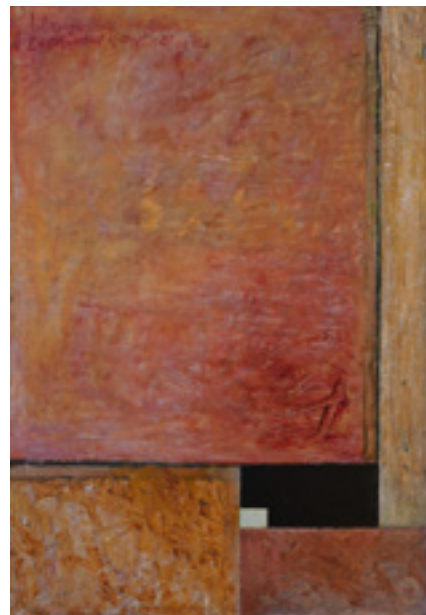

Foto: Hans Petter Storskoogen

Oljemaleriet med tittelen *I bunnen av en eske* er datert med årstallene 1969 og 1972. Liv Schulerud Kjærnet var også en moderne kunstner. Dette er ett av flere bilder hun malte med minimalistisk motiv.

Når jeg så tegner eller maler motivet på nytt, har noe forandret seg, og motivet har fått en annen form.

Liv tegner *Tulipaner i vase* (1968) to ganger og registrerer hvordan tulipane- ne åpner seg. Hun plukker inn valmuers dem. Hun venter til valmuene står i full blomst, og maler igjen. Det lyser livskraft ut av Livs blomstermotiver.

SYMBOLIKKEN I BILDENE

Selv om Liv elsket blomstene, hadde hun mer på hjertet enn bare å holde dem fram for oss. «Det ligger selvfølgelig en symbolikk i det!» utdypet hun i *Vårt Land* i 1981. «Motivet i bildene er bare et påskudd for noe jeg prøver å si til andre mennesker.»

For vekstene i Liv Schulerud Kjærnets bilder er nesten alltid symbolbærere. Sakte, men sikkert ser vi at når hun tegner og maler planter og blomster, så forteller hun samtidig en underliggende historie om menneskets indre liv.

LITTERATURENS ROLLE I KUNSTNERSKAPET

Liv var en ivrig leser, og i skriftbildene sine formidler og tolker hun litteratur som betyr mye for henne. I familien Schulerud finner vi tre forfattere: Mentz Schulerud den eldre, apoteker og forfatter, Mentz Schulerud den yngre, forfatter og landskjent kulturformidler og hans søster Anne-Cath. Vestly, barnebokforfatter. Som sine slektninger hadde Liv et behov for å formidle litteratur, og hennes medium var billedkunsten.

Liv Schulerud Kjærnet favner et stort spekter av tekster i bildene sine. Vi finner klassisk og moderne lyrikk, avsnitt

fra prosalitteraturen, salmer og bibelske tekster. De fleste tekstene hun velger, tar opp og formidler eksistensielle sider ved livet: Lammende sorg og døden, men også motet og viljen til liv.

Men framfor alt finner vi spor av en altomfattende kjærlighet i bildene hennes. Og siden eksistensielle spørsmål på et eller annet tidspunkt vil angå oss alle, blir vi stadig berørt av Liv Schulerud Kjærnets bilder. Det er når Liv formidler tekster som hun selv identifiserer seg helt med, at det sterkeste uttrykket oppstår. Da blir hun medskaper og nyskaper av teksten i bildet.

Litteraturen har en dobbel funksjon i Livs bilder. Som billedkunstner finner hun inspirasjon i litteraturen. Tekstene skaper sterke følelser og indre bilder hos henne som hun så uttrykker i billedkunsten sin. Vi ser også at litteraturen forløser noe unikt i henne selv.

Først og fremst gjelder dette for skriftbildene, men noen ganger går hun videre og skaper malerier ut fra en tekst hun har arbeidet med. For Liv slutter ikke å male. Og hun tegner bestandig.

Som en oppsummering kan vi si at Liv Schulerud Kjærnet utviklet sin egen sjanger innen kunsten. I kalligrafi-

Hustavle av Arnulf Øverland. Kalligrafisk bilde 1968. Bildet er et godt eksempel på en klassisk kalligrafi, skrevet og dekorert med henholdsvis svart og rødt blekk.

bildene kunne hun både formidle betydningsfull litteratur, uttrykke egne følelser og forvandle kalligrafi til kunst. Bildene hennes er klassiske og samtidig helt originale kunstverk, hvert av dem med sin egen komposisjon.

Solsikke i vase, tre akvareller fra 1964. Liv Schulerud Kjærnet arbeidet ofte i serier. Da malte hun samme motiv flere ganger for å se hvordan det forandret seg over tid.

KALLIGRAFIENS SÆRPREG

Begrepet kalligrafi skriver seg fra gresk *kalligrafia* og betyr vakker skrift. Historisk sett var kalligrafi et framstående håndverk, i moderne tid blir kalligrafiske arbeider ansett for å være selvstendige kunstverk.

Om vi går to tusen år tilbake i tid, finner vi at et kalligrafisk skriv alltid var utført med svart og rødt blekk. *Rubrica* var en rødfarget overskrift i romerske lovtekster og andre skriv. I skriveverkstedene var rubrikatøren ansvarlig for å skrive overskrifter, markere avsnitt og andre elementer i teksten med rødt. I mange av bildene sine legger Liv seg tett opp til denne tradisjonen når hun framhever forbokstaven i nye setninger, vers eller avsnitt i teksten med rødt.

Det er flott å se Liv Schulerud Kjærnets stilrene bilder. De er klassiske kalligrafier, nesten alle framstilt i rødt og svart, både i tekst og i illuminasjoner. Liv bruker ofte rødt blekk i tekstens overskrift med forfatterens navn, men ikke alltid. Hun skriver også overskrifter i svart blekk, noen ganger blander hun noen dråper svart i det røde, og med slike grep blir håndverket over i kunst.

ILLUMINASJON

Tradisjonelt var kalligrafiske arbeider utsmykket med illuminasjoner, det vil si malte bilder som skulle belyse teksten. Når Liv Schulerud Kjærnet nesten uten unntak har en illustrasjon eller et billedlig uttrykk i sine kalligrafiske bilder, er også det i tråd med tradisjonen.

Livs billedkunst i skriftbildene er oftest en tegning eller en kombinasjon av tegning og vannmaling. I samsvar med skriftbildet bruker hun som hovedregel svart og rød farge i illustrasjonene. Kunstneren tar i bruk hele skalaen av den røde fargen, fra de helt lyse til de mørkeste rødtoner, alt etter hva hun vil uttrykke. En sjelden gang kan andre farger dukke opp.

Det viktigste for Liv var å formidle sin opplevelse av hver enkelt tekst. På samme måte som skrifttypene til-

passes tekstens karakter, bruker hun selvsagt fargene for å tydeliggjøre tekstens innhold. Så selv om det oftest er en fin balanse mellom svart og rødt i bildene hennes, ser vi også at en tekst som formidler en inderlighet, kan bli et rødt bilde, mens andre tekster krever et rent uttrykk i svart blekk. Bildet med diktet *Ta mi hand* av Tarjei Vesaas framstår som et rødt bilde. Det samme gjør *Korinterbrevet* *Kjærlighetshymne*. Begge bildene er datert 1980.

TRAGEDIEN RAMMER

Alt lå til rette for et godt og rikt liv for ekteparet på Trollhaugen. Da Liv ble gravid sommeren 1966 med et lenge etterlengtet barn, kunne ikke gleden ha vært større. Da barnet var fullbåret, ble Liv gående over terminen. Så skjedde det ufattelige, at barnet døde i mors liv. Det velskapte, men dødfødte lille jentebarnet ble lagt i armene hennes, og sorgen var bunnløs. Den vesle jenta ble deres eneste barn.

VEIEN GJENNOM SORGEN

Lidelsen holdt Liv for seg selv. Hun slapp ingen andre enn mannen sin inn i sorgen. De første bildene fra denne tiden er svært uttrykksfulle. Smerten skriker mot oss fra et blødende rødt sår på lerretet. Midt i såret dirrer en kniv. Først våren 1985 viste kunstneren fram bildet for publikum i et intervju i *Drammens Tidende / Buskeruds Blad*.

Liv fortsetter å søke i litteraturen etter tekster hun kunne identifisere seg med. Hun finner tekster som ikke bare beskriver en smertefull livssituasjon, men som også viser at det finnes en vei gjennom det vonde. Det er ved å gå inn i tekstene, arbeide med dem og forvandle sin opplevelse av poesien til bildende kunst, at hun forteller om sin egen sorg. De to skriftbildene med Karin Boyes dikt *Du ska tacka* (1969) og Viggo Stuckenbergers *Ensom vår* (1978) er fra denne tiden.

Viggo Stuckenbergers dikt bringer inn et kunstnerperspektiv som gjør det lettere for diktets jeg å forsones seg

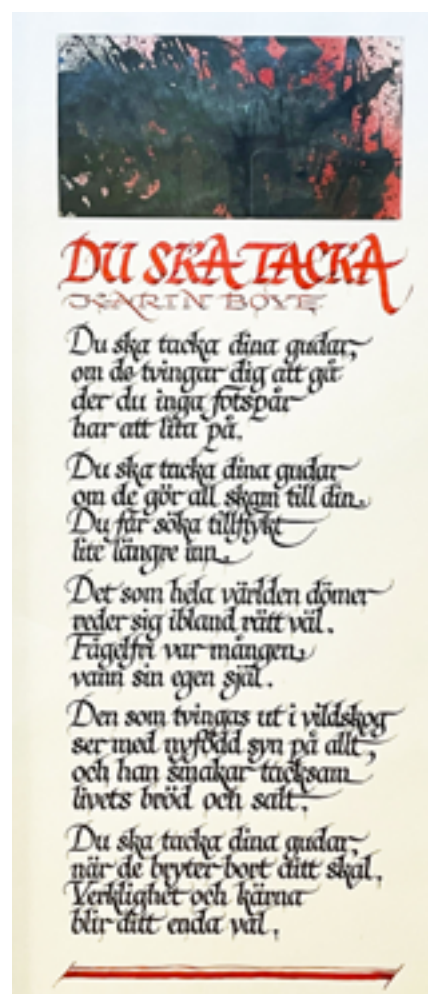

Foto: Lisbeth Wemmersberg

Du ska tacka av Karin Boye. Kalligrafisk bilde med illustrasjon i våtmaling, 1973.

Bildet som helhet gir uttrykk for en eksistensiell smerte. Håp om lindring finnes i teksten.

med sin skjebne. Men i Karin Boyes dikt *Du ska tacka* er jeg'et kastet ut i en eksistensiell krise. Personen befinner seg med ett i en villskog som hun aldri før har visst om. – Dette diktet forløser et dramatisk uttrykk hos Liv. Det er ingen lindring å finne i Livs illustrasjon i dette bildet, likevel finnes håpet om lindring vevd inn i teksten. Det er en menneskelig erfaring at det kan komme noe positivt ut av de mest smertefulle opplevelser i livet. Dette var noe Liv Schulerud Kjærnet pekte på i flere av bildene sine. Hun sa selv at for henne var kunsten et språk, et våpen, et forsvar, ja, en helbredende medisin.

STYREVERV OG KURS

Nå fulgte aktive og produktive år med styreverv, kurs og utstillinger. Blant annet engasjerte hun seg sterkt i Ringerike Malerklubb både som formann, nestformann og leder av utstillingskomiteen.

På 60- og 70-tallet arrangerte malerklubben kurs som gikk over lengre tid, med kjente kunstnere som kursledere, og i tillegg holdt Liv flere tegnekurs selv. Hun holdt også malekurs i atelieret på Trollhaugen sammen med medlemmer fra malerklubben.

UTSTILLINGER

På hele 70-tallet deltok Liv Schulerud Kjærnet jevnlig på kunstutstillinger i distriktet med arbeidene sine. Dette gjaldt selvsagt også malerklubbens egne utstillinger.

I september 1975 stilte Liv ut bildene sine sammen med andre kunstnere, blant dem var Kari Maartmann-Moe (keramikk) og Reidun Augestad (vev). I oktober samme år deltok hun på en større utstilling i Ringerikes Sparebank: *Fem kvinner viser sine arbeider*.

5. november 1978 åpnet Liv en separatutstilling i Modum, og i 1980 og 1982 skjedde det som mange ringerikinger må ha ventet på: Liv Schulerud Kjærnet holdt separatutstillinger i Hønefoss. I april 1980 stilte hun ut 40 arbeider på Ringerike Bibliotek. Utstillingen fikk tittelen *Skrift og bilde*. Den rommet både tegninger, malerier og kalligrafiske arbeider, og mange av bildene hadde den halsstarrige tistelen som motiv.

To år senere, i april 1982, kunne man igjen oppleve Liv Schulerud Kjærnets kunst på en separatutstilling. Den hadde tittelen *Bilder fra en ny sommer*, ble holdt på Galleri Tine og omfattet 30 bilder utført i flere sjangre; oljemalerier, tegninger og akvareller. *Ringerikes Blad* og *Drammens Tidende* omtalte utstillingen. 6. mars 1981 ble Hønefoss-kunstneren Liv Schulerud Kjærnet presentert over to sider i *Vårt Land* under overskriften *Blant tistler og roser på Trollhaugen*.

Foto: Lisbeth Wemmersberg

Lær oss å telle våre dager, at vi kan få visdom i hjertet, 1981. Valmuebilde med kort tekst. (Salme 90, vers 12) Tegning og vannfarger.

Foto: Hans Petter Storskoogen

Kjærlighetens høysang fra 1. Korinterbrev, 1980. Kalligrafisk bilde med illustrasjon. I dette bildet springer de dyprøde rosene fullmodne og tunge ut av Korinterbrevets tekst om kjærligheten.

Livs verker fra denne perioden er fargerike og vakre. Vekstene hun velger som symbolbærere, er de hun er aller mest glad i; valmuene, rosene og ikke minst, tistlene.

VALMUER OG ROSER

Finlandssvenske Edith Södergran var den lyrikeren som stod Liv aller nærmest. Naturmystikken i diktet *Den vântande själen* må ha vekket en sterk gjenklang i billedkunstneren. Først arbeider hun fram selve skriftbildet av diktet, illustrert med en tett blomster-

ranke. Men hun bærer fortsatt på en så sterk opplevelse av diktet at den må uttrykkes.

Denne gangen maler hun sin tolkning av diktet, i stort format (Se oppslagsbildet side 86). Øverst i bildet, under himmelen, maler hun sjøen. Hun lar bølgene slå inn mot land. Innenfor sjøbredde maler hun to grønne felt med skog; unge rognebærtrær og dypgrønne gamle graner. I forkant av dette landskapet er det de store blomstene vokser opp.

Illustrasjon fra det kalligrafiske bildet *Afsked* av Edith Södergran (oktober 1979–januar 1980). Samtidig som Liv uttrykker sin tolkning av diktet i illustrasjonen med de skremmende tistlene, forteller hun oss også om sin egen situasjon som kreftsyk.

Liv maler et vell av rødgyrne valmuer. De oppsiktsvekkende blomstene er nær diktets jeg. De ser ned på henne fra lange, sølvgrønne stengler som slynger seg om hverandre. Det kan minne om floken av bitre stengler og kvister som går igjen i mange av Livs bilder.

De holder knopper og blomster oppe, de hører med. Nå kryper slyngvekstene inn i favnen hennes, hun omslutter dem og blir ett med naturen, nesten som i ekstase. Oljemaleriet *Jag har ett ända ord för allt och det er kärlek* er Livs kjærlighetserklæring til naturen.

I 1984 tegner Liv *Valmuer avblomstret* og en avblomstret rosebukett i vase, med tittelen *Rosa Rugosa*. De tomme blomsterbegrene ligger i skygge, omgitt av visst bladverk. Rundt vasen med de avblomstrede rosene tegner hun en ramme inne i bildet, kanskje for å framheve motivet. Liv ble en gang spurt om publikum fikk med seg symbolikken i bildene hennes. Hun svarte slik hun ofte gjorde, med en korthugd setning: «Noen hører, andre ikke.»

Liv dekorerte skriftbildene sine med blomstertegninger gjennom hele kunstnerskapet.

Men parallelt gjør hun også det stikk motsatte; hun tegner og maler store blomsterbilder og lar en kort tekst, gjerne et vers fra Bibelen eller poesien, få plass nede i et hjørne. Hun maler variasjoner over roser i blomstring, oransjerøde valmuer, dypblå petuniaklokker og prestekrager. Bildene er en hyllest til livet.

TISTLENE

Liv elsket tistlene som vokste så villig i Krakstadområdet. Ved siden av å være lett tilgjengelige beskrev hun dem som uendelig vakre, uttrykksfulle og anvendelige. Tistelbildene er ofte en kombinasjon av tusjtegning og vannmaling, som i bildene *Illsint tistel fra Kragstadmarka* og *Tistel i fröing* fra august 1978.

Skriftbildet *Afsked* og det lysende oljemaleriet *Lykkelig tistel* er to svært forskjellige framstillinger av tistelen. Sett under ett framstiller de en dramatisk periode i Livs eget liv.

ALVORLIG SYKDOM

Sommeren eller høsten 1979 fikk Liv påvist kreft. Men til tross for sykdommen sluttet Liv aldri å arbeide og uttrykke seg gjennom kunsten. I tidsrommet fra oktober 1979 til januar

Valmuer avblomstret, tegning, 1984. Tegnet etter at sykdommen blusset opp igjen.

1980, i en periode vi må anta at hun var under tøff behandling, arbeidet hun med Edith Södergrans bitreste dikt: *Afsked*. Diktet handler om døden og slutter slik:

Ack, det oundvikliga skall ske som ett svärdshugg – jag går utan avsked och obemärkt, jag går helt och kommer aldrig åter.

Liv maler sin tolkning av teksten samtidig som hun forteller om sin egen situasjon i bildet under teksten. Hun gir illustrasjonen stor plass i dette bildet, og det er tistlene som symboliserer den bitre virkeligheten. Vi ser inn i et høstlig og dødt tistelkjerr som er holdt i svarte og brune farger. Planten ligger nede i et sammenfiltret kaos. Stilkene er svarte, med stikkende torner.

I bildet *Afsked* uttrykker hun sin opplevelse av hva den dødelige sykdommen gjør med et menneske, når det er som hardest rammet av den. Når hun kommer til påsken 1980, maler hun de tørre tistlene på nytt, nå i et mer forsonlig lys.

LYKKELIG TISTEL

Heldigvis så det ut til å gå bra. Etter en hard høst og vinter roet sykdommen seg, og Liv tegnet det livsbejende bildet *Lykkelig tistel*. Serietrykket er datert 1980. Sommeren etter arbeidet hun på et stort oljemaleri med samme motiv og tittel.

Det ferdige maleriet er datert august/ september 1981 og måler 138x155 cm. Videre malte hun et nytt bilde

Foto: Anne Gro Christensen

Portrett 1981 av Liv Schulerud Kjærnet i trykkeriet.
I pressa: Grafisk blad av *Lykkelig tistel*.

som en variasjon over samme motiv; *Lykkelig tistel II*. I april 1982 kunne hun åpne utstillingen *Bilder fra en ny sommer* på Galleri Tine. Bildet som fikk mest oppmerksomhet var oljemaleriet *Lykkelig tistel*.

BIBELENS TEKSTER

At Liv Schulerud Kjærnet hadde en sterk gudstro, kommer tydelig fram i kunsten hennes. På samme måte som hun formidlet poesi gjennom skrift og bilde, finner vi tekster både fra Bibelen og salmeboka gjengitt i de illustrerte kalligrafiske bildene hennes. I bibeltekstene fant hun ord om kjærlighet som ga henne trøst og håp, og denne opplevelsen ønsket hun å gi videre til andre med bildene sine.

Går vi tilbake til perioden på begynnelsen av 70-tallet, ser vi at hun også har kalligrafert andre religiøse tekster som vi antar må ligge nært opp til hennes egen tro. Liv så på naturen som Guds skaperverk, og skaperverket betraktet hun som en forlengelse av Guds kjærlighet. Hun så det vakre, selv i den minste vekst.

Lykkelig tistel II, oljemaleri 1982. Bildet utstråler livskraft og glede. Det er ladet med symboler som forteller Livs historie; hyllesten til livet og gleden over å være frisk igjen. Motivet finnes i tre utgaver, datert 1980, 1981 og 1982.

Foto: Anne Gro Christensen

Tistel i frøing, 1978.
Tegning utført med tusj og vannfarger.

Det kan se ut som om de store livshendelsene aktiverte og styrket Livs tro, noe som ikke er helt uvanlig. Kanskje er det dette som kommer til uttrykk i de lysende bibelske tekstbildene hennes fra 1980-tallet: 1. *Korinterbrev om kjærligheten, Juleevangeliet, Salme 23 / Herren er min hyrde*, med flere.

JULEEVANGELIET

23. desember 1986 ble Livs bilde av juleevangeliets tekst, med illustrasjon, trykket på hele førstesiden av *Ringerikes Blads* julenummer. Mange ringe-rikinger vil nok fortsatt huske dette bildet, for avisen trykket Livs bilde om igjen på forsiden av sitt julenummer både i 1990, 1992 og 1993.

Kunstneren skriver teksten ordrett fra Lukasevangeliet. Hun lar engelens ord til gjeterne ute på marken denne natten bli bildets tittel: *I dag er det født dere en frelser i Davids by, han er Kristus Herren.*

Det er noe dypt rørende ved tegningen hennes. Umiddelbart ser vi det lille Jesusbarnet, med en lysende glorie rundt hodet. Deretter legger vi merke til at det nyfødte, nakne barnet hviler trygt i to store hender. De sterke armene rekker barnet fram mot to åpne hender, som gjør seg klar til å ta imot den nyfødte.

Så enkelt illustrerer Liv juleevangeliets tekst, og like enkelt beskriver hun sin tolkning av teksten i avisens omtale denne dagen: «Tegningen viser gaven til vår jord. En gave blir gitt, og noen tar imot.»

Som med andre motiv, utførte Liv også enkelte bibelske tekster i flere versjoner. Dette gjaldt også for den kjente teksten *Salme 23/Hyrdesalmen*. Den aller vakreste versjonen av *Salme 23* ga hun i gave til Radiumhospitalet.

Foto: Lisbeth Wenersberg

SYKDOMMEN OG KUNSTEN

Da Liv ble rammet av alvorlig kreftsykdom, var hun en etablert kunstner. Kanskje stod hun foran et større gjennombrudd. Hun holdt separatutstillinger og ble omtalt i utenbys aviser. De første rundene med tøff behandling slo sykdommen tilbake, så det var et hardt slag for henne da kreftsykdommen blusset opp igjen etter noen år.

Den eneste som fikk stå helt nær i den innbitte kampen hun kjempet mot sykdommen, var ektemannen. Men til tross for den alvorlige sykdommen hadde hun alltid noe hun ville og måtte gi videre. Det kan se ut som om årene utover på 80-tallet ble de mest produktive i hennes kunstnerskap.

NO PLANTAR KVINNA I VERDA EIT TRE

Selv om Liv ble rammet av bunnløs sorg og livstruende sykdom, er det likevel kjærligheten til livet som preger den største delen av kunsten hennes.

Derfor passer det å avrunde fortellingen om Liv Schulerud Kjærnets kunstnerskap med bildet hun skrev og tegnet i 1984 over diktet *No plantar kvinna i verda eit tre*, av Halldis Moren Vesaas.

Diktet er skrevet i 1947, to år etter krigen. Det handler om å gjenoppbygge det som krigen har rasert, i håp om at den skjøre freden må få vare. For å få fram budskapet bruker dikteren et symbolsk bilde: å plante et tre.

No plantar kvinna i verda eit tre, 1984.

I dette bildet tar Liv utgangspunkt i Halldis Moren Vesaas' kjente fredsdikt fra 1947. I en sterk og tidløs strek framstiller hun urkvinna som omsorgsfullt planter et tre. Motivet framstår som en hellig handling og viser til et grunn tema i Liv Schulerud Kjærnets billedkunst: kjærligheten til livet.

No plantar kvinna i verda eit tre.

På kne liksom ein som bed
ligg ho blant restene etter dei
mange som stormen har broti ned.
På ny må ho prøve, om ein gong
eitt får vekse seg stort i fred.
Ho opnar molda og reider eit
rom for røtene, fine som hår,
så dei kan få feste og finne ned
dit livsens straumar går.
Plante eit tre er å bygge ein veg
fram gjennom mange år.

Ingenting kunne ligge nærmere Liv enn å tegne kvinna som ligger på kne, graver i jorda og planter et tre. Hun, som var oppvokst på et gartneri og kunne gjenkalle lukten av frisk vårfjord når som helst, gjennom hele livet.

ARVEN ETTER

LIV SCHULERUD KJÆRNEN

Det har vært en glede å oppleve at kunsten hennes lever i beste velgående, som en understrøm i ringerikssamfunnet og langt utenfor. Men bildene

Foto: Helle Storskogen

hennes, også samlinger av ulik størrelse, finnes først og fremst i privat eie. Mye av kunnskapen om henne kan derfor ha gått tapt etter hennes død. For eksempel finnes det ikke noen fullstendig oversikt over arbeidene hennes, og hun er ikke nevnt i *Norsk Kunstnerleksikon*.

Det særegne kunstnerskapet hennes fortjener å bli kjent for et nytt publikum ved å bli vist i det offentlige rom.

Derfor avrunder jeg denne artikkelen med et ønske om en minneutstilling i Hønefoss, viet billedkunstneren Liv Schulerud Kjærnet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Skriftlige kilder:

- Ringerikes Blad:
15.04.1980: «Skrift og bilde», Anne Gro Christensen.
04.07. 1981: «Kunstner blant tistler og valmuer», Anne Gro Christensen.
23.04 1982: «Bilder fra en ny sommer», ukjent.
23.12.1986: «Julen er mer enn mat og gaver», Egil Torgersen/Ingvar Ellingsen.
27.07.1987: Minneord «Til en søster», Kjell Schulerud.
- Vårt Land 06.03.1981:
«Blant tistler og roser på Trollhaugen», Lene Løken.
- Drammens Tidende/Buskeruds Blad:
April 1982: «Lykkelige tistler fra en ny sommer», Paul Aasnæss.
15.05.1985: «Kunsten er mitt sprog», Ottar A. Løvik.

Muntlige kilder:

- Henny Storskogen, Helle Storskogen, Lillann Pettersen, Grethe Renate Hillesund, Svein Hillesund og Odd Hølen.

FORFATTEROMTALE

Lisbeth Wenersberg, født i 1948 i Sandnessjøen, har bodd på Ringerike siden 1983. Pensjonert lærer med norsk og muntlig fortelling som fag. Har tidligere skrevet om Ståle Kyllingstads kirkeutsmykning i gamle Hønefoss gravkapell i *Heftet Ringerike*.

Fred til minne

Fred Harald Nilssen (1948–2023) døydde 27. mars i år etter lang tids sjukdom.
Han rakk nesten å fylle 75 år. Og før det rakk han det meste.

OLAV NORHEIM

I mange år var han med og prega *Heftet Ringerike*, som skribent, redaksjonsmedlem, idémakar og redaktør.

Mannen med dei mange maratonar leverte sin første artikkel til *Heftet Ringerike* i 1987 – om ein maratonløpar frå Hole. Siste artikkelen sin leverte han i 2019, trass i svekka helse. Den saka handla også om maraton, om Ringeriksmaraton som runda 25 år og som han var med og drog i gang.

Foto: Olav Norheim

Fred Harald Nilssen som lokalhistorisk entusiast med nase for gamle nyheiter, her på oppdrag for *Heftet Ringerike* på Nationalbiblioteket i København rundt 1995, på eige initiativ og utan ekstra kostnad.

Denne første og siste artikkelen kan oppsummere mykje av det Fred sto for og dreiv med: Masseidrett, lokal historie, lokalt engasjement og lokal organisering.

I løpet av 32 år skreiv han rundt 60 artiklar i *Heftet Ringerike*. Han var med i redaksjonen i ti år, åtte av dei som redaktør. Han overtok som redaktør etter kameraten Gudmund Bakke i 1995 og dreiv på til 2003, då han overlét redaktøransvaret til eldre krefter.

Fred arbeidde som journalist i *Norsk Skoleblad*, og hadde godt ry blant pressekollegaer som ein av dei beste gravejournalistane i landet. Dei journalistiske arbeidsmåtane tok han med seg til *Heftet Ringerike*. Han hadde blikk for titlar og ingressar, stor arbeidskapasitet, og han grov fram mykje interessant historisk stoff.

Konkurransemennesket Fred likte godt kåringar. Ved tusenårsskiftet organiserte han kåring av århundrets byggverk, århundrets hending og århundrets ringeriking. Det vart godt stoff i heftet. Nokre år seinare skulle han kåre Ringerikes beste song.

Interessefeltet var vidt. Han kunne skrive like ivrig om kyrkjeskipet i Bønsneskyrkja som om olympiadeltakarar frå Ringerike. Han drog gjerne på reportasjetur for *Heftet Ringerike*, like engasjert om det var til Røyschall eller til Nationalmuseet i København.

Før han vart dårleg, følgde Fred ivrig opp barn og barnebarn. Han og Torunn hadde ein open og gjestfri heim på Løken. Engasjementet hans famna vidt: kommunepolitikk, allidrett, alternativ konfirmasjon, pendleforeining, fjordsti, byggeskikk, olsokløp og ribbungløp.

Siste tida var han på pleieheimen i Hole. Om kreftene svikta, var engasjementet hans like sterkt som før. Ingen unngjekk Nilssens lokalhistoriske kviss. Og *Heftet Ringerike* og bygdebøkene låg på nattbordet heilt til det siste.

FORFATTEROMTALE

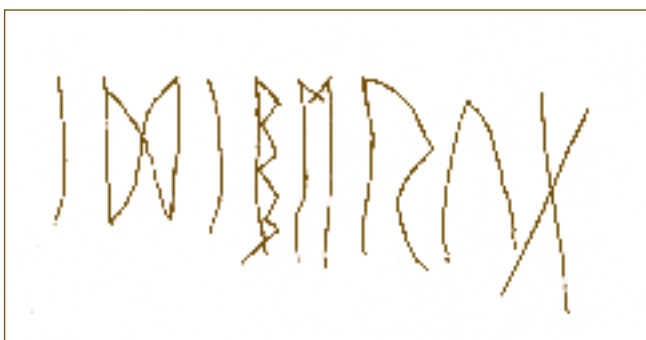
Olav Norheim, Norderhov, født 1951, er forfatter, tidligere leder i Ringerike Historielag og tidligere redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*.

Inskripsjonen IDIBERUG ses tydelig til venstre langs nederste kant.

Da IDIBERUG kom hjem

Mandag 22. mai 2023 var en stor dag for ringeriksdistriktet, da kom nemlig verdens eldste runestein hjem igjen. Riktignok bare for en tre ukers kort visitt, men åh, så velkommen!

Utformet i det eldste runealfabetet *FuPark* er ordet IDIBERUG det mest framtreddende på steinen.

ANNE SOFIE HVAL / FOTO: HANS DALANE-HVAL

Monteren sto klar, teppet var støvtørket og glasset pusset. NRK Viken/Oslo troppet opp med reporter Caroline Bækkelund Hauge og fotograf Tordis Gauteplass. De ansatte på både Veien Kulturminnepark og Ringerikes Museum stilte glade og forventningsfulle opp; museumsmedarbeider Christine Piil Røhne, museumshåndverker Martine Solstad Larsen, museumspedagog Inger Angelika Nicolaysen, grafisk formgiver Espen Hartz og driftsleder Arve Wik. I spissen for det hele sto arkeolog Emma Nielsen, seksjonsleder for Veien og Ringerike.

Konservator Brynjar Sandvoll fra Kulturhistorisk Museum (KHM) rygget bilen inn til inngangen og åpnet bagasjelokket. En liten og beskjeden plastboks med blått lokk ble forsiktig løftet ut. Alle holdt pusten mens Sandvoll bar den inn på museet.

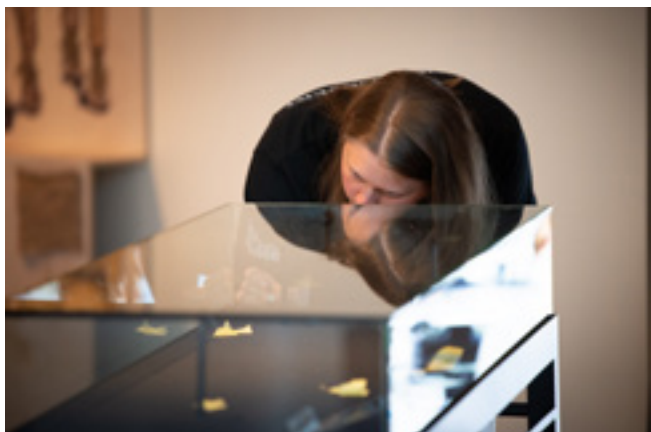
Han løftet av lokket, og der åpenbarte steinen seg i all sin mystikk, godt emballert i skumgummi. Da var det på med blå hansker for konservatoren, og steinen «vår» ble løftet på plass i monterer, plassert nøyaktig etter anviste merker og stabilisert med skumgummibiter.

Test av stødigheten med lette hopp på gulvet – jo, den ligger bra. De små spotlysene ble slått på, og der var den! Vaskeekte Ringeriksstein med nydelige runer skåret ut med en

tynn nål eller en annen spiss metallgjenstand. Den glitret så flott som bare en runepyntet Ringerikssandstein kan glitre.

Så dukka det opp en stein til fra boksen, – jammen fantes det mer! Etter at den største steinen ble funnet i 2021, finsikta de jorda, og nå har arkeologene og runologene på KHM et tredimensjonalt puslespill på rundt 170 biter å kose seg med framover. De fleste bitene er bitte små, men denne følgesvennen til IDIBERUG er relativt stor, og er også pyntet med tegn fra det eldre Futhark.

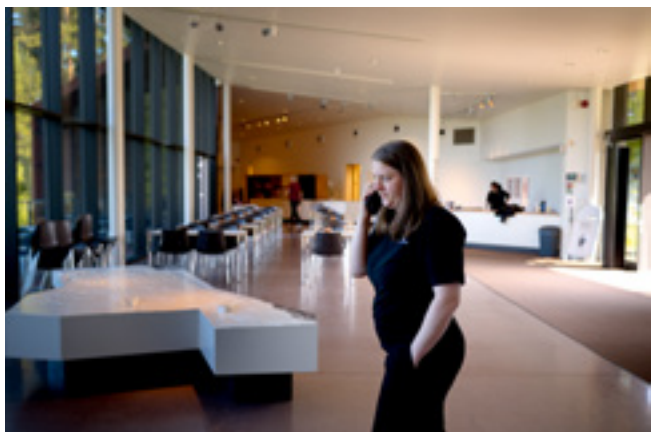
Emma og Brynjar løftet glasslokket forsiktig på plass, og dermed var IDIBERUG klar til å sole seg i spotlys og beundrende blikk på Veien kulturminnepark tre forsommer-uker i 2023.

Emma gjør monterer klar.

Brynjar og Espen (t.h.) hjelper til med å ta av lokket.

Mens vi venter....

NRKs fotograf forklarer hvordan hun vil ha det.

Så kan Brynjar åpne bagasjerommet med den dyrebare lasten.

Kanskje litt mindre enn vi hadde ventet?

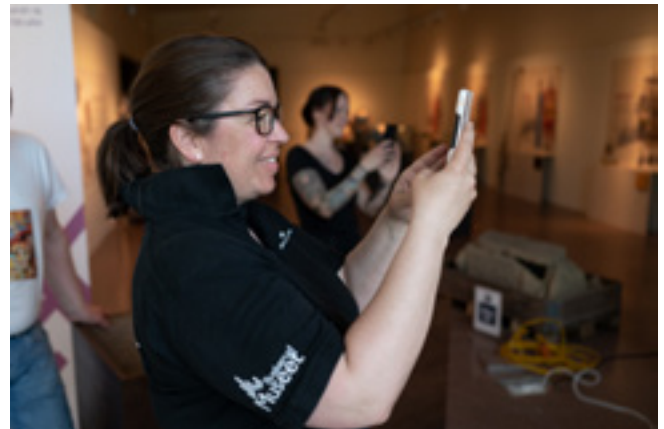
Prosaisk emballasje for en viktig gjest.

Emma kan fornøyd konstatere at runesteinen snart er vel i hus.

IDIBERUG får eskorte en dronning verdig.

Et øyeblikk for historiebøkene foreviges.

Så er det på med hanskene...

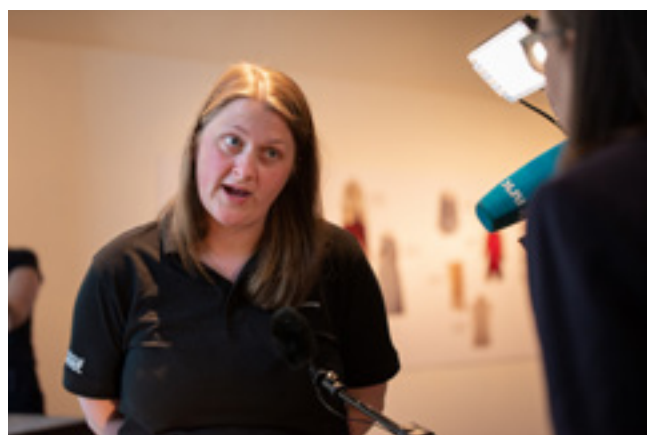

... og runesteinen dukker fram.

Steinen legges på plass etter nøyaktige anvisninger.

Emma blir intervjuet underveis.

I bakgrunnen følger Arve og Inger Angelika fascinert med.

IDIBERUG er på plass.

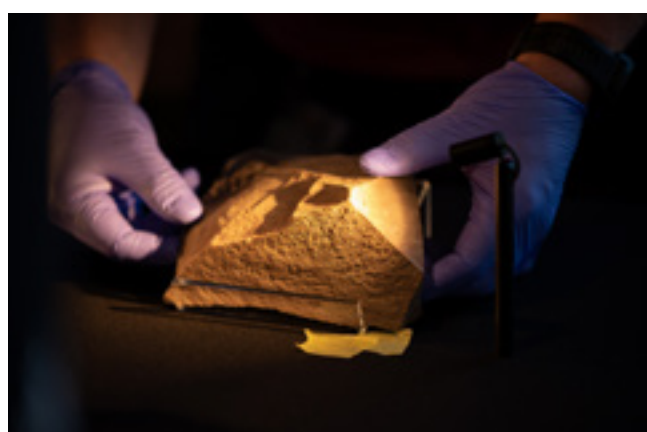
En høytidelig stund for Martine (t.v.), Arve og Inger Angelika.

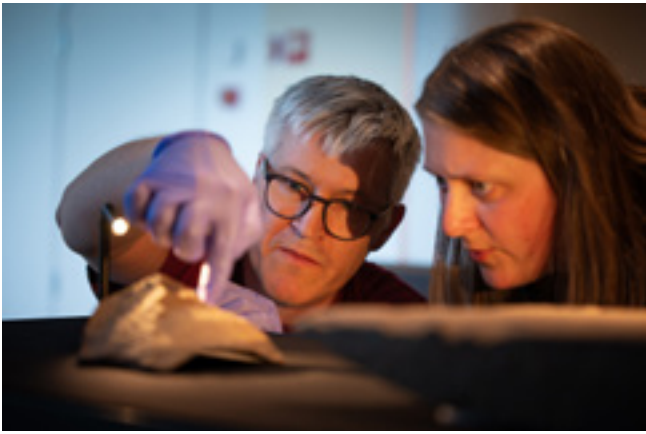
Viktig at fundamentet er godt og steinen ligger støtt.

Det er spesielt å få lov til å studere steinen uten glass over.

Det hører flere fragmenter til steinen.

Dette fragmentet har også runer.

En unik anledning til å se runesteinen.

Emma i runesteinens spotlys.

Noen siste kommentarer til NRK.

Så er de to verdifulle steinene trygt på plass.

Sånn, da var det gjort! Alt klart til utstilling.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, f. 1957, har bakgrunn som journalist og folklorist. Har utgitt boka *Vågård og Marigårds historie* (2014) sammen med sin far Thorleif Solberg, og slektskroniken *Kjærlighetens underbare strøm* (2017). Er styreleder i Stiftelsen Ringerikes Museum og redaktør for *Heftet Ringerike*.

Hans Dalane-Hval, født 1987 på Ringerike, er bosatt i Oslo. Han er utdannet lektor, men har jobbet som fotograf siden 2018. Han har spesialisert seg på fotojournalistikk og bryllupsfotografering. Hjemmeside: www.dalanehvalfoto.no.

Soknedalen 1805. Utsnitt av kompanikart over Ringerike, håndtegnet av C. F. Møllerop (1805).

Mener dere at bønder er gjess fordi de er grå?

Bøndene i Soknedalen hadde aldri vært fornøyd med prisene de fikk for tømmeret sitt. Akkurat det syntes de at de kunne gjøre noe med, og i begynnelsen av 1700-tallet gjorde de da dette også til gagns. Det gikk bra i noen år, men så ble to sagtjenere ved Øvre Heieren i Norderhov avslørt for utroskap mot sine arbeidsgivere, og det hele endte i rettsapparatet.

STEN HØYENDAHL

Meener I, at Bønder ere Gies for de ere Graa!» Det var fogden Iver Wiel som stilte dette spørsmålet i 1743 i sin innberetning til Danske Kanselli. Mange kondisjonerte personer betraktet bøndene som primitive og enfoldige, nærmest som et nødvendig onde, men den kloke Iver Wiel visste av egen erfaring bedre.

Bøndene i Soknedalen lot seg da heller ikke imponere av borgere og embetsmenn. Anført av Ole Olsen Kjos og gamle Ole Persen på Søre Støvern peilet de seg inn på handelsmennenes svakeste ledd: sagtjenerne, som neppe mottok lønn i den størrelsesorden de ønsket. Boblen skulle imidlertid sprekke til slutt.

Den unge sagtjeneren Haaken Jørgensen Oppen ble sommeren 1705 tatt for å ha skrevet falske tømmeresdler, og året etter skjedde det samme med Jon Christoffersen Røyseng. Begge var gårdmannssønner fra Norderhov. Haaken representerte sagbrukseier Hans Halvorsen Pay, borger på Bragernes, mens Jon ordnet sakene for sagbrukseier Anders Christensen, en bygdeprokurator (saksfører) som

bodde på Søre Frøyshov i Hole. Langt de fleste sageierne på Ringerike var fra Bragernes, men Anders Christensen og hans far, den tidligere fogden Christen Christensen, eide det som fra gammelt av ble kalt Simon Lauritsens sag. Hans Pay eide Laurits Simonsens sag, begge oppkalt etter tidligere sageiere på Bragernes.

Ole Olsen Kjos var en mann i sin beste alder, mens Ole Støvern i en åstedssak i 1698 hadde opplyst at han var 68 år gammel. Han hadde i 1699 kjøpt en part i Søre Støvern, og hadde tidligere brukt gårdene Åker og Land lengre vest i Soknedalen.

«DEN KAND VEL BETALIS PAA ANDEN MAADE»

Haaken Jørgensen avla i februar 1706 full tilståelse for Levor Sessrud og Iver Hallsteinrud. Det første året han var i Hans Pays tjeneste, hadde Ole Støvern tilbudt ham en svart hest, men denne trodde ikke Haaken at han kunne kjøpe, da han hadde lite penger. Den kan vel betales på annen måte, hadde Ole sagt med et underfundig smil, men det hadde ikke blitt noe mer i denne omgangen.

Sommeren 1704 hadde Ole Kjos sagt at Haaken nå kunne tjene seg klær til en kjol som motytelse for en seddel som lød på et større kvantum tømmer enn det som var levert. Det kledet tør jeg ikke ta, innvendte Haaken, men Ole Kjos sa at da skulle han isteden få penger. Akkurat det tilbudet klarte ikke Haaken å stå for, og snart var det mange ivrige soknedalsbønder som meldte sin interesse. Haaken inngikk nå samme handel med Elling Veme, Helge Strømsodd, Paal Haukedalen, Engebret Høgshaug og flere andre.

«ANDRE HAVER GIORT SAA TILFORN»

Jon Christoffersen hadde våren 1706 lagt kortene på bordet i nærvær av Levor Sessrud og Paal Haukedalen, som var sendt ut av Anders Christensen på Frøyshov. Jon hadde da også drevet lyssky affærer i noe lengre tid enn Haaken Jørgensen. Allerede i 1701 var han blitt oppsøkt av Ole Kjos, som hadde bedt ham om å lage falske tømmerседler for at de kunne dele fortjenesten mellom seg. Jon hadde vegret seg først, men dette skulle nok gå bra, hevdet Ole på en overbevisende måte, andre har gjort slikt før. Så kom gamle Ole Støvern inn i bildet, og Jon inngikk samme avtale med ham. Det var langt fra uvanlig å utstede falske tømmerседler, hadde også Ole Støvern sagt. Etter hvert ble det også her flere soknedølinger som deltok i svindelen.

Da Haaken ble avslørt, hadde Ole Kjos og Ole Støvern gått hardt på Jon for å få ham til å holde munn. Sverger du deg ikke fra dette, nekter vi for alt, truet de, og Jon brast i tårer. Gråt ikke!, sa de to bøndene: mange har svoret seg fra dette, «og Gud lod diefvelen sørge».

FORBRYTELSE OG STRAFF

Bedragere og falsknere ble fra gammelt av regnet som tyver, og på 1500-tallet var straffene nådeløse og førte til «galge og gren». Kong Frederik 2. unnlot ikke å henge sine fogder om de hadde begått underslag, såkalte kongens tyver som skulle tas av dage på den mest vanærende måte. Absalon Pederssøn Beyer var slottsprest i Bergen, og i hans dagbok kan vi lese at fogden Jens Skriver ble hengt i 1570 og hans kollega Dinnes Pederssøn året etter, begge for å ha puttet bøteinntekter i egen lomme.

Utover 1600-tallet ble flere fogder grepet i underslag, men Christian 4. var ikke så streng som sin far og nøyde seg med å avsette de skyldige og stille dem økonomisk til ansvar. Den kongelige nåde kom selvsagt ikke fattigfolk til gode. I 1660-årene ble liket av en tyv hengende i lang tid på Tanbergmoen, etter alt å dømme den omstreifende numedølen Lars Persen, som i 1665 fikk dødsdom for tyveri. Slike karer ønsket alle i lokalmiljøet å bli kvitt, og den gang som nå var det stor forskjell på folk. Man skal ikke bla mye i den tidens rettsprotokoller før man ser at heleren var langt bedre enn stjeleren, og dette gjaldt også bedragere og falsknere så lenge de holdt fingrene vekk fra kongens mynt. Etter hvert forsvant de mest groteske straffene, og *Christian 5.'s Norske Lov* av 1687 foreskrev dødstraff bare i helt spesielle tilfelle for eiendomsforbrytelser.

PÅ BYGDETINGET

Etter tidens skikk var det sagbrukseierne selv som måtte stevne utro sagtjenere og bedragerske tømmerleverandører for tinget, altså ved privat rettsak. Anders Christensen brukte i juni 1706 store ord mot Jon Christoffersen på Tanberg tingstue, og hevdet at sagtjenerens svik hadde ført til hans aller største skade og ruin. Prokuratoren var en høyt respektert mann på Ringerike, og hans retorikk i retten hadde sjelden vært av den dramatiske sorten, men denne gangen svingte han seg til dikteriske høyder: Jon Christoffersen og hans kumpan Haaken Jørgensen hadde gått i «Skalke-skoele» under den eldste og øverste lærer og rektor Ole Støvern og hans kloke sønner og «Conrectores».

Flere av de mistenkte bøndene ble avhørt, og noen innrømmet mindre avvik. Tord Garhammer hadde fått seddel for en tylft tømmer mer enn han leverte, og sa han ville gi Anders Christensen seks riksdaler dersom han kunne gå fri for fogdens tiltale, noe prokuratoren ikke ville love ham. Torbjørn Sjursløkke vedgikk at tre tylfter var «misreignet», men selvsagt visste han for all del ikke at Jon Christoffersen hadde fusket med tømmerседdelen. Hovedmennene Ole Kjos og Ole Støvern hadde også verdens beste samvittighet og bedyret at de aldri hadde forsøkt å lokke sagtjenere til noen form for falskneri.

Saken ble i august tatt opp til doms. Retten underkjente Jon Christoffersens tilståelse tidligere på våren, da den var tatt opp i privat forhør registrert av Anders Christensen.

Foto: Manuskript- og libransamlingen, Universitetet i Bergen

Retten dømte etter kong Christian den femtes Norske Lov av 1687.

Den rettslærde holeværingen hadde med andre ord begått en juridisk blunder, og når tilståelsen var kommet på denne måten, var den lite verdt når bøndene nektet for det meste. Ole Kjos og de andre bøndene ble derfor frikjent, men Torbjørn Sjursløkke måtte tilbakelevere tre tylfter tømmer, da han hadde inngått avtale med Anders Christensen om dette.

Også saken mot Haaken Jørgensen og hans medsammen-svorne ble tatt opp til doms. Borgeren Hans Pay på Bragernes hadde ønsket seg et skikkelig oppgjør, men retten konkluderte på samme måte som i saken mot Jon. Det var heller ikke her ført tilstrekkelig bevis mot soknedalsbøndene, ettersom alt berodde på utsagn i privat forhør. Frifinnelse ble dermed avsagt også i denne saken.

PÅ LAGTINGET I CHRISTIANIA

Begge sageierne anket til lagtinget, som på denne tiden var første ankeinstans. Sakene ble tatt opp i januar 1707 på helligtrekongers lagting i Christiania, der Anders Christensen hadde stevnet Jon Christoffersen, Ole Kjos, Ole Støvern og hans sønn Per Olsen Støvern, Engebret Høgshaug og Torbjørn Sjursløkke. Soknedølingene hadde unnlatt å dra den lange veien til byen, men Jon Christoffersen møtte i retten og holdt fast på sin tilståelse. Ole Støvern hadde fortalt ham at også Ole Hansen, sagtjener hos avdøde borger Laurits Lauritsen på Bragernes, tidligere hadde skrevet falske tømmersedler.

Hans Pay på Bragernes hadde innstevnet Haaken Jørgensen samt Ole Kjos, Ole Støvern, Engebret Høgshaug, Torger Borgerud, Paal Olde, Elling Veme og Ellev Nilsen Røsby, men bare Haaken møtte, og saken kunne derfor ikke behandles. Ekstra komplisert ble det hele da Hans Pay døde bare noen dager senere.

HEIEREN I NORDERHOV

Fra midten av 1600-tallet ble det drevet flere flomsager i Heieren, vest for Heradsbygda. I 1690-årene var det to sager ved Øvre Heieren. Den første tilhørte den tidligere fogden Christen Christensen og hans sønn, prokurator Anders Christensen på Søre Frøyshov i Hole, mens borgeren Hans Halvorsen Pay på Bragernes i 1695 hadde kjøpt den andre på auksjon. Hans Pay døde i 1707, og enka Antonette giftet seg med handelsmannen Anders Larsen Smith på Bragernes og drev sagbruk i mange år. Christen Christensen døde før 1710, og holeværingenes parter gikk ut av slekten. Først i 1723 ble gården Heieren skyldlagt og omtalt som kvernbruk med to små plasser. I 1770-årene var sagbruket i Heieren i sterk tilbakegang, og oppsitterne på gården prioriterte heretter skog- og jordbruk.

Gjenopptagelse av sakene fant sted på Botolphi lagting 25. juni. Heller ikke nå møtte noen av bøndene, men denne gangen hadde de sine klare årsaker. Allerede ved lagtingets begynnelse 17. juni hadde de kommet til Christiania og oppholdt seg her til sent på sankthansaften, da de måtte dra hjem ettersom de ikke lenger hadde mat til seg og hestene. Sakene måtte derfor nok en gang utsettes.

På korsmesse lagting i september 1707 var imidlertid alle til stede, både sagtjenere og bønder. Lagmannsretten gikk grundig gjennom alle transaksjoner, og hjemtingsdommen ble endret for to av bøndene i Hans Pays sak. Nå måtte Ole Kjos gi tilbake verdien av rundt 25 tylfter tømmer, godt over tretti riksdaler, samt betale prosessens omkostninger. Slikt sved hardt for en bonde i en tid da ei ku gikk for tre riksdaler. Paal Olde måtte tilbakebetale ti riksdaler, mens de andre bøndene ble frifunnet. Haaken Jørgensen ble da heller ikke dømt, da han i mellomtiden hadde latt seg verve militært.

I Anders Christensens sak var det bare Ole Kjos som fikk fellende dom, og han måtte betale Anders rundt tolv riksdaler. Retten ville fortsatt ikke dømme Jon Christoffersen og henviste denne delen av saken til hjemtinget. Når det kom til stykket, hadde nok Ole Kjos vært litt for lur, mens gamle Ole Støvern, den andre hovedmannen, slapp fra det hele uten en ripe i lakken. Vi merker oss at saken bare fikk økonomiske konsekvenser for de skyldige. De groteske straffenes tid var som kjent over, i hvert fall for eiendomsforbrytelser som bare rammet privatpersoner.

PROKURATOR PÅ RUINENS RAND

Anders Christensen hadde ikke overdrevet da han påsto at han var ruinen nær. Rådmann Jens Nielsen Lerskov dro ham i november 1707 for tinget på Berg i Hole og framla en regning på drøye 574 riksdaler. Ettersom Anders ikke var i stand til å betale gjeld av slik størrelse, anmodet rådmannens fullmektig om at han måtte bli arrestert inntil han betalte for seg. Ikke alle referater i denne saken er oppbevart, men prokuratoren slapp nok å havne i lensmanns-arresten, som var bestemt for et helt annet sosialt sjikt enn samfunnets støtter på Ringerike.

Anders Christensen forhastet seg ikke, og først i oktober 1708 stevnet han Jon Christoffersen inn for hjemtinget. Retten mente at Jons utroskap utgjorde tømmer til en verdi av drøye 377 riksdaler, som han måtte betale Anders Christensen, og i tillegg betale omkostninger med 20 riksdaler. Det dreide seg ikke om småsummer her.

Haaken Jørgensen hadde innrullert seg ved Oplandske Regiment, og tiltale måtte derfor skje i militær rett. Militære rettsprotokoller er bare unntaksvis oppbevart, og vi vet ikke hva en eventuell dom mot Haaken gikk ut på. Hans gjerninger skulle i hvert fall ikke hindre ham i å gjøre militær karriere.

Ole Kjos og Ole Støvern hadde sagt at det slett ikke var uvanlig å utstede falske tømmerседler. Da kan man spekulere i om soknedølingenes lysskye avtaler med de to sagtjerner bare har vært toppen av et isfjell. Det kan ha vært flere dårlig betalte folk som var blitt bestukket, kanskje mer erfarne karer som var flinkere til å skjule sine spor. At saken ved Heieren kom opp i dagen, var trolig en følge av at for mange bønder var involvert. Vi hører imidlertid ikke om liknende affærer i sagmiljøene ved Hønefossen, Sørgefoss, Viul eller Skjærdalen.

EN GAVMILD JURIST

Anders Christensen var en strengt religiøs mann og er i særklasse den person som har gitt flest donasjoner til kirkene på Ringerike, først til Lunder kirke i Soknedalen, som sto ferdig i 1706. Av denne kirkens regnskap for 1708 ser vi at han hadde skjenket en døpefont, åpenbart før han ble ydmyket på hjemtinget og truet med gjeldsfengsel. Likevel hadde han allerede i 1710 forært kirken en verdifull prekestol, noe som viser at han raskt var kommet økonomisk på fote. Flere gaver skulle det bli. I 1720-årene ga han både prekestol og døpefont til Bønsnes kirke, samt et flott kirkeskip og mye annet utstyr til Lunder kirke. Også Hole kirke ble i 1736 tilgodesett med en døpefont, som til alt hell ble reddet under kirkebrannen for åtti år siden.

Etter tidens skikk lot Anders Christensen alle sine gaver dekorere med sitt eget og familiemedlemmers navn, som kirkegjengere den dag i dag kan feste blikket på under gudstjenesten. Å gi anonyme gaver var ikke gangbar mynt på 1700-tallet. Ingen skulle være i tvil om hvem som var den glade giver.

Foto: Fra Hønefossboka I, side 118.

Tømmerarbeid på slutten av 1700-tallet. Skisse av den danske maleren Erik Pauelsen, som i 1789 oppholdt seg på Ringerike.

EPILOG

Jon Christoffersen tok borgerskap i Christiania og drev en tid kramvarehandel ute på bygdene, men dette var neppe noen lukrativ affære i lengden. Han skyldte Anders Christensen et formidabelt beløp, og hadde vel egentlig aldri noen sjanse til å betale dette. Hvor lenge han ble i Christiania, er uvisst, men i 1741 finner vi Susanne Jespersdatter, kona til Jon Christoffersen «Ryssing», begravet i Heddal i Telemarken, 75 år gammel. Fra 1744 bodde Jon som enkemann på Kongsberg, der han døde i 1750, angitt 80 år gammel.

Haaken Jørgensen var korporal da han i 1708 giftet seg med Elisabet Skyt. Allerede før fylte førti år avanserte han til løytnant, og en slik klassereise var det ikke mange bondesønner som opplevde på denne tiden. Man må anta at

ORDFORKLARINGER

En SAGTJENER er kjøperens representant i møtet med de tømmerseigende bøndene. I dette tilfellet ser vi at begge sagtjerner var gårdmannsønner som måtte beherske skrive- og regnekunsten.

KJOL: mannsplagg som gikk til knærne, hadde oppslag på ermene, en enkelt rekke knapper og vide skjøter.

Føre til GALGE OG GREN: henrette ved henging.

SKALCKE-SKOELE: opplæring i skurkestreker; skalker, som i skalkeskjul.

CONRECTORES: latin for viserektorer.

BOTOLPHI: Botolvsmesse er messedag 17. juni til minne om St. Botolv. I Norge var det en viktig merkedag siden botolvsmesse var lagtingsdag.

” Anders Christensen var en strengt religiøs mann og er i særklasse den person som har gitt flest donasjoner til kirkene på Ringerike, først til Lunder kirke i Soknedalen, som sto ferdig i 1706.

Av denne kirkens regnskap for 1708 ser vi at han hadde skjenket en døpefont, åpenbart før han ble ydmyket på hjemtinget og truet med gjeldsfengsel.

Heieren på dagens kart.

han var blitt frifunnet i militær rett. Han må uansett ha slitt med et tvilsomt rykte, men dette hadde ikke hindret ham i å gjøre militær karriere, der man trolig la vekt på andre egenskaper. Etter hvert overtok han Løken i Haug og døde som en holden mann i 1757. At han følte seg høyt på strå i lokalsamfunnet, vises ved at han tok Oppen-navnet som slektsnavn.

Ole Støvern hadde kommet unna rettsoppjøret uten skrammer, men nå gikk det raskt mot slutten, og det ble skiftet etter ham allerede i 1711. Men hvordan gikk det med den litt for smarte Ole Olsen Kjos? Han levde helt

til 1741 og etterlot seg enke og mange barn, men dessverre ikke særlig med gods og gull.

Fogden Iver Wiel hadde truffet mange bønder i embets medfør, og hans skriftstykket i 1743 viser at han hadde stor sans for disse. Bøndene i Soknedalen hadde førti år tidligere følt seg ydmyket og tråkket på. De brukte derfor alle midler for å oppnå det de mente var deres rett, og lot seg ikke dupere av overklassestorheter og pudrede parykker. Bøndene framsto kanskje som grå i klesdrakt og utseende, men den innsiktsfulle Iver Wiel visste hva han snakket om. Umælende gress var de absolutt ikke.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Statsarkivet på Kongsberg, Ringerike og Hallingdal sorenskriveri:
  - Tingbok I-25 (1704–07), fol. 110b-126a (1706 18-19/6); fol. 135b-136b (1706 17/8, dom på hjemtinget); og fol. 175b-180b (1706 28/11).
  - Aktsprotokoll 5 (1705–06), fol. 144a-150a (1706 16/8); og fol. 150a-155a (1706 17/8).
  - Aktsprotokoll 6 (1706–07), fol. 5a-6b (1706 25/11).
  - Aktsprotokoll 8 (1707–09), fol. 137b-138b (1708 12/10).
- Christiania lagting:
  - Lagtingsprotokoll A9 (1701–1710), fol. 236a-238b (1707 20-24/1); fol. 260a-262b (1707 25/6); fol. 297b-303b (1707 20-24/9, dom på lagtinget).
  - Avskrifter av tingboken og aktsprotokollene kan leses på Ringerike Slekthistorielags nettside.

Litteratur:

- Bakke, Gudmund 2013: Hole bygdebok. B.6. Historien om Hole. Det var her det begynte. Utgitt av Hole kommune.
- Christie, Sigrid og Håkon 1986: Norges kirker. B.2. Buskerud. Oslo: Land og kirke.
- Lagesen, A. 1935: Ringerikske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder. B.3. Slekter fra Norderhov hovedsogn. Oslo: Grøndahl. [Om Heieren, s.179-83].

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl er født 1947 i Oslo og bosatt i Steinsfjerdingen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Han var i mange år leder i Ringerike Slekthistorielag, og er redaksjonsmedlem i *Hringariki*, lagets medlemsblad. Han har publisert artikler om genealogi og lokalhistorie i diverse tidsskrifter og årbøker og har transkribert tingbøker, kirkebøker og annet kildemateriale fra Ringerike på 1600- og 1700-tallet.

Foto: Kjetil Nørgaard, Nye Veier

Arkeologene Charlotte Nueva Finnebråten og Karu Cavicchioli undersøker kremasjonsgraven der runesteinen ble funnet. Dette bildet er tatt to dager før runene ble oppdaget, og vi kan se at steinen stikker ut, men ikke er ferdig gravd ut ennå.

Den store overraskelsen

– Jeg fikk sjokk! Det er en av de største overraskelsene man kan få i livet!
 Dette forteller Judyta Zawalska, arkeologen som ved arbeidsslutt en sen fredag
 plutselig sto med verdens eldste runestein mellom hendene.

ANNE SOFIE HVAL

Hun oppdaget runene akkurat i det feltarbeidet på Svingerud i Hole var i ferd med å avsluttes. Da hun trillet utstyr og funn inn på en tralle på Kulturhistorisk Museum (KHM) i Oslo, falt lyset i magasinet på steinen, og der var de – runene!

Hun forteller at de kikket etter runer hele tiden under utgravningene, men hadde gitt opp å finne noe. Siste dag i felten var 12. november 2021. Det var blitt skikkelig surt og kaldt og mørkt,

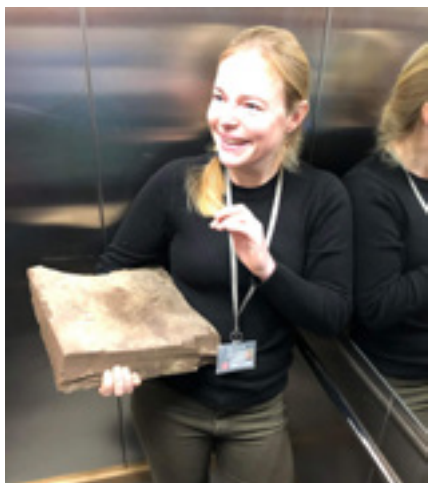
frosten begynte å gjøre arbeidet umulig, og på et tidspunkt var hele området dekket av snø.

To dager før, onsdag 10. november, hadde to andre arkeologer, Charlotte Nueva Finnebråten og Karu Cavicchioli gravd ut hele strukturen rundt en stein som stakk seg ut, de dokumenterte, fotograferte og målte opp, og da de pakket sammen på fredag ettermiddag, tok de steinen med seg. De var obs på steiner som skilte seg ut, og som ikke fantes naturlig på stedet.

De lurte på hva slags steintype det var, hvor den kom fra, hvordan den var havnet der.

Runene er risset i Ringerikssandstein, som trolig er fraktet fra et sted rundt Steinsfjorden. På Svingerud er jordsmonnet sand og silt, og det er ikke mye naturlig stein. At de finner Ringerikssandstein her, forteller for eksempel om bruk av lokale ressurser i eldre jernalder. Derfor var steinen uansett interessant, ikke minst fordi den lå i en gravkontekst. De så ingen runer i

Utgravningsleder Judyta Zawalska har nettopp kommet til Kulturhistorisk Museum med steinen og oppdaget at det er runer på den. Fredag ettermiddag 12. november 2021.

Kartet viser stedet der utgravningene foregikk, og steinen ble funnet.

høstmørket. At det skulle være runer på den, var dessuten svært usannsynlig. Det er veldig sjelden at man finner runer på en såpass liten stein.

Judyta tok steinen under armen, la den i bilen sammen med redskaper og utstyr og alt annet de hadde pakket ned og reiste inn til Oslo for å ta helga. På Kulturhistorisk Museum ble alt skyssset på en tralle inn på magasinet.

Og det var da hun så dem: I det opplyste rommet dukket plutselig *runene* opp! Judyta var den første som så dem. Da gikk det raskt en bildemelding på telefon til den prosjektansvarlige Steinar Solheim, som heldigvis var på jobben fortsatt. «Se hva vi fant!»

Litt av en sms å få! Snart var alle på kontoret samlet rundt steinen. Utgravningene på Svingerud var avsluttet med et smell!

I drøyt et år holdt de på hemmeligheten for å få ro rundt forskningen den første tida. I 2023 ble den imidlertid presentert for offentligheten som *verdens eldste kjente runestein*, rundt 2 000 år gammel. Publikum valfartet til Kulturhistorisk Museum i Oslo.

Men en liten visitt til Ringerike ble det heldigvis for steinen «vår». I samarbeid med KHM fikk Veien kulturminnepark runesteinen på et kort besøk i mai og juni. Etter en flott seremoni med taler og avduking, fikk

” Runene er risset i Ringerikssandstein, som trolig er fraktet fra et sted rundt Steinsfjorden.

IDIBERUG sole seg i spotlightglansen på Veien i tre uker. Hele 800 skoleelever fikk se lokalhistorien på nært hold.

Og siste ord er langt fra sagt. Verdens eldste runer kommer til å gi oss spennende forskningsresultater i lang tid framover.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Samtaler med prosjektleder Steinar Solheim og utgravningsleder Judyta Zawalska.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, f. 1957, har bakgrunn som journalist og folklorist. Har utgitt boka *Vågård og Marigårds historie* (2014) sammen med sin far Thorleif Solberg, og slektskroniken *Kjærlighetens underbare strøm* (2017). Er styreleder i Stiftelsen Ringerikes Museum og redaktør for *Hefte Ringerike*.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Name: (bei Frauen auch Geburtsname)																			
O l s e n																			
Vorname: Ole																			
Geburtsort und -ort: 28.10.1883 in Ådalen																			
Beruf: Walдарbeiter																			
Familienstand:																			
Staatsangehörigkeit: NORW.																			
Ded- Name: Vikersund- Pater: Brekke, Ø. Modum.								B-37				Schriftprobe: 78							
Politische Einstellung:				Glaubensbekenntnis: ev.				A 72											
Datum der Aufnahme: 30.10.42 15.20		S a c h v e r h a l t										Staatspolizei-Bezirksamt							
		Komm. Aktion. SB. Finsterwald. Getrennt von Häftlingen der Abt. IV A. S. Behandlung. Hat nichts.										3 7 1 1 I W A Finsterwald							
		Grunn 8/100.										6. St. Nr. 33							

Foto: media.digitalarkiv.no

Ole Olsen Grøteruds registreringskort da han ble arrestert i 1942.

Landhandlermordet i Ådal i 1928

Far og datter ble kjendiser i ordets verste forstand

I september 1928 begikk den arbeidsledige skogsarbeideren Ole Olsen Grøterud, eller Ola Huset som han ble kalt i bygda, et grufullt rovmord i Ådal mens hans atten år gamle datter Ingrid sto vakt.

Den myrdede var landhandler Ole Olsen Flekkerud. Nyheten om saken gikk som en farsott over hele Norge, og de involverte ble snart kjendiser i ordets verste forstand.

NILS ELSRUD

Ole Olsen Flekkerud hadde bodd på Enger og drevet butikk der i 15 år. Huset lå svært ensomt til på oversiden av veien, i skråningen ned mot Sperillen. Bebyggelsen her var svært spredt, og det var mye skog rundt huset.

Ved veien lå det lille uthuset som hadde tjent som bensinstasjon en tid tilbake. Taket var dekket delvis med bølgeblikk og torv. Det var opphengt et skilt hvor det sto at røyking og annen bruk av ild var forbudt. En liten tank med pumpe kompletterte utstyret til den nå stengte bensinstasjonen.

SKJEBNESVANGER KVELD

Vi kan av senere referater og avhør forestille oss hva som skjedde denne skjebnesvangre kvelden og natten mellom 21. og 22. september 1928.

Faren var i dårlig humør etter lang diskusjon med Ingrid, som endte med at de ble enige om ikke å gå over til Flekkerud. Da Ingrid kom hjem etter å ha gått seg en tur på ettermiddagen, sa imidlertid faren at han ikke orket å leve i fattigdom lenger og forlangte at Ingrid skulle bli med opp til Flekkerud likevel. Hun fryktet farens sinne, så hun sa ja til det.

Klokken var 21 på fredag kveld da de gikk over til Flekkeruds butikk, Enger landhandleri, et par kilometer unna. Faren sa til Ingrid at hun fikk stå nede ved veien og varsle ved å banke i veggene om noen kom, han skulle bare opp til Flekkerud og rane pengene hans. Den unge lyse jenta, bare atten år gammel, ble stående i skogkanten ved landhandleriet.

Faren ble lenge borte. Hun hørte høye rop fra huset og kastet engstelige blikk opp dit. Det lyste i vinduene. Hun kunne se profilene av to menn. De sloss. Hun hørte møbler og inventar bli knust og dumpe slag før alt ble helt stille. Noen minutter senere kom en mager og hengslete mann ut. Han løp over tunet og ned mot skogkanten hvor Ingrid sto og ventet. Det var faren.

Ingrid ropte: «Du kan visst ikke være riktig, du!», og faren svarte: «Nå får vi gå, for nå er jeg ferdig med Flekkerud.»

FLUKT

Ole fortsatte å småløpe. Han blødde fra hendene og hadde flere kutt i hodet. På ryggen bar han en sekk. Ansiktet var smalt med harde og innsunkne trekk. Øynene hadde et farlig uttrykk. I bukselommen lå 800 kroner.

De to småsprang hjemover langs Sperillen, Ole foran, Ingrid etter. Plutselig stoppet Ole. «Faen!» hveste han. «Det burde ha smelt nå!» Han vinket Ingrid etter seg et stykke inn i skogen. Der tok han av seg ryggsekken, og sammen dekket de over den med mose og kvist. Ingrid kjente at den var blodig. Hadde faren drept?

Ingrid våget nesten ikke spørre ham. Men hun *måtte* få vite hva han hadde gjort. «Gikk det bra, far?» «Ja,» svarte han kaldt. «Men jeg hadde min fulle hyre med Flekkerud. En stund trodde jeg at jeg ville tape kampen. Men til slutt fikk jeg tatt jævelen med kniven.»

De fortsatte hjem og fikk seg litt mat. Før de fortsatte flukten, måtte Ole få gjemt unna resten av byttet. Han dro opp til Engerodden, der lå det en robåt, og det er kort vei over til vestsiden og Kråkeberget. Han rodde raskt over og gravde ned tredjeparten av byttet.

«VI DRAR I NATT»

Da han kom hjem, så kona at Ole hadde blod i ansiktet og spurte hva som hadde skjedd. Han svarte bare bryskt at han har falt og slått seg. Han ga beskjed om at han og Ingrid kom til å reise bort noen dager, og at de ville dra allerede nå i natt.

Så la de i vei sørover til fots. Etter tre mil og mange timers gange kom de frem til hotellet på Hen, der de snakket med betjeningen og spiste litt mat. Den ene av damene de møtte, var ei husmannskone som bodde like ved Grøterudfamilien. Hun synets det var rart at de hadde penger til å

Faksimile fra Aftenpostens arkivgave

Dette bildet sto i *Aftenposten* 24. september 1928, og viser Ole Flekkeruds hus og landhandel. Det er satt et kryss under vinduet til kontoret der landhandleren ble funnet død.

kjøpe mat på hotellet, siden familien tidligere i uken ikke en gang hadde hatt 50 øre til å løse ut en pakke. Hun så også at Ole hadde mange sår på hendene og i hodet. Hun visste at faren og Ingrid ikke gikk godt overens, men nå så de ut til å være veldig gode venner.

Ole drakk en øl før de hastet ut til bussholdeplassen, der bussen sto klar for avgang til Hønefoss. Ingrid kjente sjåføren, så de slo av en prat. Bussjåføren syntes det var rart at Grøterud hadde hendene i lommene da han gikk om bord i bussen. Normalt tok folk seg for når de tro inn på stigtrinet. Ole og Ingrid gikk bak i bussen, faren ga henne penger, og hun gikk frem for å betale for turen til Hønefoss.

Det var nå blitt lørdag formiddag, og i Hønefoss gikk de to på bussen til Oslo. De hadde da vært våkne i drøyt et døgn, de hadde gått langt og var meget slitne. De var sjukskete kledd, og faren sa til Ingrid at så snart de kom til Oslo, måtte de få kjøpt seg nye klær og få hvilt ut. I Oslo gikk de i en klesbutikk og fiffet seg opp. På hotellet skrev Ole seg inn under falskt navn; Johan Karlsen.

PYNTA SEG I OSLO

Neste dag, søndag 23. september, besøkte de Røde Mølle for å spise og kose seg. Senere på dagen besøkte Ole en gammel svirebror, fiskehandler Hansen, i Lakkegata. Der traff han Aurora, en av gatens løse fugler, som han også tidligere hadde truffet hos fiskehandleren. Ole hadde kjøpt øl og sprit, ikke hjemmebrent som de vanligvis drakk, nei. Nå var det originalvarer. Ole var rik nå, og de festet i vilden sky.

Da etterlysningen av Ole senere ble sendt ut, fortalte en av kelnerne på Røde Mølle til politiet at han hadde sett en mann i førtiårene og en ung pike. Kelneren ga et signalement som stemte godt med det som politiet senere sendte ut.

FUNNET DØD

Den samme søndagen oppe i Ådalen begynte folk å lure på hvor kjøpmann Ole Flekkerud var. Naboen pleide å snakke med ham hver dag, men ikke denne lørdagen. Da fortsatt ingen hadde sett ham søndag formiddag, bestemte de seg for å undersøke om han kanskje kunne være syk.

Landhandleriet var låst, så de tok seg inn gjennom et vindu. De så med en gang at det var merker etter voldsom kamp inne i huset. Mye av møblelementet var knust, og snart fant de Flekkerud liggende død i en blodpøl på et lite kontor innenfor butikklokalet.

De varslet straks ådalslensmannen Torgeir Solumsmoen, som igjen varslet politimester Robert Urbye i Hønefoss. Han kom til stedet og ledet etterforskningen. Ådals distriktslege Ole Christian Røsseng og doktor Hartvig Hjorth Norbye fra Hønefoss kunne konstatere at Flekkerud hadde vært død i kanskje mer enn et døgn, sannsynligvis helt siden fredag natt eller lørdag morgen.

VOLDSOM KAMP

Det var et gruffullt syn på åstedet. Flekkerud lå som nevnt inne i et lite kontor bak butikklokalet. Både selve butikken og kontoret bar tydelig preg av at en voldsom kamp hadde foregått der. Bord og stoler var knust, hyller og varer lå hultert til bulter. Selv butikkvekten lå veltet på gulvet. Et gevær med splintret kolbe lå i en krok.

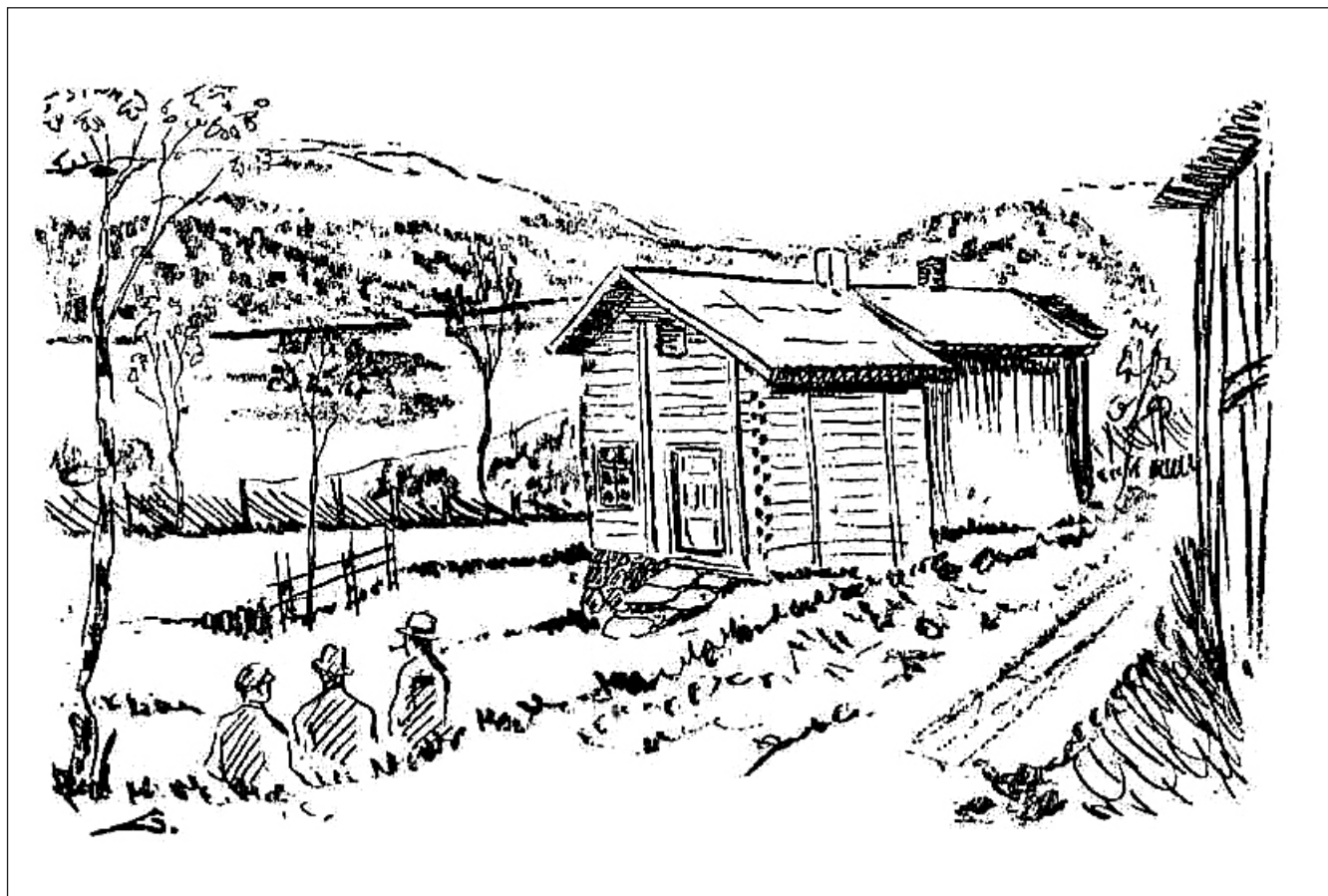

Faksimile fra Aftenpostens arkiv/grove

Ole Flekkeruds kontor. Under tegningen står det: Han lå med hodet borte ved sekkene og kroppen strakt ned langs ovnen, ovenpå den nedfalne plate fra ovnen.

Liket lå med hodet mot noen sekker havregryn som var stablet i det ene hjørnet av kontoret. En dam av blod hadde samlet seg på gulvet under den livløse kroppen. Brystkassen var gjennomboret av knivstikk og hodet delvis knust. Under hodet lå tre dynamittgubber. Det så ut til at lunten var halvbrent. Blodet fra den døde hadde antagelig slukket lunten.

Offeret var altså landhandleren og skogsarbeideren Ole Olsen Flekkerud. Han var ugift og ansett som en snill og bra mann, men litt original. Han bodde alene i landhandleriet.

Faksimile fra Aftenpostens arkiv/grove

Slik så landhandleren til Ole Flekkerud ut.

PENGENE BORTE

Det var velkjent at Flekkerud var velstående. 20 år tidligere hadde han solgt en gård for 15 000 kroner. Pengene satte han i banken. I tillegg ga forretningen et pent overskudd hvert år. Folk i omegnen visste at han brukte å bære på seg store summer i kontanter. Han skulle også ha gravd ned penger på forskjellige steder på eiendommen. Han stolte ikke på bankene og ville fordele verdiene. Broren bekreftet ryktene for politiet. De fant bare 65 kroner i kontanter. Bankbøker, verdipapirer og sedler, så vel som skillemynt, var stjålet. Politiet sto uten spor. Ingen fingeravtrykk ble funnet på åstedet.

Mandag morgen 24. september hadde ikke politiet noen mistenkte. Så snart det lysnet, tok de opp igjen den taktiske etterforskningen.

FORBRYTERJAKT

Aftenposten hadde en flittig reporter på stedet, og saken var hovedoppslag i flere uker. Aftenutgaven denne dagen hadde følgende overskrift og ingress på forsiden:

To politihunder og flere politimenn på mordstedet i Ådal i formiddag. Det er ikke funnet fingeravtrykk, men så mange blodspor at man antar morderne selv bærer tydelige merker etter kampen. Morderne må ha vært drevne forbrytere som har gått planmessig til verks.

Politiet mente at de hadde brakt på det rene at en bankbok med 5 000 kroner fra Drammen Sparebank hadde forsvunnet. Det var også mange som hadde sett Flekkerud gå rundt med en brun skinnbok hvor han hadde mye penger. Men siden Flekkerud ikke stolte på bankvesenet, kunne denne skinnboken like gjerne være gjemt bort eller nedgravd på eiendommen.

DAGEN DERPÅ

Inne i Oslo hadde Ole og Ingrid våknet til liv på hotellet og gikk ned for å spise frokost. Ole hadde en kraftig bakrus etter festen hos fiskehandleren dagen før. For å kurere både denne og angsten etter det han hadde gjort bare et par døgn tidligere, bestilte han en hel flaske brandy til maten. Det gikk som det måtte gå. Han mistet pengepungen med alle ranspengene, bare noen få tikronesedler lå igjen i lomma hans.

Mandag kveld praiet Ole en taxi sammen med Aurora og en annen dame han kjente. Ingrid ble igjen i Oslo. Følget dro til Vestfold, og der besøkte de svigermoren til Ole i Hof, like ved Holmestrand.

Klokken 22.45 mandag kveld kom de frem til Barkåker ved Tønsberg. Der beordret Ole sjåføren til å stanse for andre gang. Han overtalte ham til å ta med de to damene tilbake til Oslo og lovt å gjøre opp for turen dagen etter. Selv skulle han besøke en bror, sa han. Han gikk ut av drosjen, gjennom en grind, og stakk av.

Kartet viser hvor Grøterudstua og Flekkeruds landhandel lå langs Sperillen i Ådal.

Drosjesjåføren opplyste seinere til politiet at de to damene ble med tilbake til Oslo. Da de kom dit, hadde de ikke penger til å gjøre opp for seg. Regningen var på 49.50 kroner. Den ene damen sa at Grøterud ville sende penger direkte til sjåføren, men det kom aldri noe oppgjør.

ETTERLYST

Politiet hadde nå så mange indiser mot Ole Olsen Grøterud at de regnet saken for oppklart. De sendte ut en etterlysning etter Ole og Ingrid, utlovet en dusør på 1 000 kroner og satte inn store styrker i letingen.

Etter nesten to døgn i dekning i Vestfold været Ole at letemannskapene var i hælene på ham, og idet politibilene rullet inn på tunet natt til fredag, løp han alt han kunne over jordene og inn i skogen. Han var igjen som sunket i jorden.

Ole traff uteliggeren Halldor Bakke, som tok med seg Ole til Karl E. Grøttums låve ved Larvik. Der slo de seg ned og festet på Halldors flaskefôr.

NEDGRAVD I HØYET

Rett før midnatt fredag 28. september var det slutt på både festen og jakten. Da ble låven omringet, og politifolkene fant først en meget beruset og sovende Halldor. De gikk videre rundt og lette og fant Ole nedgravd og gjemt i høyet. Han var meget forkommen og fulgte godvillig med politiet. I fengselet i Larvik fikk Ole mat og kaffe, han var skrubbsulten og spiste mye.

Ole hadde verken våpen eller penger på seg ved anholdelsen. Politiet antok at datteren hadde beholdt pengene. Det ble raskt besluttet å overføre Ole til Oslo, så på fredag formiddag ble han eskortert dit.

INGRID ARRESTERT

Under jakten på Ole hadde Ingrid hele tiden vært i Oslo. Hun hadde gått i skjul og losjerte flere steder under falskt navn. Ofte bodde hun bare noen timer på hvert sted. På morgenvisten lørdag 29. september ble hun arrestert på et pensjonat i Kristian Augusts gate. Ved pågripelsen kalte hun seg frøken Gaarder.

Ingrid ble samme formiddag med politiet til Ådal og påviste en plass i skogen der faren hadde hatt en stopp på veien til Hen. Der fant politiet sekken til Ole, den inneholdt noen blodige klær og en blodig tollekniv.

Ole Grøterud nektet først for å ha hatt noe med Flekkeruds død å gjøre, men tilsto da han ble konfrontert med det datteren hadde påvist. Han tilsto at han hadde tatt med seg 700–800 kroner og to bankbøker pålydende til sammen 21 000 kroner. Disse hadde han gravd ned like ved drapsstedet. Politiet fant både bankbøkene og 1 000 gamle russiske rubler nedgravd.

TILSTÅELSE

Ingrid ble siktet for medvirkning til mord. Politiet antok at hun var til stede, enten inne i eller utenfor huset. Mandag 1. oktober ble Ole og Ingrid fremstilt for forhørsretten. Ole Grøterud, eller «morderen» som *Aftenposten* kalte ham, var iført sin nye blådress og nye sorte sko. En rolig og spak mann avga full tilståelse.

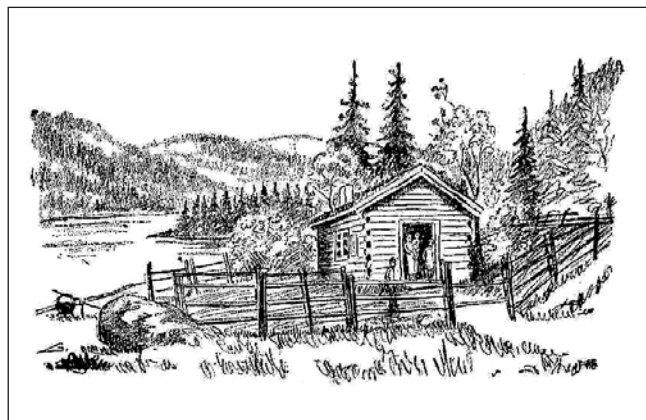
Datteren Ingrid ble så ført inn i rettsalen, ledsaget av sin verge fra Forsorgs- og Verneforeningen i Oslo. Ingrid var iført en ny kåpe med stor brun pelskrave. Hun hadde ny blå silkehatt trukket nokså langt ned i ansiktet, øreringer og nye lakksko. Hun ga et nokså forvirret inntrykk i retten.

Hun hadde overfor politiet tilstått at hun hadde stått vakt nede ved veien, og at hun visste hva som skulle foregå inne i Flekkeruds hus. Det ble avsagt fengslingskjennelse for begge to.

Ole ble tiltalt etter straffelovens bestemmelse §§ 233, 1. og 2. ledd samt §§ 267. Han erklærte seg skyldig og ville avgi forklaring til retten.

Ole bedyret at han ikke hadde til hensikt å drepe landhandleren den aktuelle fredagskvelden. Ingrid trodde derfor ikke at noe ville skje denne dagen, så hun satte seg ned i veikanten og ventet mens faren var inne i butikken.

Det trakk i langdrag før hun plutselig hørte et voldsomt rabalder oppe i Flekkeruds hus. Hun hørte et slag, så at lyset sluknet og hørte at Flekkerud skrek. Etter dette hørte hun en rekke dumpe slag inne fra huset. Ingrid forklarte at mens hun sto der ute, forsto hun at faren likevel hadde overfalt Flekkerud, men hun trodde at Flekkerud skulle kunne hamle opp med faren.

Fotokopier fra Aftenpostens arkiv/grove

Grøterudstua, tegnet av *Aftenpostens* anonyme tegner.

Ingrid forklarte seg deretter om turen fra Flekkeruds hus via deres eget hjem og siden til Oslo via Hønefoss. Hun forklarte at ingen hjemme hos dem visste hva som hadde skjedd. Kona til Ole hadde spurt hvorfor han var så blodig. Ingrid hadde da begynt å gråte, mens faren svarte at han hadde falt ned et stup og slått seg opp.

RETTSSAKEN

Rettsaken startet i lagmannsretten i Drammen 6. januar 1929. Den vakte stor oppmerksomhet, og det var lange køer utenfor rettslokalet om morgenen. En lavmælt og alvorlig skare av folk sto utenfor rettslokalet før de slapp inn. Oles kone skulle vitne, men ba om å få slippe å være inne i rettslokalet.

Tiltalen lød på at Ole Grøterud hadde drept Ole Flekkerud, mens Ingrid ble tiltalt for å ha vært med på planleggingen og for å ha holdt vakt.

Ole erklærte seg skyldig og hadde ikke noe imot å forklare seg. Han sa ganske enkelt at han kunne gjenta alt han hadde forklart tidligere. Ingrid erklærte seg uskyldig ifølge tiltalen.

Under rettssaken forsøkte Ole å skyve skylden over på sin datter. Ingrid planla alt sammen, påsto han. «Hun ville at jeg skulle drepe ham. Selv ville jeg bare rane ham.» Ole forklarte også at han og Flekkerud først hadde kranglet om politikk, deretter om varer, før Flekkerud hadde slått – en gylden anledning for Ole å slå tilbake. I korte støtvis setninger fortalte Ole om den voldsomme kampen. Ingrid skulle ha bedt ham om å ta med noen strømper og pengene som lå i huset. Da de var hjemom etterpå, ga han 40 kroner til sin kone og sa at det var penger han hadde tjent.

Ole ble spurt om hvorfor han førte sin unge datter med i ulykken, og at dette vel ikke var normalt for en far. «Jeg må jo fortelle sannheten», svarte han.

Ole Grøterud ble dømt til livsvarig fengsel, mens Ingrid fikk åtte måneder med fratrett for tre måneders varetekt. Ole var like rolig, mens Ingrid gråt.

Ole kom til Akershus landsfengsel 29. januar 1929, og første mulige løslatelse skulle være 29. januar 1949. 22. februar 1939 sendte han søknad om benådning, og i juni meddelte fengselsstyret at fangen skulle benådes. Oslo Verneforening skulle føre tilsyn med ham, og han fikk forbud mot å oppholde seg i Ådal.

22. juli ble Ole løslatt, ni år og 191 dager før han ifølge dommen kunne løslates på prøve. Løslatelsen var nok en følge av at han hadde vist meget god oppførsel under fengselsoppholdet og ikke fått noe refs.

LØSLATT

Ole flyttet til Modum. Så kom krigen, og gården Brekke der Ole bodde, ble utsatt for razzia. Sammen med flere andre ble Ole arrestert og satt på Grini, og etter hvert sendt til Tyskland. Etter krigen kom Ole tilbake til Modum og bosatte seg hos sin datter Berthe Marie. Ole Grøterud døde 28. mai 1974, 90 år gammel.

Etter at Ingrid ble løslatt, kom hun inn i et dårlig miljø, og de neste ti årene gikk hun inn og ut av fengsel. Ingrid døde 3. september 1965, 55 år gammel. Hun var da bosatt på Fet pleiehjem i Akershus. Ved hennes dødsfall sto det angitt at hun jobbet som vaskekone.

Ole Olsen Grøterud ved arrestasjonen i 1929.

Faksimile fra Aftenpostens arkivgave

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aftenposten fra 1928 og 1929.
- Drammens tidende fra 1945.
- Elsrud, Nils 2016: Landhandlermordet i 1928. I: Hringariki. Medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag, årg. 26, nr. 2, s. 8–30.
- Elsrud, Nils i samarbeid med Cecilie Eriksen 2021: Hva skjedde med Ole og Ingrid Grøterud? I: Hringariki. Medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag, årg. 31, nr. 2, s. 5–9.
- Ringerikes Blad fra 1928–1929.
- Kirkebøker fra Ådal.

Nettressurs:

www.fanger.no/persons/40646

FORFATTEROMTALE

Nils Elsrud, født 1955, vokste opp i Ådal. Han er bosatt i Haug og arbeider som salgssjef hos Tronrud Engineering. Nils Elsrud har drevet med slektsforskning siden tidlig i 1980-årene. Han har holdt flere foredrag om temaet i artikkelen. Han har sittet i styret i Ringerike Slektshistorielag siden 2009 både som leder og kasserer. Er medlem av redaksjonen for lagets medlemsblad *Hringariki*.

Dette skarpretterutstyret tilhørte Anton August Lædel. Både hans far og hans sønn hadde samme yrke.

av mor Jørand Engebredtsdatter og barna Berte og Engebret. De var henholdsvis 40, 12 og 6 år gamle.

INNTRENGEREN

18. november. Året er på sitt mørkeste og kaldeste. Far Engebret skal visstnok ha vært på Stein og jobbet, mens mor Jørand var hjemme med barna. Utgangsdøren åpnet seg, og inn entret en mann. Datidens kutyme var å ikke invitere fremmede inn når kone og barn var alene hjemme.

Mannen ba om noe å spise og ville betale for seg. Om måltidet var et resultat av truende eller lokkende atferd sies ikke. Etter å ha spist, tilbød den fremmede Jørand et tømmermannsbor i betaling. Dette var, sammen med en øks, tyvgods fra gården Søndre Gjesval, der han hadde overnattet kvelden før. Jørand avviste dette og fikk så tilbud om en pengeseddel mot at hun kunne gi veksel først. Hun gikk for å hente småpenger som hun ga den fremmede mannen, og fikk en verdiløs papirlapp tilbake. I raseri skjelte hun ham ut.

UDÅDEN

Gjesten ble også brått sint og sprang etter øksen. Som lyn fra klar himmel hogg han Jørand i nakken bakfra. Sønnen Engebret ble også grovt mishandlet. Rått og brutalt. Datteren Berte hadde krøpet sammen i frykt. Hun fikk et spark av en jernskodd støvel over det høyre øyet og besvimte. Inntrengeren fortsatte å gyve løs på mor og sønn med øksen, men lot Berte være.

Etter udåden plyndret han huset for sko, klær og 48 skilling. For å skjule sine blodige ugjerninger og eventuelle spor hentet han brennende kubber fra peisen og la dem under sengen, som på den tiden var fylt av tørr halm. På vei ut satte han en pinne, samt haspen, på døren, trolig for at ingen skulle komme ut i live.

Henrettelse på *Tanbergmoen*

Vi skal tilbake til starten av 1800-tallet. Nærmere bestemt 1804. I det franske senatet blir Napoleon Bonaparte utnevnt til keiser. På Krokskogen skjer det en makaber forbrytelse som leder opp til henrettelse på Tanbergmoen. Samme år blir også Kristoffer Nilsen Svartbækken Grindalen født. Han var den siste i Norge som blir henrettet i fredstid, 72 år seinere. Det var i stor grad fred, harmoni og stabilitet i landet i denne perioden, noe som skulle endre seg med slutten på Napoleonskrigene.

MAREN DØSSLAND

Steinsvollen, også kalt Steinsæter, var seter og husmannsplass under Stein gård i Hole, og lå ved kongeveien mellom Benteplassen og Langebru på Krokskogen (Torggrim Sørnæs lokaliserer i 2011 feilaktig at Steinsæter ligger nord for Sund-

vollen, på østsiden av Tyrifjorden). I 1804 bodde en familie på fire nettopp her. De hadde tidligere hatt tilhold i Norderhov, der faren Engebret Thoresen, også omtalt som Olsen og senere Steinsvolden, var jordløs husmann og dagarbeider. Resten av familien bestod

Steinsvollen på Krokskogen.

HELTEN

Heldigvis, og tilfeldigvis, kom det en bonde ved navn Herbrand og hans hustru kjørende inn på gårdstunet. De fant huset lukket og låst. Herbrand fikk åpnet døren og ble møtt av tykk røyk. Han sendte sin kone over til nabogården for å hente hjelp og gikk selv inn. Det var naturligvis vanskelig å se noe på grunn av all røyken, men han hørte lyden fra mennesker der inne.

Han fant moren først og fikk henne ut. Så hentet han ut de to barna. Ute på gårdsplassen så han godt hvor mishandlet og alvorlig skadet ofrene var. Lille Engebret ble beskrevet som «aldeles død», mens de to kvinnene viste livstegn. Brannen ble raskt slukket.

JAKTEN PÅ MORDEREN

Det var åpenbart en morder som gikk løs. En Jacob Langebro dro opp til gården til Hans Johnsrud ved Lommedalen, en kombinert skyssgård og vertshus, der reisende ofte tok inn. De kunne opplyse om en ukjent mann som hadde vært der, og ønsket skyss videre til Kristiania. Jacob fortalte dem at denne mannen hadde ranet, myrdet og forårsaket en mordbrann.

Flere menn satte av gårde med hest nedover Lommedalen på jakt etter morderen. Ved Bærums Verk tok de ham igjen og arresterte ham. Videre ble han sendt tilbake til lensmannsarresten på Frøyhov i Hole der saken skulle etterforskes.

Engebret senior hadde i mellomtiden kommet hjem til en uhyggelig nyhet: Huset var delvis nedbrent, sønnen var død, kona var døende, og datteren var hardt skadet. Dessverre, men ikke uventet, døde Jørاند morgenen etter. Berte Engebretsdatter levde til hun ble svært gammel. Hun ble beskrevet som litt rar og hadde vanskeligheter med å snakke tydelig som følge av traumet hun ble påført som 12-åring.

OBSERVASJON AV DEN UKJENTE

Dagen før tragedien på Steinsvollen hadde gårdbruker Nils Gjesvold fra Hole tatt imot den ukjente kjeltringen og morderen hjemme på gården sin. Avisen *Fremad* skriver om dette 23. september 1926:

Den Fremmede ba om Husly for Natten. Han var en ung Mand, saa ud til at være saan midt op i 20-Aarene;

” Etter å ha spist, tilbød den fremmede Jørاند et tømmermannsbor i betaling. Dette var, sammen med en øks, tyvgods fra gården Søndre Gjesval, der han hadde overnattet kvelden før.

men han hadde et meget skummelt og fordekt Udseende. Langt, sort, stridt Haar, glippende Øine og et Ansigt som bar Merker af at han nok hadde været med paa lidt af hvert. Klæderne var tarvelig nok. Paa Spørsmaal om hvad slags kar han var oplyste han, at han var Sjømand. Han kom fra Bergen og vilde nu til Kristiania for at søge Hyre. Naa, han var af den Slags man nødigt huser; men det blev da til det at han fik være der Natten over. Da han næste Morgen drog fra Gjesvold, stjal han med sig en Øx. Hvad han egentlig vilde med denne er ikke godt at bli Klog paa.

MORDERENS IDENTITET

Lensmannen Peder Iversen hadde ansvar for forbryteren. I påvente av avhør og dom ble han plassert på Frøyhov gård i arrest. Første forhør ble gjennomført 21. november. Morderen tilsto alle ugjerningene på Steinsvolten og kunne også vise hvor han hadde gjemt unna tyvegodsset. Identiteten til mannen var det verre å finne ut av.

Han påsto at han het Peder Valberg (også skrevet som Walberg), og at han var født i Trondheim. Valberg er ikke et trondheimsnavn, men tilhører området Frosta, i tidligere Nord-Trøndelag. Han påsto videre å ha blitt confirmert i Trondheims Domkirke av prost Kildahl, og at hans mor Marta Jørgensdatter var begravet der. Men det finnes ingen spor av ham, prosten eller mor Jørgensdatter i kirkebøkene i Trondheim.

Tidligere fogd over Ringerike og Hallingdal (1796–1803), Andreas Hørby, var aktor i saken. Han hadde fått opplysninger om en fange ved navn Johannes Jensen, som hadde rømt fra fengselet i Bergen i oktober 1804. Jensen hadde blitt dømt til fire års slaveri for annen gangs tyveri. Kunne denne rømlingen fra Bergen ha passert Krok-skogen på sin vei til Christiania? Fangen i Bergen skulle nemlig ha stjålet tilsvarende klær som Peder Valberg var i besittelse av da han ble arrestert ved

Bærums Verk. Klærne på denne tiden ble håndlaget, var lett gjenkjennelige og bar ofte eierens navn.

Da han ble konfrontert med hvor han selv sa han hadde vært de siste fire årene, hevdet han at han hadde vært til sjøs. Han fortsatte med å ramse opp tidligere arbeidsgivere i sin påståtte fartstid, men de få som eksisterte, kunne ikke gå gode for påstandene han kom med. Det ble også funnet et svensk pass blant «eiendelene», men om dette var hans egentlige identitet fant man ikke ut.

RETTSSAKEN

Rettsaken hadde mange nok fellende elementer til at gjerningsmannen skulle bli dømt til døden i 1804: nemlig et lik, et vitne og en tilståelse. Under rettsaken entret Berte rettsalen som vitne og kunne fortelle om hendelsen, samt identifisere angriperen. Som sin forsvarer hadde Valberg prokurator Niels Arctander fra gården Nordre Bjerke på Ask. Han mente klienten måtte være sinnssyk og begrunnet det med gjerningene han hadde gjort.

Peter Georg Boll, sorenskriver i Ringerike og Hallingdal skrev 29. januar 1805: «Peder Walberg er et falskeligt, ondskabsfuldt og for Borgersamfundet høystskadeligt Menneske». Dommen ble derfor halshugging. Liket skulle brennes etterpå.

At Valberg først skulle halshugges og deretter brennes, ville gi ham en dobbel straff. Det å bli brent var assosiert med noe skammelig og hedensk. Da var man utslettet fra samfunnet uten muligheten til å gjenoppstå hos Gud med et perfekt legeme og få evig frelse. Stedet hvor den henrettede skulle begraves, skulle også ha en symbolsk betydning. Ofte skjedde dette på retterstedet eller utenfor kirkegårdsmurene.

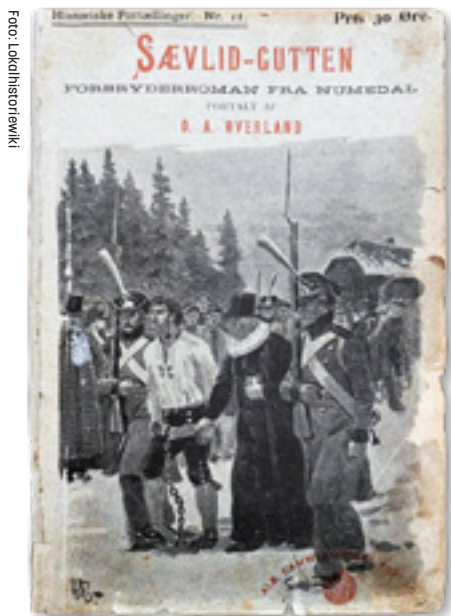
Morderen satt under bevoktning på Frøyhov gård, mens dødsdommen vandret oppover i rettssystemet. Hans egentlige identitet kunne aldri bekrefte. Han ble derfor kalt «Peder Valberg eller Johannes Jensen». Høyesterettsdommen falt 26. juni og endret ikke dommen fra januar. Dermed var Peter Valbergs skjebne bestemt, og han fikk dommen opplest av lensmann Iversen 30. juni. I tillegg til dødsdommen ble han ilagt erstatningsansvar: tre Daler, en Mark og seksten Skilling.

RETTETSTEDET

Det hadde gått noen uker siden forkynnelsen av dødsdommen. Mandag 13. august 1805 ble beskrevet som en varm, solblank sommerdag. Folk holdt på med slåtten, men lot arbeidet ligge for hendelsen som snart skulle finne sted.

Tidlig på formiddagen kjørte en vognkjerre fra lensmannsgården Frøyshov. Der satt lensmann Iversen, sogneprest Kjerulf og den dødsdømte Valberg. Prestens rolle var å veilede og forberede den dødsdømte på å være samarbeidsvillig og positiv til det som skulle skje. Han skulle fungere som sjelesørger og gjennomføre hyppige og opplyttende samtaler.

Målet med disse samtalen var å få den dødsdømte til å erkjenne sine synder, samt vise anger, ydmykhet og takknemlighet overfor Gud. Disse hyppige samtalen hadde også en praktisk baktanke, nemlig å forhindre utagerende adferd på retterstedet. Slik skulle man unngå folkesnakk og diskusjon om dommen var juridisk riktig eller ikke.

Peder fikk sin skillingsvise. Historiene om henrettelsene ble trykket opp som skillingsviser, eller som i dette eksempelet; som forbrytterroman: *Sævlid-gutten*. *Forbrytterroman fra Numdal*. Fortalt av O. A. Øverland. Cammarmeyers forlag. Kristiania 1896. Boken tar for seg historien til drapsmannen kjent som Sevleguten, som ble henrettet i 1834.

Tanbergmoen.

Langs veien sto det skuelystne folk, og enda flere var på vei opp bakkene mot retterstedet på Tanbergmoen. Oppe på moen hadde skarpretteren eller mestermannen Anton August Lædel (1757–1837) og hans hjelper, rakkeren, reist skafottet og lagt blokken på plass. Det var også stabledet ved til bål.

Da morderen og hans vognfølge ankom, var det folk alle steder. Flere hadde klatret opp i trærne for å ha bedre utsikt. Det var ofte plassert utvalgte borgere med våpen som dannet en krets rundt retterstedet. Med dette skulle det være ro og orden under selve henrettelsen. Fra midten av 1700-tallet var det påbudt å møte opp og være vitne til henrettelser i bygda. Det sies at mange kom langveisfra for å overvære og bevitne slike hendelser. Familien til den henrettede var de eneste som fikk fritak for oppmøte.

HENRETTELSEN

Valberg ble ført inn i kretsen og løslatt fra lenkene. På prestens oppfordring kunne den dødsdømte få mulighet til

offentlig å bekjenne sin anger og få syndenes forlatelse, og dermed oppnå evig frelse.

Dommen ble forkynt for allmennheten, og skjorta ble tatt av den dømte. Deretter knelte han foran blokka. Mens presten leste opp Fader vår, hevet skarpretteren øksen og lot den falle med et presist hugg. Valbergs hode var skilt fra kroppen.

Tidligere var det viktig å bekjenne sine synder før henrettelsen. Derfor falt øksen som oftest da presten kom til setningen «fri oss fra det onde». Det ble beskrevet at flere av dem som hadde klatret opp i trærne, falt ned da øksen falt. Liket ble deretter brent. Som oppgjør for henrettelsen fikk skarpretter Lædel 23 riksdaler.

TANBERGMOEN SOM RETTERSTED

Plasseringen av et offentlig rettersted var ikke tilfeldig og hadde ofte bakgrunn i sagntradisjoner og historiske hendelser. Det var ofte lokalisert utenfor bebyggelsen, gjerne på en bakke-

” Prestens rolle var å veilede og forberede den dødsdømte til å være samarbeidsvillig og positiv til det som skulle skje. Han skulle fungere som sjelesørger og gjennomføre hyppige og oppløftende samtaler.

topp nær trafikkerte ferdselsårer. Synet av henrettelse eller hodet på staker, steiler og hjul skulle virke avskrekken- de for befolkningen og signalisere at her var det lov og orden.

Det hendte at personer prøvde å bryte seg gjennom kretsen rundt den henrettede. Ifølge gammel overtro kunne det varme blodet kurere sykdommer som epilepsi og akne ved påsmøring på kroppen.

Tanbergmoen bærer preg av å ha vært en sentral plass i historien med sine vakre omgivelser, gamle gravhauger og arkeologiske funn. Ved å tidfeste en halvferdig skafthulløks og flintkniv kan man datere bruken av plassen til rundt 2 000 år før vår tidsregning. I 1819 ble sletta ved husmannsplassen Jensebraaten, nå Tanbergmoen, der retterstedet var, Ringerikes første ekserplass.

SKILLINGSVISA OM PEDER VALBERG

Det skal ha blitt laget en skillingsvise på 14 vers om Peder Valberg, fremført av «Synger-Hans». En skillingsvise handlet ofte om skandaler, kjærlighet, forbrytere og voldsomme hendelser, ofte fortalt på mellom 10 og 50 vers trykket opp og spredt av omreisende selgere.

Navnet skillingsvise gjenspeiler prisen på trykket, nemlig én skilling. På 1600- og 1700-tallet, og antageligvis også etter dette, ble slike viser ansett som en viktig nyhetskilde, da mange manglet

tilgang på aviser eller hadde dårlige leseferdigheter. Første og siste vers av skillingsvisa om Peder Valberg eksisterer i skriftlig versjon og gjengis her;

Kom hit o kristen sjel og se en syndig fange
som vandret har i synden frem og tjent den gamle slange
Han som udi begyndelsen til synd forførte mennesken,
forfører nu saa mange

Jeg dermed raade til enhver, Betenk jer udi tide

Elsk Gud og hav din næste kjær set synd og last tilside

Se her hvad synd og daarskap gjør,
Se her hvad Satan med sig før
Naar han på døren banker

HVEM VAR HAN?

Så hvem var forbryteren Peder Walberg/Johannes Jensen? Hva ville han skjule? Hvem ville han beskytte? Kanskje han også hadde gjort flere og verre ting? Det får vi aldri svar på.

Foto: Maren Døssland

Den mye omtalte galgefurua på Tanbergmoen. Det var i stor grad tyveri som ble straffet med henging, hvis verdien på tyvegodsset var over 20 lodd sølv, som tilsvarer verdien på en hest eller ei ku.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- www.nb.no/items/792c3bc3319ecdd8fe37903fef079d61?page=5&searchText=mord
- juristen.no/nyheter/2018/11/da-hodene-rullet-i-norge
- forskning.no/religionshistorie-historie-kriminalitet/slik-sendte-vi-slemme-folk-til-helvete/358239
- no.wikipedia.org/wiki/Anton_L%C3%A6del
- no.wikipedia.org/wiki/Likbrenning
- snl.no/daler
- www.youtube.com/watch?v=edTzSr3Dyig
- snl.no/lille_istid
- skillingsviser.no/skillingsvisene
- forskning.no/historie-ntnu-partner/skillingsvisene-var-norges-viktigste-nyhetskanal/1256139
- Alm, Ellen 2022: På Galgeberget. I: Spor. Nytt fra fortiden, nr. 1. Trondheim: Museumsforlaget.
- Bakke, Gudmund 2002: Hole bygdebok. B.3. Bygda og folket. Røyse – Holefjerdingen. Utgitt av Hole kommune.
- Bakke, Gudmund 2009: Hole bygdebok. B.1. Bygda og folket. Bosettingshistorie for østsida av fjorden og Krokskogen. Utgitt av Hole kommune.
- Borgersrud, Grete og Jon-Otto Aarnæs 2010: Tanberg i Norderhov. En gammel gård på Ringerike. Utgitt av Carl August Mohn. Hønefoss.
- Guldal, Jon 1944: Små stubber om gamle gubber. Folkeminner og gårdshistorie samlet av ---. Røyse.
- Guldal, Jon 1950: Små stubber om gamle gubber. Folkeminner fra Røyse. Røyse.
- Haugan, Idun 2023: Forbryterviser. I: Aftenposten historie, nr. 5. Oslo.
- Knoph, Bjørn 1993/94: Helgelandsmoen og Hvalsmoen – også en del av vår lokale historie. I: [Heftet] Ringerike, nr. 65, s. 19–21.
- «Merknader» til Norske Intelligenz-Seddeler 13. august 1805 med annonse for salg av skillingsviser om ugjerningen. I: Hringariki. Medlemsblad for Ringerike Slekthistorielag, årg.33(2023), nr. 1, s. 47.
- Sørnes, Torgrim 2011: Uten nåde. De henrettede i Norge 1783–1814. Oslo: Schibsted.
- Tangen, Erik ... [et al.] 2002: 800 år i Kongens tjeneste. Ringerikes lensmenn. Hønefoss: Kolltopp forlag.
- Tveiten, Gunnar 1982: Hole herred, Ringerike. En bygdebeskrivelse. Utgitt av Bygdebokkomiteen i Hole. Nytt opplag.
- Veka, Olav 2016: Norsk etternamnleksikon. 2.utg., rev., oppdatert og utvida. Oslo: Samlaget.
- Podcast: Henrettelsespodden ved Torgrim Sørnes og Kyrre Holm Johannesen, Untold.
- Nettside: Henrettelsespodden | Untold Podcasts

FORFATTEROMTALE

Maren Døssland, født 1984, har bodd i Haugsbygd i 30 år. Hun er utdannet adjunkt og arbeider som faglærer i norsk og samfunnsfag.

Den nyrestaurerte døren på Munkestuen til høyre skinner som et smykke etter restaureringen.

Nytt liv til gammel dør

Restaurering av en 1700-talls rokokkodør på Ringerikes Museum

Ytterdøren på Munkestuen på Ringerikes Museum har fått nytt liv.

Jeg valgte i min eksamensoppgave å restaurere en rokokkodør og vise frem dekorasjonsmaling.

Følgende artikkel er min eksamensoppgave i bygningsvern på Fagskolen Innlandet.

MARTINE SOLSTAD LARSEN

Siden jeg begynte å jobbe på Ringerikes Museum i 2019 har jeg vært fascinert av Munkestuen på museumstunet. Dette er en spennende bygning som i kjelleren har tømmerstokker helt fra 1550-tallet. Første etasje der døren står, er datert til ca. 1712 og andre etasje er datert til omkring 1760. I juni 2022 var murmester Tore Granmo på befaring på museet for å undersøke kjelleren i Munkestuen. Ut i fra det han kunne finne av materialbruk og oppbygging, er det stor grunn til å anta at deler av veggen er fra middelalderen og resten av kjelleren har blitt påbygget og forandret i senere tid.

Kjelleren har tilsynelatende byggeettapper fra middelalder, slutten av 1500-tallet og frem til slutten av 1700 tallet. Dette kan bety at det har stått en annen bygning på grunnmuren tidligere.

UVISS FUNKSJON

Munkestuen har ihvertfall hatt to eller tre byggetrinn, og det er fortsatt uvisst hva den opprinnelige funksjonen til bygningen var. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har utført dendrokronologiske undersøkelser på tømmeret i bygningen som indikerer disse årstallene.

De siste årene har bygget vært brukt som magasin for deler av Ringerikes Museums gjenstander. Jeg fikk i 2022 tillatelse av daværende avdelingsleder Preben Johannessen og eieren, Stiftelsen Ringerikes Museum, til å restaurere og dekorere døren.

BLOMSTER-OLES DØR?

Jeg har funnet skriftlige kilder som forteller at døren kanskje kan ha vært i Munkestuen mye lengre tid enn tidligere antatt. Det har vært en teori om at døren har vært satt inn i nyere tid, og kommet fra en eldre gård på Ringerike. Men i et brev til riksantikvaren fra Ringerikes Museum 10. desember 1962 står det at døren sørøst er synlig innvendig, men er dekket av utvendig kledning. Det står også at vannbrettet over døren er bevart.

I *Fremtiden* 20. januar 1964 står det: «Det er avdekket en morsom gammel rokokkodør som kalles Blomster-Oles dør, da det skal være denne døren han gikk gjennom da han møtte sitt endeligt.» En annen skriftlig kilde er en artikkel i *Ringerikes Blad* 30. juni 1965 om at det er planen å kle igjen døren på nordsiden slik at man bare beholder den gamle inngangen på sydsiden. Det er der døren står i dag.

Jeg tenker at det er ganske sannsynlig at dette er den rokokkodøren jeg har restaurert. Vi klarte også å tyde en tekst som er skrevet på innsiden av døren engang i tiden, der står det: *Luk døren!*

RESTER AV OKERPIGMENTER

Jeg har arbeidet med rokokkodøren i verkstedet på Ringerikes Museum. Rokokkperioden i Norge var 1760–1790. Ytterdøren har en tydelig ornamentikk med rokokkopreg.

Det er vasemotiv på fyllingen, og døren har et flott profilert listverk. Yttersiden av døren har rester av okerpigmenter, der kan man se spor av brunt, gult og rødt. Man kan også se tydelige verktøyspor etter håndhøvel og hoggjern.

Døren er laget med materialer av tettvokst malmfuru. Alle større deler, lister og dekorerte detaljer er høvlet for hånd, og det er tydelige spor etter hoggjern i ramtreets tapper og spor.

Døren var tydelig preget av vær og manglende vedlikehold. Den var veldig tørr og hadde noen ganske store sprekker i ramtreet (ramtre er en enkeltdel av rammeverket rundt en fylling). Jeg fikk limt sammen alle sprekke i døren og malt yttersiden med okergul linoljemaling for å bremse forvitring. Fargevalget var en felles avgjørelse med eierstiftelsen.

Det var også blitt montert en nyere alarm på døren som jeg fjernet. Jernbeslaget nederst ble pusset og behandlet med jernmønje for å bremse rust. Håndtaket var slarkete, men ble strammet opp. Det manglet en list nederst på fyllingen, her måtte jeg høvle til en tilsvarende list for hånd.

Foto: Ane Wik

Linoljekitt.

Forfatteren med en dør i to deler foreløpig.

INNSIDEN

Innsiden av døren er behandlet med et lag lasur. Da måtte jeg blande meg frem til en lasur i samme farge, slik at jeg fikk malt listen og andre reparerte deler på døren. En lasur er en transparent, farget olje som kan påføres i et tynt lag utenpå en ubehandlet og malt flate. Fra gammelt av var det linolje som ble brukt. En ensfarget flate blir full av liv med et strøk lasur.

Lasering av transparente pigmenter ble vanlig i Norge allerede fra 1630-tallet. Dette ble brukt både på dører og fast innredning frem til 1900-tallet. Pigmenter som ble mye brukt, var brent umbra, oksidrød, brun øker og grønn umbra.

ALTERNATIV DEKOR

Det var også planen at jeg skulle vise til dekor i denne oppgaven, og jeg hadde tenkt å dekorere fyllingen med tidsriktig dekor. Jeg mener at dekorasjonsmaling og generelt sett overflatebehandling er en veldig viktig del av tradisjons-håndverket og en viktig del av meg som håndverker.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Brev til Riksantikvaren fra Ringerikes Museum 1962, kopi oppbevart på museet.
- Brønne, Jon 1998: Dekorasjonsmaling. Marmorering, ådring, lasering, patinering, sjablondekor, strukturmaling. Oslo: Teknologisk forlag.
- Fremtiden 1964: 20. januar.
- Granmo, Tore (tradisjonsmurer, spesialist på middelalderbygninger i stein) 2022: [Upublisert] Rapport fra befaring av kjelleren på Munkestuen 13.juni 2022. Hamar.
- Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) 2009: Dendrokronologisk undersøkelse av Munkestuen. Rapportnummer 255/2009. Oslo.
- Ringerikes Blad 1965: 30. juni.
- Sælleg, Jo 2019: [Upublisert] Rapport fra befaring av Munkestuen 25. oktober 2019. Drammen.

FORFATTEROMTALE

Martine Solstad Larsen (f. 1987) er utdannet utøvende kunstner, og har arbeidet for Buskerudmuseene siden 2019. Hun startet på Ringerikes Museum, jobbet deretter en periode på Sigdal Museum, og i dag jobber hun 20 % som museumshåndverker på Ringerikes Museum. Hun har fagskolegrad i Byggningsvern og restaurering fra Fagskolen Innlandet. Hun driver også et enkeltpersonforetak som heter «Historisk kunst og Haandverk» som tilbyr tegne-, male- og utsmykningsoppdrag.

Nyrestaurert dør blir satt tilbake på plass.

Men siden dette er et museumsbygg som trolig skal brukes til formidling på sikt, valgte jeg å dekorere en kopi av fyllingen for å vise hva jeg hadde tenkt. Her er jeg inspirert av en vakker akantusdekor fra 1700-tallet. Jeg valgte også å la den nederste delen innvendig fortsatt stå ubehandlet da dette forteller noe om bygningshistorien.

I denne oppgaven har jeg fått praktisk rådgivning underveis av kollega og håndverker Arve Wik som er driftstekniker på Ringerikes Museum. Dette var en veldig lærerik, spennende og givende oppgave. Jeg har også fått noe veiledning av håndverker Knut Rogstad på Lågdalsmuseet og håndverker Ivar Jørstad på Buskerud Byggningsvernssenter.

Foto: Knut Espe / Buskerud fylkeshistorikk

Til alles tilfredshet ble omsider Norderhov prestegård det blivende sted for Ringerikes Museum.

Museets lange vei hjem

For hundre år siden, 1. september 1923, ble Ringerikes Museum stiftet av lokale ildsjeler.
Veien til et godt hjem ble imidlertid lang og kronglete.

Det skulle gå nesten 40 år før museet fikk sitt permanente hjem på Norderhov prestegård.

ANNE SOFIE HVAL

For å gi en liten oppsummering av museets omflakkende tilværelse bringer vi her et skjønnsmessig utdrag av museets protokoll fra 1923 til 1963. Helt fra starten var det store spørsmålet: Hvor skal museet være?

Den første tiden var det også tydelig at man så for seg et større anlegg, med både gårdsbygninger, tun og seteranlegg. Adskillige alternativer ble vurdert, både i Norderhov, Hole og i Hønefoss by.

Først i 1960 fikk Ringerikes Museum endelig sitt eget hjem på prestegården til alles tilfredshet, får vi tro.

STIFTELSEN

Ringerikes Museum ble stiftet på et møte i Hønefoss håndverkerforening lørdag 1. september 1923. En av de ivrigste initiativtagerne var skolebestyreren på Ringerikes høyere skole, Hans Jakob Hammer, og han ble da også den første formannen.

Museets lover ble vedtatt og følgende valgt inn i det nye styret:

Lensmann Johan Aslaksrud, Ådal; gårdbruker Anders Simensrud, Ådal; lærer og gårdbruker Johan Skøien, Haug; gårdbruker Nils Hafnor, Hole; skolebestyrer Hans Jakob Hammer, Hønefoss; kirkesanger Edvard Vikar, Lunder; fru Sara Mo, Norderhov, samt gårdbruker og folkeskolelærer Gjermund Kjølstad, Tyrstrand.

Varamenn var farvehandler Jørgen Bernhard Grønlie, Hønefoss; skoleinspektør Knud Gigstad, Norderhov og gårdbruker Elling Roverud, Lunder.

PÅ LOFTET

Allerede to uker senere ble det holdt styremøte, og første post på programmet var å finne et sted å være. De hadde allerede begynt å samle inn en del gjenstander, og inntil lokalene var på plass, skulle de oppbevare dem på loftet på Ringerikes høyere skole i Hønefoss.

I oktober kunne så formannen presentere en gladnyhet: Major Ragnvald Hvoslef og fru Ingeborg på Tanberg gård hadde tilbudt seg å skjenke museet 10–12 mål fri tomt på Stavhella!

STAVHELLA

13. oktober ble det dermed holdt et nytt møte. Stemningen var overveien- de for Stavhella, står det i protokollen, men styret fikk likevel ikke helt bestemt seg. Kanskje de heller burde se seg om etter noe i Hønefoss? Tomte- spørsmålet ble utsatt «i kortere tid».

Da kalenderbladet vendte om til 1924 var Stavhella fortsatt aktuelt, men ikke ubetinget. Hva med muligheter for utvidelse? Det måtte de sikre seg hos naboene til tomte i så fall. Kanskje det gikk an å kombinere Stavhella og Kalveløkkå eller Tanbergmoen? Det er tydelig at ildsjelene så for seg et større anlegg.

De ventet også på at Hønefoss skulle bifalle Stavhella-alternativet og ville ikke gjøre noe vedtak før de visste hva byborgerne mente. En annen viktig sak som måtte bli avklart, var vannforsyningen.

Formannen kunne melde at den økonomiske situasjonen var vanskeligere enn de hadde forestilt seg. Ikke hadde de fått til noen basarer, det gikk trått med å skaffe medlemmer, og det var tungvint å få inn kontingenten.

Tanken om et kulturhistorisk museum for Ringerike er gammel. Enhver der har interesse for mindene fra fortiden, vil se at det gamle preg svinner raskt i vore dager.

Skal de kommende slekter kunne få noget billede av sine bygders levesett i gammel til, før fremmed innflyttelse helt får ødelagt hvad her har været, må man nu ta arbeidet op for å samle hvad man kan av kulturverdier.

Undertegnede innbyr derfor til et møte i Håndverkerforeningens sal i Hønefoss lørdag 1. sept. kl. 5 til stiftelse av

RINGERIKES MUSEUM.

Johan Aslaksrud. Elling O. Blakstvedt. Torgrim Elsrud.
E. C. Heen. Erik T. Holte. Anders Simonsrud.
Engelbret Askildsrud. O. J. Braaten. Anders Færden. Anders Løstøjet.
O. Grundt Røsholm. N. H. Seip. Johan Skoien. O. A. Strøm.
O. Blyberg. Nils Hafnør. Odin Langslet. Engelbret Mør. L. Mo.
P. Selte. F. Thaulow. Marie Øderaa.
C. S. Bentsen. Joh. E. Bye. Karl Dahl. A. Engen. J. B. Grønlie.
H. I. Hammer. Emilie Havig. O. F. Lagesen. Hj. Wedøe.
Ole P. Aune. Olaf Berg. Elling Roverud. E. Vikør.
Bernt Bjørnstad. Lars T. Buttingsrud. I. O. Drægeliid. K. Gigstad.
Kaia Helgesen. Ingeborg Hvoslef. Lars Larsen. A. T. Løvberg.
Sara Mo. Joh. P. Rasmussen. N. B. Skaar. Gerda Strande.
Thomas Ask. Marie Haug. Ole E. Hollerud. Jens O. Kind.
Gjermund Kjolstad. P. H. Nakkerud. Even Øderud.
Gudbrand Tandberg.

Mange av samfunnets støtter fra alle kanter i Ringerike og Hole inviterte til stiftelsesmøte for Ringerikes Museum 1. september 1923.

BYGNINGER

Noen bygninger hadde museet allerede fått i sitt eie, selv om de ikke hadde noe sted å plassere dem. Det gjaldt Bråten på Oppen i Heradsbygda og Rambergstua i Vestre Ådal, pluss tre hus på Viul.

Nå i januar la de optimistiske planer om at bygningene skulle bli flyttet allerede til sommeren. De tre husene på Viul ble kalt Jomfrustua, Bomhuset og Låven, og Jomfrustua tenkte de å bruke til vaktmesterbolig. Men aller først måtte de få konservator Gisle Midttun til å besiktige dem.

MUSEET SOM STORGÅRD

I mars forteller protokollen at konservator Midttun har vært på besøk. Han gikk inn for plassering på Tanbergmoen. Eierne Ragnvald Hvoslef hadde

imidlertid ikke lyst til å avstå grunnen Midttun pekte på og foreslo i stedet jordet bak Stavhella.

Målsettingen var klar, mente konservatoren: Ringerikes Museum skulle utgjøres både av en storgård og en plass, ei sperreloftsstue og en seter. Men det så dessverre ikke så lovende ut med de bygningene de hadde fått. Bråten, Jomfrustua og Bomstua var alle så råtne at de ikke kunne brukes, bare låven på Viul var i orden. Rambergstua ble ikke nevnt.

KLEKKEN

Nå var ikke optimismen like rådende. Det var ikke mulig å få til verken flytting eller bygging sånn som økonomien var. Kanskje de kunne leie lokaler, for eksempel i amtsskolebygningen på Klekken, foreslo formannen.

Et annet forslag som kom opp, var å leie Munkestua på Norderhov prestegård. Og som det står i protokollen fra mars: «Spørsmålet blir å undersøke».

For øvrig ble det i mars 1924 for første gang holdt en utstilling. Det var blant annet gammelt leirgods fra pottemakeriene i Hønefoss som ble vist fram i fysikk salen på Ringerikes høyere skole.

VESTERNTANGEN OG HØNEN

Neste alternativ som kom opp, var Vesterntangen i Hønefoss, uten at det ble sagt noe mer spesifikt om hvor og hvordan. Hønen ble også nevnt. Da var sommeren over, og styret konkluderte med at det ikke var muligheter for utvidelse hvis de skulle slå seg ned på Stavhella. Det ble nedsatt en komite...

ARNEGÅRD

Tomtekomiteen besto av ordfører Ole Anunsen Strøm i Norderhov, ordfører Johan Kullerud i Hønefoss og styreformann Hammer, og de la fram en redegjørelse i mars 1925. Den var ikke til å bli så mye klokere av.

De hadde bedt konservator Midttun om en anbefaling, og denne gangen gikk han inn for at museet ble plassert på Arnegård. Det syntes også Hammer var en god idé, mens Strøm ville at de fortsatt skulle velge Stavhella, og Kullerud på sin side stemte for Vesterntangen.

Etter mye diskusjon kunne likevel styret gjøre følgende vedtak: Takk til

tomtekomiteen, men vanskelighetene med å skaffe penger i disse dårlige tider kantrer ethvert kjøp av tomt.

VESTERN

Samtidig med at denne diskusjonen pågikk, hadde styret flere baller i luften. De ville forhandle med Hønefoss kommune og eieren av Vestern gård. Hvis museet fikk et areal av Hønefoss kommune, kunne de kanskje make-kifte det med et areal av Vestern.

BRÅTEN

Et annet alternativ var å undersøke om det var mulig å få anbrakt en samling på Oppens Bråten, den bygningen de allerede hadde tilsagn på.

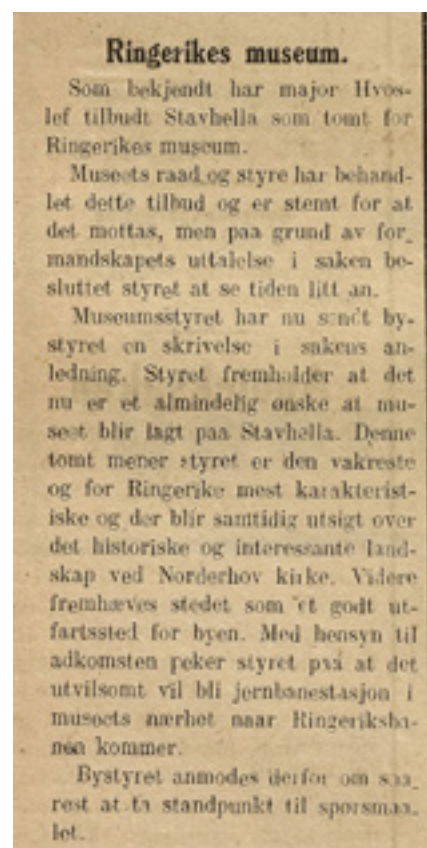
KALVELØKKA

Etter en lang sommerferie var styret i september på ny befarings, denne gangen av Kalveløkka med et tilhørende skogholt, og igjen også på Stavhella. Kalveløkka lå vest for Stavhella og nord for Øvre Tanberg. De bestemte seg for å ta kontakt med eieren Hvoslef på Tanberg.

STAVHELLA

I januar 1927 var svaret klart: De kunne ikke få Kalveløkka, og da bestemte de seg endelig for å velge Stavhella til museumstomt. Seinere på året, i august, holdt de styremøte på drømmestedet Stavhella, og det ble bestemt at museet skulle kjøpe 25 mål for 6 000 kroner.

Dessverre gikk det så bare et par måneder før det ble innført i protokollen:

Faksimile: Ringerikes Blad 25. oktober 1923

Allerede før stiftelsesmøtet var holdt, kom Stavhella opp som alternativ til plassering.

Kontrakten er ikke overbragt selgeren i underskrevet stand da kjøpet av Stavhella ennå ikke er avgjort av grunner som museet ikke er herre over.

På styremøtet i mars 1928 var tomtekjøp atter en gang på agendaen, uten noe vedtak..

ST. HANSHAUGEN

Nå gikk det et par år før spørsmålet om plassering ble tatt opp igjen. Håpet om et sted å være for Ringerikes Museum syntes ganske fjernt, men de brave ildsjeler ga heldigvis ikke opp.

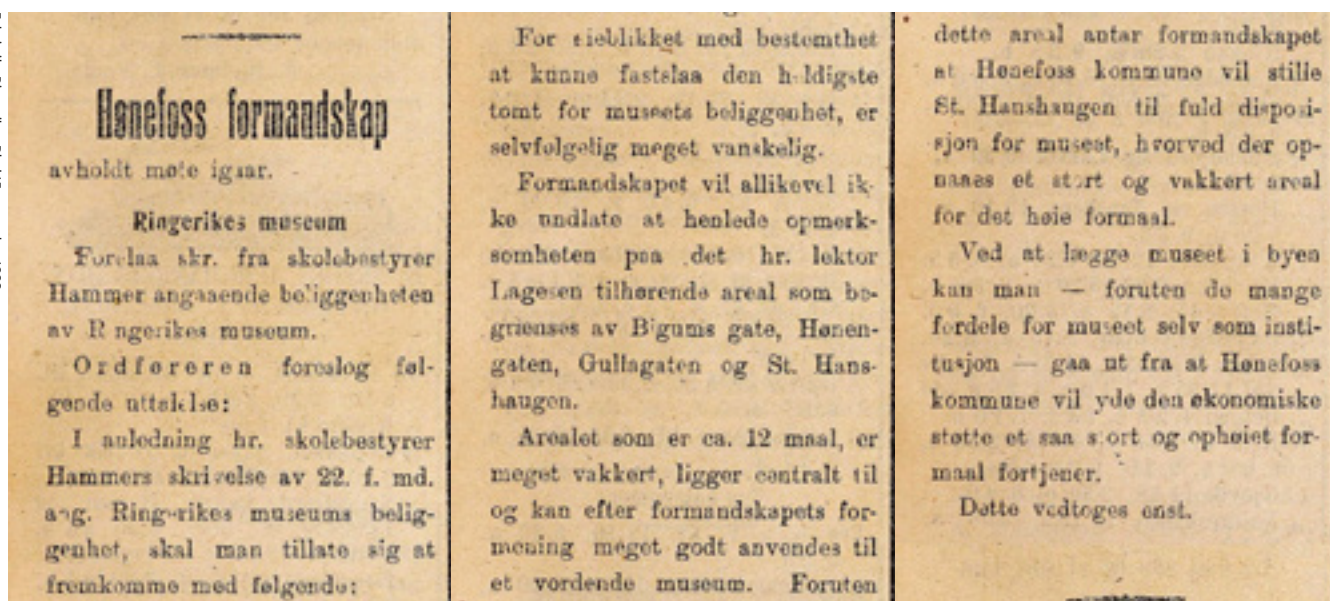
I september 1930 tok de kontakt med Hønefoss kommune, og nå var det snakk om å legge museet på St. Hanshaugen.

Lenge så det ut til at Ringerikes Museum skulle bli anlagt på Stavhella. Dette har til alle tider vært et svært populært utfluktssted, og er det fortsatt.

Foto: Knut Espe / Buskerud Fylkesarkiv

I november 1923 henledet et enstemmig formannskap oppmerksomheten på lektor Lagesens areal, begrenset av Bigums gate, Høneengaten, Gullagaten og St. Hanshaugen. De mente arealet var meget vakkert og sentralt og antok dessuten at Hønefoss kommune i tillegg vil stille St. Hanshaugen til full disposisjon.

På Øvre Tanberg var det nå satt i gang en revefarm som gjorde at drømmen om Stavhella dessverre ble umulig.

Men det var én vesentlig innvendig mot å legge museet i byen; da ville de gå glipp av arven etter Jørgen Moe. Moes datter Marie hadde nemlig testamentert hele samlingen etter sin far til Ringerikes Museum, under den klare forutsetning at museet ikke ble liggende i Hønefoss.

KRAFTSTASJONEN

I 1931 var kraftverkssjef Oscar Mørk styreformann. Han sørget for at det ble lagret gjenstander i lokaler hos kraftverket, og han fikk også satt opp en utstilling i maskinsalen til kraftstasjonen i Hønefoss.

BRÆNDERIGÅRDEN

I 1932 spurte baker Kullerud om styret hadde vurdert Brænderigården i Nordre Park som museumsbygning. Styret noterte seg ideen.

ARNEGÅRD

Året etter kunne styreleder Mørk opplyse at Harald Gjerdalen hadde gjort henvendelse til ham om museet kunne tenkes å være interessert i å overta Arnegård. Styret tok imidlertid ikke opp igjen disse planene.

BLOMMESETER – ENDELIG ET STED!

Så skjedde det endelig noe gledelig! I oktober 1934 forelå det et gavebrev fra fru direktør Ellen Hals. Hun tilbød seg å gi eiendommen sin Blommeseter til Ringerikes Museum. Et fast og eget sted å være, 11 år etter stiftelsen.

I protokollen kunne sekretæren konstatere: «Det ble enstemmig besluttet å motta gaven fra fru Hals med takk». Denne eiendommen ligger på en forhøyning rett sør for Norderhov prestegård. På nyåret i 1935 var hjemmelsdokumentene i orden, og fru Hals hadde gitt fri hjemmel. Allerede i mai var de i gang med å flytte en del gjenstander til sitt eget hus, og jammen skulle det også bli utstilling allerede denne første sommeren. Åpningsdagen ble satt til intet mindre enn 17. mai.

Nå kunne de også ta kontakt med Marie Moe igjen. Det ble ikke noe museum i Hønefoss by, nå var det fritt fram for å ta imot den verdifulle arven etter dikterbispen.

I oktober 1936 reiste Ellen Hals og Sara Mo inn til Oslo og besøkte Marie Moe. Der fikk de bekreftet at museet nå oppfylte de kriteriene hun hadde satt opp. Året etter ble Marie Moe utnevnt til æresmedlem av museet.

dette areal antar formandskapet at Hønefoss kommune vil stille St. Hanshaugen til fuld disposisjon for museet, hvorved der opnaaes et stort og vakkert areal for det høie formaal.

Ved at lægge museet i byen kan man — foruten de mange fordele for museet selv som institusjon — gaa ut fra at Hønefoss kommune vil yde den økonomiske støtte et saa stort og ophøiet formaal fortjener.

Dette vedtoges anst.

NÆRMER SEG PRESTEGÅRDEN

Nå begynte optimismen igjen å råde hos de trofaste museumsvennene. I februar 1937 bestemte de seg for å begynne å forhandle om å få bruke Munkestua på prestegården. Ja, de begynte mer og mer å nærme seg tanken på at Norderhov prestegård kunne bli det stedet der Ringerikes Museum skulle lande. Sammen med Munkestua ville de forsøke å erverve noe av jorden fra prestegården. Denne tomte tenkte de å bruke til å anlegge et Moe-minne. «Ringeriks-tunet» hadde de tenkt å kalle det.

VAKER

Ikke nok med det. Nå hadde styret også lyst til å prøve å få kjøpt gården Skriver-Vaker i Vakergrenda. De la planer om å flytte hele gården til prestegårdens grunn. De hadde også henvendt seg til departementet om at Svenskestua burde fredes, og kanskje museet kunne overta den også!

SMÅBRUKERSKOLE

Fortsatt var det langt igjen til å realisere de store planene. I 1938 var det nemlig snakk om at det skulle anlegges småbrukerskole på prestegården. Museumsfolkene ga seg likevel ikke, kanskje de kunne få til et samarbeid med skolen, foreslo de.

Men blant de mange meninger hevdet for eksempel arkitekt Halvor Vreim at prestegården burde fortsette å være prestegård og tjene det «levende liv». Vreim hadde spesialisert seg på kulturhistorie og gamle bygninger, hadde arbeidet ved Norsk folkemuseum, og var ansatt hos Riksantikvaren.

Året etter ble det enstemmig besluttet at Ellen Hals skulle utnevnes til æresmedlem av Ringerikes Museum for hennes alltid levende interesse og store offervilje.

BRÅTEN

Krigen kom med alle sine utfordringer. Kraftverket fant ut at de trengte plassen i kraftstasjonen selv, og derfor måtte alle gjenstandene som var lagret der, flyttes. Igjen kom det på tale om museet skulle leie eller kjøpe den antikvariske bygningen Bråten fra Anders Oppen.

NORDERHOV

Etter krigen fortsatte virksomheten på Blommeseter. Den tilstøtende eiendommen Haugen var til salgs, og i 1952 var det fortsatt snakk om å kjøpe den. Nå begynte man imidlertid å jobbe mer aktivt for at Ringerikes Museum skulle komme inn på Norderhov prestegård.

SCHJONGSLUNDEN

Likevel var det fortsatt mye uvisshet, og året etter vurderte de et prosjekt i Schjongslunden i Hønefoss. I tillegg diskuterte de faktisk også om de kunne flytte inn i Regimentsgården i byen.

NORDERHOV

I 1956 kom styret med et tilsynelatende godt tilbud til prestegårdstilsynet. De forklarte at de var veldig interessert i å overta prestegården, og til gjengjeld kunne de stille Blommeseter til disposisjon for prestefamilien inntil det var blitt bygget ny prestebolig.

HOLE

Samtidig med dette fikk de også signaler om at Hole kommune kunne være interessert i å stille en tomt til disposisjon for museet. Det var en mulighet de ikke ville avvise.

Faksimile: Ringerikes Blad 7. juni 1960

Så var det klart for åpning i juni 1960.

Ellen Hals var en av drivkreftene i innredningen, og i juni kunne *Ringerikes Blad* fortelle at samlingen etter Jørgen Moe var på plass.

NORDERHOV PRESTEGÅRD

I juni 1959 falt endelig brikkene på plass! Styret fikk fullmakt til å undertegne kontrakt med Norderhov kommune, og den viktige avtalen ble inngått i februar 1960.

Ringerikes Museum overtok bruken av prestegården, Munkestua og arealet omkring, vel fem dekar. Styret ble enige om å møtes på prestegården så snart presten var flyttet ut, og dette historiske møtet ble holdt 29. juni 1960.

Slik skildres det i protokollen:

Styret holdt møte på Norderhov gamle prestegård. Man beså innredningen som nå var ferdig i alle rom og de to gamle

fløyer, frasett Svenskestua og kjøkkenet.

Fruene Ellen Hals og Ingeborg Mohn, som hadde forestått arbeidet, ble behørig hyllet ved et lite måltid de hadde ordnet i «Norskestua», som nå er «Hvervenminnet».

Deretter holdtes styremøte i «kontoret». Overtagelsen av prestegården fant sted 2/4-60 i nærvær av sogneprest Hans Gjeitanger. Vaktmesteren flyttes opp fra Blommeseter til leilighet i vestfløyen på Prestegården og får to værelser og kjøkken med lys og ved. Leiligheten på Blommeseter leies ut.

Ringerikes Museum hadde vandret en lang og kronglete vei, men var nå endelig kommet hjem, 37 år etter den spede begynnelse.

Svenskestua var fylt til siste sitteplass da det i oktober 1960 ble arrangert akademisk aften. Sammen med Hønefoss folkeakademi bød de på et kåseri med rektor Helge Fonnum, som var så inspirerende at publikum kom med begeistrede utbrudd og kommentarer underveis.

Møtet ble ekstra stemningsfullt ved at det kun var levende lys og én enkelt parafinlampe, – av sikkerhetshensyn var nemlig de elektriske ledningene fjernet i alle rom som inneholdt utstillinger.

Avisens billedtekst sier: Kulturell Ringeriks-kvartett med grøtbolle foran peisen i Anna Colbjørnsdatters kjøkken.

Fra venstre formannen i Ringerikes Museums styre, direktør Arne B. Bang; formannen i Hønefoss Folkeakademi fru Gerd Schanke, – en av museets drivende kvinnelige krefter fru Ellen Hals og folkeakademi-museumskveldens sprudlende kåsør, rektor Helge Fonnum.

Opplevelsesrik Folkeakademiatften i Ringerikes Museum

Kulturell Ringeriks-kvartett med grøtbolle foran peisen i Anna Colbjørnsdatters kjøkken: Fra venstre: formannen i Ringerikes Museums styre, direktør Arne B. Bang, formannen i Hønefoss Folkeakademi fru Gerd Schanke, – en av museets drivende kvinnelige krefter fru Ellen Hals, og folkeakademi-museumskveldens sprudlende kåsør, rektor Helge Fonnum.

Faksimile: Ringerikes Blad 4, oktober 1960

ETTERORD

Arne B. Bang var styrets leder da de flyttet inn på prestegården, ja, han var faktisk med i museets styre i hele 32 år, og Ringerikes Museum ble ett av hans store livsverk. Både han, Ellen Hals og Ingeborg Mohn er æresmedlemmer av museet. Det var Bang som ledet årelange forhandlinger fram til en avtale med Kirkedepartementet om overtakelse av prestegården.

Det var også han som dro i gang Ringeriksuka i Schjongslunden som ga gode inntekter. Før krigen hadde museet tatt opp et lån i Ringerikes sparebank, og her ble avtalen nå omgjort slik at avdragene ble betalt av banken i form av gaver. Dessuten bevilget banken en solid sum ved innflyttingen på

prestegården. Opp gjennom årene har banken bidratt vesentlig til å dekke utgifter, også etter dannelsen av Sparebankstiftelsen Ringerike.

I åpningstalen på prestegården i 1961 betegnet Arne B. Bang museet som en konfirmant, ennå ikke helt voksen, men i startgropa. I dag kan vi vel si at museet er blitt en moden og etablert dame. Som de fleste voksne damer har også hun opplevd ting på godt og vondt, og i likhet med dronningen av England har hun hatt sitt Annus Horribilis. Det var i 1998 da foreningen ble omgjort til en stiftelse, og hun opplevde fire forskjellige styreledere.

Peter Tandberg var bestyrer på museet på begynnelsen av 1980-tallet, inntil

det i 1986 før første gang ble ansatt en profesjonell konservator; Eivind Karsrud. Fra 1994 og i hele 28 år framover var konservator Preben Johannesen museets ansikt utad.

Noen forhold har kommet – og gått – det er avsluttet partnerskap med Riddergården og det nå avviklede Hringariki, mens Hjemmestyremuseet og Buskerud Fylkesfotoarkiv er trofaste følgesvenner. De siste årene har også Ringerike Trekkspillmuseum holdt til på prestegården. I dag er det et solid ekteskap med Stiftelsen Buskerudmuseet som har vart siden 2014. Etter en relativt humpete start har forholdet stabilisert seg, og vi får tro at partene får mange gode og fruktbare år sammen fremover.

Styret i Stiftelsen Ringerikes Museum består av Anne Sofie Hval (leder), Inger Lyngstad og Kari Telste fra Venneforeningen, Freddy Vangen fra Hjemmestyrkemuseet, Bjørn Hamborg fra Ringerike kommune og Fritjhof Rudstaden fra Hole kommune.

Varamedlemmer er Sverre Moe, Svein Jørgensen, Anne Nyquist og Maren Døssland fra Venneforeningen, Vidar Dahl fra Hjemmestyrkemuseet, Morten Kværnstrøm fra Ringerike kommune og Jørn-Inge Andreassen Frøshaug fra Hole.

I 2023 består staben på Ringerikes Museum av seksjonsleder for Veien og Ringerike Emma Nielsen, museums-pedagog Inger Angelica Nicolaysen, driftsleder Arve Wik, museumshåndverker Martine Solstad Larsen, samlingsforvalter Marthe Skogmo Hansen samt ansvarlig for Buskerud Fylkesfotoarkiv Linda Khalayli.

Foto Christine B. Røhne

Hundreårsjubileum og sesongåpning i juni 2023.

Foto: Anne Sofie Hval

Disse møter du på Ringerikes Museum i 2023: Fra venstre:

Seksjonsleder Emma Nielsen, som er utdannet arkeolog med mastergrad fra University of Leicester, England.

Hun har jobbet på Veien kulturminnepark som sommerguide siden hun var tenåring. I 2009 fikk hun fast stilling som formidler og i 2015 som avdelingsleder. Emma har vært seksjonsleder i Buskerudmuseet siden 2019 med ansvar for både Veien kulturminnepark og Ringerikes Museum.

Martine Solstad Larsen har jobbet for Buskerudmuseet siden 2019. Hun er museumshåndverker og jobber i hovedsak med bygningsvern.

Marthe Skogmo Hansen er kulturhistoriker og jobber som samlingsforvalter på Ringerikes Museum og som førstekon-sulent på Veien kulturminnepark.

Hun ble ansatt i 2011 med hovedarbeidsplass på Veien, men siden 2020 har hun jobbet 40% som samlingsforvalter på Ringerikes Museum.

Arve Wik har vært ansatt siden september 2011. Har tittelen driftsleder og jobber som vaktmester og håndverker både på Ringerikes Museum og Veien kulturminnepark.

Linda Khalayli er fotoarkivar og ansvarlig for Buskerud Fylkesfotoarkiv. Hun har en bachelor i Tverrfaglige kjønnsstudier med fordypning i sosiologi og en grunnutdannelse i fotografi, samt sertifisering i prosjektledelse og lang fartstid med drifting av mediearkiv.

Inger Angelika Nicolaysen er museums-pedagog på Ringerikes Museum. Hun har en mastergrad i historie og er utdannet pedagog med erfaring fra skole og museumsarbeid. Hun begynte i stillingen i februar 2023.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- [Anonym] 1987: Arne B. Bang til minne. I: [Heftet] Ringerike, nr. 59, s. 3.
- Bang, Arne B. 1973/74: Ringerikes Museum 50 år 1923–1973. I: [Heftet] Ringerike, s. 3–6.
- Protokoll for Ringerikes Museums styre 1923 – 1960. Håndskrevet protokoll i ett bind; finnes på museet.
- Ringerikes Blad 1923: 4/9; 1959: 9/6, 23/6, 18/8, 19/9; 1960: 7/6, 4/10.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, f. 1957, har bakgrunn som journalist og folklorist. Har utgitt boka *Vågård og Marigårds historie* (2014) sammen med sin far Thorleif Solberg, og slektskroniken *Kjærlighetens underbare strøm* (2017). Er styreleder i Stiftelsen Ringerikes Museum og redaktør for *Heftet Ringerike*.

Carl Larsson teikna ein modig Askepilt i 1927.

Slik Askeladden og trollet såg ut *då dei åt om kapp*

Det var ein gong ein askeladd, eller oskefis som folk helst sa på den tida Jørgen Moe rusla rundt på Ringerike og samla eventyr. Men korleis ser ein askeladd ut? Og eit troll?

OLAV NORHEIM

Jørgen Moe (1813–1882) frå Mo i Hole hadde endeleg fått seg ei oppgåve i livet: å samle eventyr.

Saman med skulekameraten Peter Christen Asbjørnsen (1812–1885) frå Kristiania sette han i gang, sterkt inspirert av dei tyske brørne Grimm.

Dette var absolutt taiming, for tida midt på 1800-talet er starten på nasjonalromantikken. Og då skal Norge og det norske folket oppdagast av målarar, forfattarar, journalistar – og av Asbjørnsen og Moe.

PÅSKETUR TIL HAGAN

Jørgen Moe var heime hos mor og far på Mo i påska 1838. Ein dag tok han ein tur til Svensrud, til plassen Hagan. Ikkje så lange vegen. I Hagan budde skreddaren Lars Svensrud. Det var ein som kunne fortelja eventyr, det. Jørgen Moe fekk med seg ein fangst på tolv eventyr, kanskje fleire. Eit av desse eventyra er *Askeladden som kappåt med trollet*.

Takka vera skreddaren i Hagan er vi mange som kjenner den dramatiske historia om dei tre brørne som møtte

den fæle trollgubben som ikkje ville at nokon skulle hogge i hans skog. Fullt forståeleg, sett med dagens ringeriksblick.

DUMME TROLL

Per og Pål feiga ut, men Askeladden visste råd. Då trollet kom trampande og kjefande, tok han og klemte nisteosten så mysa skvatt.

Han truga med å klemme trollgubben på same måten om han ikkje heldt fred. Trollet svara at han skulle vera med og hogge om han vart para.

Etter endt økt går dei heim til trollet, og der skal dei eta om kapp. Det er reint utruleg kor mykje Askeladden orkar å eta, berre han får skore hol i skreppa han har på magen. Trollet er nærsynt, får ikkje med seg alt som skjer, og blir overtala til å skjera hol på magen sin når han er mett, slik at han skal orke meir graut.

TROLL-TEIKNARAR

Og slik enda eventyret. Men det er ikkje slutt for det. Særleg Asbjørnsen var oppsett på å få illustrert eventyra. Og han var nøye på korleis han ville ha det. Han ville ha ein norsk eventyrstil. Så var det å finne fram til det då, både eventyrstil og eventyrteiknarar.

Asbjørnsen visste om to unge menn som var flinke til å teikne. Det var Erik Werenskiold (1855–1938) og Theodor Kittelsen (1857–1914). Dei to har prega den norske eventyrstilen. Og Kittelsen har ei teikning til eventyret om den ulovlege skogshogsten som førte til at trollet og Askeladden skulle kappeta.

MEN DET ER FLEIRE

Mange har illustrert den dramatiske saga. Dei har teikna i takt med rådande visuelle uttrykk og haldningar. Dei har langt på veg forma oppfatninga vår av korleis troll og askeladdar ser ut.

Theodor Kittelsen er alt nemnd. Hans teikning til dette eventyret er frå 1882. Få år seinare, i 1888, illustrerte Eivind Nielsen (1864–1939) eventyret. Han er kanskje ikkje så kjend i dag. Men først på 1900-talet illustrerte han barnebøker, lesebøker og eventyr så det sto etter, i ein mjuk og vennleg strek.

Akkurat som eventyret om *Askeladden som kappåt med trollet* er kjent over store delar av verda, så har teikningane nådd ut i verda. Svensken Carl Larsson teikna *Askepilten som åt i kapp med trollet* i 1927, i ein meir tøff og skummel strek enn vi er vande med i illustrasjonane hans elles.

Ein anna svenske, Einar Lagerwall, har også illustrert eventyret, i 1979. Tord Nygren har gjort det same, i 2006.

Eventyrveteranen Th. Kittelsen var den første som teikna trollet og Askeladden.

ASKELOADDEN UT I VERDA

Den som har nådd lengst ut med eventyr-teikningane sine, må vel vera Solveig Muren Sanden (1918–2013). Ho overtok eventyr-teikneseriane i juleheftet *Tuss og Troll* i 1957, og teikna der i meir enn 50 år, med eit årleg opplag på mellom 20 000 og 50 000. For mange tusen norske barn er det hennar eventyrstrekk dei kjenner best.

I 1993 illustrerte ho eventyret om *Askeladden som kappåt med trollet*.

Solveig Muren Sanden fortalde meg at ho hadde ei rettesnor for å teikne troll. Dei skulle ikkje vera fæle og skremmande. Men dumme. Klokt sagt av ei som teikna for barn.

Via juleheftet *Tuss og Troll* har eventyret vandra til USA i Solveigs strek. Det var i 2012, året før ho døydde. Då kom det eit utval av *Tuss og Troll* på norsk og engelsk på forlaget Astri mi Astri Publishing, Waukon, USA. Der er den med, Solveig sin teikneserie-versjon frå 1993 av *Askeladden som kappåt med trollet*. Den heitte då *The boy who had an eating competition with the troll*, tilrettelagd av folkloristen Velle Espeland.

Ein tidlegare *Tuss og Troll*-teiknar illustrerte same eventyret, det var i 1955. Teiknaren var den kjende Jens R. Nilssen, og teksten var då tilrettelagd av Øyvind Dybvad.

Eventyrhefte i storformat.

Asbjørnsen og Moe: Eventyret om Askeladden som kappåt med trollet.
Laget av Gondero Elind. Oslo: Damm forlag, 1943.

Småhefte i full målestokk.

Asbjørnsen og Moe: Småens eventyr. Gjenfortalt for barn av Eva Dithmar Vanberg.
Omslaget og illustrasjonene tegnet av Alice Midelfart. Oslo: Damm forlag, 1944.

Juleheftet *Tuss og Troll*.

Solveig Muren Sanden. Guten som kappåt med trollet.
I: Tuss og Troll. Julehefte. Oslo 1993.

Askeladden og trollet i Ivo Caprinos dokkeverden.

Ivo Caprinos eventyrbøker med bilder fra filmen.
Oslo: Hjemmets bokforlag, 1993.

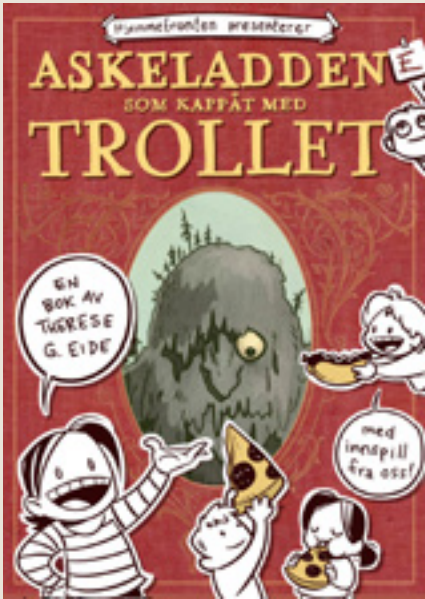
Ein norsk barnebok-app vekte oppstyr i USA i 2011.

«Valdeleg, skummelt moralsk forkasteleg», var dommen.

«Moro», svarta den norske forleggaren.

App fra USA, ukjent teiknar.

Nytt eventyrunivers.

Therese G. Eide. Hjemmefronten presenterer Askeladdene som kappåt med trollet. Oslo: Egmont, 2022

Endå eit graut-troll.

Asbjørnsen og Moe: Kari Trestakk, Per, Pål og Espen Askeladd, De tre bukkene Bruse. Askeladden som kappåt med trollet. Illustrert av Øyvind Hansen. Oslo: Damm, 1992.

Uredd Askeladd.

Asbjørnsen og Moe: Eventyr. Illustrert av Asbjørn Tønnesen. Oslo: Cappelen Damm, 2020.

Felles grautbolle.

Den store Asbjørnsen og Moe-boka. Utvalg og illustrasjoner av Harald Nordberg. 2. opplag. Oslo: Aschehoug, 2009.

Ein ny Askeladd-luring.

Min eventyrskatt – ti eventyr av Asbjørnsen og Moe. Gjenfortalt av Hans Olav Brenner og tegnet av Jens A. Larsen Aas. Oslo: Gyldendal, 2019.

Merkelege eventyrfigurar.

Øyvind Torseter. Askeladden som kappåt med trollet. I: Asbjørnsen & Moe og de gode hjelperne. En eventyrfeiring med forord av Tor Åge Bringsværd. Oslo: Cappelen Damm, 2013.

Ujamm match: Askeladden, den luringen, skjer hol i skreppa.

Jens R. Nilssen, illustratør I: Tuvs og Troll. Julehefte. Oslo 1955.

IKKJE SLUTT ENNO

Berre i mi eiga bokhulle, i Jørgen Moe-samlinga til Hole Historielag, i andre arkiv og på nettet har eg funne mellom 30 og 40 teiknarar som har illustrert eventyret om *Askeladden som kappåt med trollet*. Det betyr at det sikkert er fleire. Dessverre er mange av teiknarane namnlause.

Dei fleste teikningane står i bøker, anten i utgåver saman med andre eventyr, eller i egne bøker som rett og slett heiter noko slikt som *Askeladden som kappåt med trollet*.

Berre dei siste par åra har det kome fleire illustrerte utgåver av den tjuvhogsten og kappinga.

Jens A. Larsen Aas illustrerte ei attfortald utgåve av Hans Olav Brenner i 2019. Det har kome namnlause lyd-bokillustrasjonar. I 2022 illustrerte Therese G. Eide eventyret i ei bok der eventyret berre var attfortald med bite lita skrift, og der illustrasjonane og assosiasjonane levde sitt eige frie liv i høve til Asbjørnsen og Moe.

Så snipp snapp snutt, eventyrteikningane tar sikkert ikkje slutt.

Askeladdeksport: *The Boy who had an Eating Competition with the Troll.*

Solveig Muren Sanden, Tuss og Troll, Norwegian Folk Tales, Fairy Tales and Trolls, Volume 1, Waukon, USA: Astri My Astri Publishing, 2012.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER**Kjelder**

- Isachsen, Haakon W. 2004: Ingen jul uten juleheftene. Julehefter i Norge 1911–2003. Oslo: Vega forlag.
- Norheim, Olav 2013: Asbjørnsen og Moe på eventyr. Hole kommune.
- Østberg, Henning 2011: Asbjørnsen og Moes eventyr og sagn. En bibliografi. Utgitt av Asbjørnsenselskapet. Oslo.

Andre kjelder

- Jørgen Moe-samlinga i Hole bygdearkiv.
- Takk til redaktør Nana Rise i Norsk Barneblad for leiting i gamle julehefte.
- Takk til Frøydis Marie Ruud for hjelp med å finne fram i Jørgen Moe-samlinga i Hole bygdearkiv.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, Norderhov, født 1951, er journalist og forfatter, og har vore leiar i Ringerike historielag og redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*. Han har vore redaktør i *Norsk Barneblad* i åtte år og har skriva manus til *Smørbukk*. Han har også vore prosjektleiar for Norsk Tegneseriesamling på Maihaugen, og redaktør for Ringerike bibliotek sin nettstad *Historien her vi bor*. Han har skriva historiske fagbøker for barn og vaksne, blant andre barnebøkene *Alle tiders Ringerike* og *Asbjørnsen og Moe på eventyr*.

Foto: Privat, utdelt av Jorun Evenstuen

«Parfymen»s førstedame viser fram solkremmer sammen med yngstedamen Jorun Nygård (Evenstuen). På disken har Elizabeth Ardens leppestifter fått en framtreddende plass.

Karin Kjærnet

«Parfymen»s førstedame i Stabells gate

Å slå av en prat om Hønefoss i gamle dager med 101-årige Karin Kjærnet Bu er lokalhistorie med stor underholdningsverdi. Her er snakketøyet og topplokket så velfungerende at det bare er å gi seg over.

ODD RØINE HØLEN

Den vitale damen er som en Sareptas krukke med imponerende hukommelse når det gjelder navn, årstall og byens butikker; ikke bare i Stabells gate, hvor hun i 30 år var den smilende, sørvisinnstilte og produktorienterte ekspeditrisen som enhver butikkinnehaver ville prise seg lykkelig over å ha ansatt. Men den som trakk «vinnerloddet», var totningen Aksel Gunnerød som i 1934 etablerte Kortevarermagasinet i Grandgården, øverst i Stabells gate.

BRØDRENE GUNNERØD FLYTTER TIL HØNEFOSS

Sammen med broren Erik hadde Aksel Gunnerød overtatt et landhandleri på Eina, men «de var nok for snille med kreditten i ei tid da mange satt trångt i det», skrev sønnen Arild Gunnerød senere i sin upubliserte selvbiografi *Arilds Vita*.

Til slutt måtte brødrene gi opp butikkdriften og valgte å sette kursen mot Hønefoss. Hvorfor det ble Hønefoss, hadde ikke Arild noen forklaring på, men han var jo ikke så gamle gutten den gang. Onkelen var utdannet baker og startet opp «Hjemmebakeriet» i Norderhovsgaten, mens faren satset på handel med kortevarer, det vil si varer som ble solgt etter stykk- eller dusinpris, ikke som metervare eller etter vekt. Det resulterte i Hønefoss' første spesialforretning i reiseeffekter.

FAMILIEN KJÆRNET FLYTTER TIL HØNEFOSS

Omtrent samtidig flyttet Johan Andreas Kjærnet med familie til Hønefoss. Johan Andreas var født på Elverum i 1890 og hadde etter endt skolegang tenkt å gå i skomakerlære. Men så fant han ut at en karriere som forsikringsagent i FRAM kunne være en vel så bra levevei.

En smilende frk. Kjærnet anbefaler Elizabeth Ardens solkrem, solbriller og en uunnværlig toalettmappe til påsketuren. Arild Gunnerød hadde utformet annonsen som sto i *Ringerikes Blad* 13. april 1962.

I Hamar traff han henne som skulle bli hans livsledsager-ske, Marie Engen, som drev en frukt- og tobakkbutikk i byen.

Karin Jeanette Kjærnet så dagens lys på den franske nasjonaldagen 14. juli 1922, noe hun ofte minner om med et smil. Da var allerede to brødre født, Einar i 1915 og Hans i 1918. Senere ble hun storesøster til brødrene Finn og Tor. En kan derfor med rette si at det var en stor familie som i 1934 flyttet inn i Hønegaten 20, i den særpregede murbygningen som den gang gikk under navnet Børdalsvillaen. Bygningen er behørig omtalt og tegnet av Sverre og Erling Drange i boka *Hus og historie i Hønefoss*.

Årsaken til at familiens flyttelass gikk til byen ved fossen, var at Johan Andreas Kjærnet hadde steget i gradene i FRAM, som ønsket at han skulle bygge opp forsikrings-selskapets virksomhet i Hønefoss. Det betydde at Karin fikk sine avsluttende skoleår på Hønefoss Folkeskole.

Familien flyttet etter et års tid fra Børdalsvillaen og over i den store Thistedgården i Fossveien 1. I andre etasje var det både en stor romslig leilighet og et forsikringskontor. Men etter at gårdeieren ønsket å leie bort leiligheten til forretningsformål, var familien Kjærnet igjen på flyttefot. Etter et kort opphold i Owrens gate, med nært naboskap til begge Gunnerød-familiene, flyttet de til Sundgaten 14 med gode boforhold og stort kontor for pater familias.

FORSIKRINGSMEDHJELPER OG KORTEVAREDADE

Faren fikk tidlig god hjelp av Karin i regnskapsarbeidet når forsikringsagentene meldte seg med sine avregninger, og i tillegg fikk hun en ørliten stilling i FRAM der hun ble syklende bud og dro på innkrevningsturer langt utenfor bygrensene. Men i oktober 1946 ble hun ansatt som julehjelp i Kortevarer magasinet, og den sigarrøkende innehaver Aksel Gunnerød var så fornøyd at han tilbød henne fast stilling.

Dermed ble hun etter hvert med på et aldri så lite forretningseventyr øverst i Stabells gate som med sitt butikk-mangfold var byens fineste og travleste handlegate. Det hadde seg nemlig slik at de to forretningene øverst i Grandgården la ned sin virksomhet og dermed åpnet for en betydelig utvidelse av Kortevarer magasinet hvor parfyme og kosmetikk nå ble betydelig vektlagt i tillegg til reiseeffekter.

Vi er optimister
og tror på et riktig flott påskevær

sier frk. Kjærnet begejstret, og fortsetter — det er deilig, men farlig å nyte den tordrende påskesol for lenge på de hvite vidder. «Kle» derfor huden vernende så den holder seg myk og smidig. Ardens Skilspirt Jelly fra Elizabeth Arden forhindrer tørrhet og gjør huden motstandsdyktig mot kulden. — Den har en enestående brunende virkning. En stor tube koster kr. 10,50. En toalettveske kan ikke unnværes på en påsketur. Vi har tatt inn et ekstra stort utvalg praktiske toalettvesker i strålende farger til priser fra kr. 5,50. Vårt utvalg i solbriller i de aller siste modeller vil imponere Dem.

A. Gunnerød
GRANDGÅRDEN - HØNEFOSS

Foto: Fotokopie av Ringerikes Blad, 13. april 1962

KOSMETISK SKJØNNHETSPLEIE I ELIZABETH ARDENS ÅND

Arild Gunnerød, som etter hvert var blitt sjef i egen butikk, hadde fullført Frøhaug og Wathnes Handelsskole og fått det nødvendige handelsbrevet. I sin jakt på markedsledende produkter innen kosmetikkens merkevarer oppnådde han å bli eneforhandler i Hønefoss for Elizabeth Ardens omfattende portefølje. Den velstående kanadisk-amerikanske forretningskvinnen som var født Florence Nightingale Graham, bygget opp sitt kosmetiske verdensimperium med navnet Elizabeth Arden, som var markedsledende i 22 land.

Det knyttet seg strenge regler til å være eneforhandler for denne merkevaren, og Karin Kjærnet hadde mye å sette seg inn i som ansvarlig førstedame i parfymeavdelingen, også kalt «Parfyemen». I vareprofilering og vindusutstillinger skulle ikke Elizabeth Arden-kolleksjonen vises sammen med andre merker, og to ganger i året fikk de besøk av kosmetologer fra Oslo. Da kunne Kortevarer magasinet kvinnelige kunder etter forhåndspåmelding få førstehånds kunnskap om utsøkte skjønnhetskremer ved å la seg bli behandlet av den ypperste ekspertise fra hovedstaden.

ET PERSONLIG FORELDRELØFTE BRYTES IKKE!

Den blide førstedamen stortrivdes bak disken i «Parfymeren», og kundene elsket henne. At Karin Kjærnet likevel etter 30 års tjeneste i en alder av 54 år valgte å si opp sin stilling i den familiebedriften som hun nærmest var blitt ett med, krever derfor en forklaring.

«Et personlig livstestament i foreldreomsorg og pleie» velger jeg å betegne det som. Karin bodde i alle år sammen med sine foreldre, og i 1960 flyttet de inn i ny blokkleilighet i Nansenveien på Vesterntangen. Faren, som da var pensjonist, ville helst ha bygget hus på toppen av Vesternbakken, men det satte Karin seg imot med tanke på den hjemlige sykkelturen opp den lange, bratte bakken. I stedet ble det tredje etasje i helt ny blokk, i en leilighet de trivdes godt i.

Faren Johan Andreas skulle ikke få nyte sitt otium som pensjonist så lenge. Etter en tids sviktende helse døde han i 1964, nær 74 år. Moren Marie fikk også store helsemessige utfordringer i alderdommen, men Karin valgte å bistå henne på beste måte hjemme med noe innleid hjelp, mens hun selv skjøttet arbeidet sitt hos Gunnerød. Etter å ha vært sengeliggende pleiepasient over lang tid sovnet moren inn 31. januar 1976, 87 år gammel.

KJÆRLIGHETEN BLE SATT PÅ VENT

At Karin ville oppfylle det omsorgsløftet hun hadde gitt foreldrene, betydde at hennes egen lykke ble satt på vent på ubestemt tid. Men på Lillehammer ventet hennes ungdomskjæreste Ola Bu tålmodig på henne.

Foto: Privat, utlånt av Jorunn Evenstuen

Karin Kjærnet, flankert av tre generasjoner Gunnerød da hun ble tildelt Norges Vels medalje etter tretti trofaste år i forretningen. Fra venstre Ellen Gunnerød, Karin Kjærnet, Hilda Gunnerød, enken etter Aksel Gunnerød som ansatte Karin, og Arild Gunnerød.

Under andre omstendigheter ville Karin for lengst ha vært gift og vel etablert på Storhove Landbruksskole der Ola Bu var lærer i mange år. Men etter skolens nedleggelse i 1970 pensjonerte han seg og fortsatte å vente på Karins permanente inntreden på Hulderhaugen. «Kjærligheten

Foto: Privat, utlånt av Jorunn Evenstuen

Karin Kjærnet hadde lært seg regnskapsarbeid hos sin far, og kunne derfor ta seg av dette arbeidet også i parfymieriet.

utholder alt» står det i Skriften, og det var to godt voksne mennesker som ga hverandre sitt «Ja» 24. september 1976. Karin var 54 år da hun giftet seg og kunne kalle seg *Karin Kjærnet Bu*.

Hos Gunnerød kunne de godt bruke ordet sorg da de fikk nyheten om at deres høyt verdsatte og betrodde førstedame frøken Kjærnet ikke lenger skulle være det gode smilet bak disken i parfymeavdelingen. Et julesalg uten henne virket utenkelig. På Grand Hotel var det duket for høytidelig avskjedsfest med kolleger, gode ord og takksigelser, og høydepunktet var overrekkelsen av Norges Vels medalje som Arild Gunnerød sto for. I alle senere samtaler understreker Karin at hun ikke kunne hatt noen bedre arbeidsplass og snillere sjefer enn hos Gunnerød.

Jorun Evenstuen som var hennes yngre kollega gjennom åtte år, har holdt den gode kontakten med Karin og kan ikke få fullrost «Parfymen»s førstedame for hennes usedvanlig hyggelige væremåte og ikke minst for profesjonell opplæring i det enorme utvalget av skjønnhetsprodukter som skulle friste byens forfengelige damer.

TOLV LYKKELIGE ÅR MED OLA BU

Da Karin endelig kunne flytte inn i Olas hus på Hulderhaugen på Storhove, kunne de også dele sine kunstneriske hobbyer. Karin var nemlig en meget habil porselensmaler, mens Ola Bu var en glimrende treskjærer. De fikk dessverre et altfor kort ekteskap. Ola ble alvorlig syk, og Karin pleiet ham til det siste. Bare 12 år skulle de få sammen før han gikk bort i 1988.

101 ÅR OG LIKE BLID

Nå har den vitale 101-åringen sin egen leilighet i Gartnerhagen Borettslag på Lillehammer og stortrives der. «Jeg er flink til å kose meg i mitt eget selskap», sier Karin. «Litt hjelp trenger jeg jo til påkledningen, for jeg har ikke så god balanse lenger, vet du, Og så har jeg god hjelp til å handle. Det sørger Olas nevø (med samme navn som onkelen) for. Ellers går alt greit, synes jeg, så jeg har ingen grunn til å klage. Det får ikke hjelpe om tennene forsvinner; jeg får

Foto: Gunnar Bernsen

Som alle hundreåringer, fikk også Karin Kjærnet Bu sin hilsen fra Kong Harald. Bildet er tatt 31. juli 2022.

smile med lukket munn. Dessuten foretrekker jeg å være klar i hodet framfor å ha en perlerad i munnen.» En god latter følger gjerne.

Latteren satt også løst i Stabells gate den gang Karin Kjærnet sto bak disken i «Parfymen», ikke minst når moromennene Kjell Schulerud og H.N. Berg kom innom.

I dag er A. Gunnerøds parfumeri i den vakre Grandgården for lengst borte, i likhet med de fleste andre butikkene fra Stabells gatens storhetstid som byens mest fasjonable handlegate.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Gunnerød, Arild: Arilds Vita. Arild Gunnerøds upubliserte selvbiografi.
- Muntlig kilde: Jorun Evenstuen.

FORFATTEROMTALE

Odd Røine Hølen, født 1941, er oppvokst på Nordsiden i Hønefoss, hvor han bodde til han i 2001 flyttet til Fall i Søndre Land. Etter fullført handelsskole jobbet han fra 1957 til 1995 som bokhandlermedhjelper i Bollingmo Bok- og Papirhandel og deretter i Frøyshov Bok og Papir til han gikk av i 2001. I yngre år var friidrett hovedinteressen, først som aktiv i IF Liv og fra 1963 i Ringerike Friidrettsklubb, hvor han også var leder for barne- og ungdomsgruppa. Han har blant annet skrevet IF Liv/Fossekallens friidrettshistorikk og Nulløpenes to jubileumsskrifter. Odd er en ettertraktet underholder i mange lokale fora og framkaller også smilet med sin penn. I *Heftet Ringerike* 2008 er han representert med den nostalgiske rimteksten *Nordsidens Lykkeland*.

Foto: Steinar Fryshov

Den store, flate Bukkebekksteinen har fascinert mange med sine gåtefulle tegn. Slik ser Bukkebekksteinen ut etter den grundige rengjøringen av flata.

Bukkebekksteinens gåte

Skrift i stein har alltid fascinert både fagfolk og lekfolk. Dette gjelder også innskriftene på Bukkebekksteinen som flere har prøvd å forklare. Dette er den fjerde artikkelen i *Heftet Ringerike* som forsøker å gi et svar på Bukkebekksteinens gåte.

KJETIL SUDGARDEN

Historien om Bukkebekksteinen starter med at lokalhistorikeren Jon Guldal fra Hole fikk høre om steinen av skogsmannen Nils Bålerud fra gården øvre Nigarden Hurum i Hole. Under pseudonymet Varg Villvoll (V. V.) skrev han i 1936 et reisebrev i *Ringerikes Blad* om Bukkebekksteinen med tittelen *Krokskogens romantikk. Ved finenes alter*.

Her framsatte Guldal en teori om at de mest uforståelige tegnene kunne være risset av fortrenge og forhatte

finner som brukte den store, flate steinen som alter når to unge mennesker stadfestet sitt ekteskap her ute i villmarken. «Men ingen kan vite noe sikkert!» innrømmer han.

FREDRIK SCHJANDERS ARTIKKEL

Det var trolig Guldals fortelling som vakte den kjente skautraver og Krokskog-kjenner Fredrik Schjanders interesse for steinen, og i 1956 skrev han en artikkel i *Heftet Ringerike* med tittelen *Skrift i stein*. Her forteller han om en stor, ganske flat stein som ligger i ulendt terreng et godt stykke

oppe i lia på vestsida av Bukkebekkdalen, mellom Retthellseter og Mattisplassen.

Det underlige ved Bukkebekksteinen er at den er oversådd med bokstaver i alle retninger. Det er likevel et slags mønster, fordi mange har en ramme rundt seg og inneholder en rekke bokstaver som Schjander tror er initialene til vedkommende utøver. Han finner også flere årstall som er svært utydelige, men ett er ganske klart og viser bokstavene MDCCCI, altså romertallet for året 1801.

Schjander spekulerer i teorien om at det kan være kølabrennere som kortet tida med å krote inn initialene sine i steinen mens de passet mila, men stiller seg tvilende til denne forklaringen. Det er nemlig ikke sikkert at de som lå ved milene på denne tiden, hadde lært å skrive romertall i en tid da skolegangen var minimal og lærerens viktigste oppgave var å lære ungene katekismen.

En mer sannsynlig forklaring kan være at det var overtroiske skogfinner i området som hogg inn bokstavene som trylleformularer. Schjander refererer også en tredje teori, nemlig at innskriftene kan være av nyere dato og er utført som tidtrøyte av jegere som sto på post.

Disse tegnene ble nemlig først gjenopdaget av en elgjeger som sto på post og kortet tida med å skave bort mosen av steinen. Og det var dette ryktet om en stein med innrissede tegn som pirret nysgjerrigheten til den kjente Krokskog-kjenneren.

Schjander fant steinen, men løste ikke gåten. «Men hvem kan det ellers ha vært som har drevet med disse skriviene på en stein nede i et ulendt terreng langt utenfor allfarvei og folkeskikk?» spør han til slutt i artikkelen.

MAREN OLERUDS ARTIKKEL

Maren Olerud er født i 1936 og var lærer av yrke. I fritida var hun opp tatt med diktning og hadde stor sans for lokale historier og sagn om folk og hendelser i skog og mark. Hun var òg en ivrig skautraver så lenge beina orket. Maren var en av dem som leste Fredrik Schjanders artikkel om Bukkebekksteinen og ble interessert i å se nærmere på denne gåtefulle steinen. I 1984 fant hun steinen og skrev en ny artikkel i *Hef tet Ringerike*, også denne med tittelen *Skrift i stein*.

Her forteller hun at hun gang på gang saumfor området og lette etter Bukkebekksteinen uten å finne den, men til slutt fikk hun hjelp av ekteparet Annie og Håkon Jøta som ble med henne til steinen.

Maren Olerud gjenopdaget steinen i 1984 og studerer her de gåtefulle innrissene.

Utsnitt av flata som viser flere av innskriftene, noen med en ramme rundt tegnene, andre uten.

Dermed fikk hun endelig anledning til å studere de mystiske bokstavene og tegnene. Hun skriver at steinen ruver i det ulendte terrenget, og at overflaten med inskripsjonene er et skråplan på cirka to kvadratmeter som kan ligne

en gammeldags skrå pultplate – eller et alter. Maren Olerud er enig med Schjander i at disse inskripsjonene neppe er utført som rent tidsfordriv, men antyder at de kan være del av et ritual som skal gjøre at bønner eller for-

bannelser oppfylles. Ikke bare finner, men folk flest var ganske overtroiske på 1700- og 1800-tallet, argumenterer hun.

Hun er imidlertid ikke enig med Schjander i at Bukkebekksteinen ligger «langt utenfor allfarvei og folkeskikk», for det går et tråkk som fremdeles er tydelig over Bukkebekken og beint ned mot Mattisplassen.

Hun spør seg derfor om steinen lå inntil en gammel «beinvei» mellom Retthella og Mattisplassen, og derfor ble en slags møteplass for mange. Tre år seinere viste en tømmerhogger henne ei steinrøys laget av menneskehenner i samme terrenget.

Men heller ikke Maren Olerud klarte å løse Bukkebekksteinens gåte, og hun avslutter sin artikkel med spørsmålet: «Kan noen gi en forklaring på, for meg – Krokskogens største gåte?»

ET LITE PS TIL MAREN OLERUDS ARTIKKEL

Den steinrøysa som Maren Olerud nevner i sin artikkel, er trolig restene av en liten peisovn fra en gammel koie som har ligget ved siden av kullmila. Etter brenningen ligger det nemlig en milebonn igjen etter en av Krokskogens største kullmiler – bare 30 meter sør for Bukkebekksteinen.

Gamle milebonner gjenkjennes som en sirkelformet flate på tørre områder, med kort avstand til en bekk eller en myr. Milekanten ses ofte som en svak forhøyning i terrenget, og ved å stikke en pinne i jorda får man bekreftet at det er en gammel milebonn hvis det er sot i underlaget.

Dette står å lese i Ingunn G. Jahrs Krokskog-bok *Med barnål på ryggen og sot under negla* som kom ut i 2019.

Og den som tipset meg og mine hjelpere om at Bukkebekksteinen er nevnt i denne boka, er ingen ringere enn 87-årige Maren Olerud som fortsatt er like opptatt av Bukkebekksteinens mysterier.

Foto: Steinar Froyshov

Med Per Olerud (til høyre) som veiviser fant artikkelforfatteren og Marit Stubbraaten fram til Bukkebekksteinen som nå ligger på et hogstfelt, og kunne studere innskriftene.

BJØRN KNOPHS ARTIKKEL

Det skrives et nytt kapittel i historien om Bukkebekksteinen i *Heftet Ringerike* 1996/97. «Den sagnomsuste steinen ligger i den rene urskog, i skyggen av svære graner» er innledningen til en artikkel med tittelen *Bukkebekksteinen*. Her forteller Bjørn Knoph, journalist og redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*, at nå er «den sagnomsuste steinen» kartfestet og fotografert av Hole kommune.

Fire personer, kulturkonsulent Rita Næssan, «stifinner» Kjell Nørgaard, fylkesfotograf Bjørn Johnsen og hans assistent Kai Bakke fant steinen i 1996.

Men kulturetaten i Hole kommune har kanskje ikke oppfattet Bukkebekksteinen som et verdifullt kulturminne, for det stoppet opp der, selv om Knoph forteller at Oldsaksamlingens runeekspert professor James E. Knirk var på stedet allerede i 1986 og gjorde sine vurderinger. Notatet hans om Bukkebekksteinen er å finne i Runearkivet.

RUNEEKSPERTENS FORKLARING

Professor Knirk avlivet straks teorien om at tegnene kunne være finske trylleformularer, og mente at den rimeligste forklaringen er at det her dreier seg om en lokal tradisjon, hvor kjærestepar risset inn initialene sine med en ramme rundt for slik å «registrere» forholdet.

Dette begrunner han med at tredje eller fjerde bokstav ofte er en S (for sønn) eller D (for datter), og at det er så mange som seks-åtte bokstaver i hver ramme, altså initialene til to personer, en gutt og ei jente som ikke har samme far. For eksempel kan IPS stå for Jon PederSon og MID for Maria JonsDatter. Merk også at bokstaven I kan stå for både I og J på 1800-tallet.

Professor Knirk har andre steder funnet eksempler på denne trebokstav-kombinasjonen helt tilbake til 1300-tallet, men aller vanligst var den på 1700- og 1800-tallet. Han vil derfor tippe at ristningene på Bukkebekksteinen er fra 1800-tallet.

To fornøyde rengjørere foreviget med selvutløser.
Fra venstre: Artikkelforfatteren og hjelpesmann Steinar Frøyshov.

Det som ifølge professor Knirk gjør Bukkebekksteinen så spesiell, er at det er så mange inskripsjoner på samme stein, noe som kan tyde på at det var en lokal tradisjon at kjærestepar gikk hit og skrev inn initialene sine.

Er gåten om Bukkebekksteinen dermed løst? Nesten, men ikke helt.

NY JAKT 37 ÅR SENERE

I 2022 virket det som om historien om Bukkebekksteinen var glemt av de fleste, og ikke mange visste hvor den ligger. Det gjorde heller ikke jeg før Marit Stubbraaten, som hadde lest de to artiklene til Fredrik Schjander og Maren Olerud, utfordret meg til å oppspore steinen og prøve å komme til bunns i mysteriet om innskriftene.

Da jeg begynte å leite, kjente jeg ikke til innholdet i Bjørn Knophs artikkel, så i utgangspunktet hadde jeg bare Fredrik Schjanders og Maren Oleruds beskrivelser av stedet, og mye kunne ha skjedd med steinen i løpet av snaut 40 år. At innskriftene trolig var dekket

av mose, ville gjøre det ekstra vanskelig å finne den, antok jeg, og de første søkene mine var resultatløse.

NØKKELPERSONEN PER OLERUD

Men etter hvert kom det fram at også Per Olerud, sønn til Maren Olerud, hadde vært ved steinen midt på 1980 tallet, og han trodde han kunne klare å finne den igjen. Det gjorde han, og en søkkvåt, forblåst septemberdag i 2022 loste han Marit Stubbraaten, Steinar Frøyshov og meg fram til Bukkebekksteinen som ikke lenger lå i skyggen av svære, trolske graner, men på et hogstfelt med ganske høy undervegetasjon som gjorde den vanskelig å oppdage.

INNSKRIFTENES TILSTAND I 2022

Det var spennende å stå foran denne gåtefulle steinen, som igjen var delvis overgrodd med mose. Bilder ble tatt av innskriftene, og på neste tur ble det utført en grundig rens etter råd fra en bergkunstekspert i NIKU, Norsk institutt for Kulturminneforskning: Stålbørste skulle ikke brukes, bare myke koster og rent vann.

Den nye innskriften *IMEF 1853* som ble funnet på en annen side av steinen under rengjøringen oktober 2022.

Nå kom mange bokstaver fram, men vi fant ikke bokstavene MDCCCI for året 1801 som Schjander nevner.

Årsaken er nok tidens tann, det vil i praksis si erosjon. Ved nærmere saumfaring fant vi at bokstavene bare var leselige i sju frittstående ruter eller enheter, som jeg her har listet opp:

Rute 1	INIMOD	innrammet
Rute 2	IPSDHD	innrammet
Rute 3	HALDMV	innrammet
Rute 4	LPbHDE	ikke innrammet
Rute 5	MID	innrammet
Rute 6	LBBID	innrammet
Rute 7	HSSAKD	ikke innrammet

De fleste andre bokstavene var svært utydelige. Derfor søkte jeg hjelp hos min kontaktperson i NIKU Kristin Bakken som tipset meg om en ny metode for å synliggjøre innskriftene bedre.

DIGITALT BILDESØK

Metoden går ut på å ta mange overlappende bilder av innskriftene fra forskjellige vinkler, og på basis av dette bildematerialet kan en ekspert på digital dokumentasjon lage en enkel 3D-modell. Denne kan så manipuleres til å synliggjøre innskriftene bedre slik at det blir lettere å tyde dem. Etter den grundige rensingen av steinen tok jeg 28 bilder som ble sendt til NIKU, hvor en slik 3D-modell ble laget. Denne var til litt hjelp, men mange av bokstavene og tegnene lot seg fremdeles ikke tyde.

Dette kan skyldes at noen av dem som skrev tegnene, ikke hadde god nok redskap eller skriveferdighet til å risse tydelige, lesbare tegn. Dessuten er det mye vanskeligere å risse for eksempel en S eller en G enn bokstaver med rette streker som E og F. Jeg fikk også vite at runologenes beste tips er å ta bilder

OM HARD OG MYK BASALT

Bukkebekksteinen er en litt flat flyttblokk av en finkornet og homogen basaltlava med små krystaller (fenokrystaller).

Geologene vil kalle den en afyrisk basalt, altså en basalt uten store krystaller. Steinen må være flyttet dit av isen, men neppe svært langt da det finnes basalter i området. Ellers er det faste fjellet på stedet rombeporfyr.

Noen typer finkornede og massive basalter får en 1–3 cm tykk forvittringshud. Det er kjemisk forvitring litt dypt i lava-basalten, og steinen er derfor lett å risse og skrive på.

På Krokskogen er det på 1970-tallet også funnet en navnestein på Stigsrudåsen, bare 100–200 meter rett nord for Ringkollkapellet. Slike navnesteiner eller «skriversteiner» er ganske vanlige i grønnsteinsområdet i Trøndelag. Grønnsteiner er omvendte basalter.

Kilde: Geolog Bjørn Tore Larsen, Norderhov.

av steinen i mørke, opplyst fra siden. Da kommer gjerne innrissene best fram. Og så lenge Bukkebekksteinen ikke er fredet, er det også fritt fram til å tegne opp innskriftene med kritt, fikk jeg opplyst. Slik blir innskriftene mer synlige.

Vi må heller ikke glemme at det har gått et par hundre år hvor erosjon gradvis kan ha gjort innskriftene mer utydelige. Bukkebekksteinen består av en type basalt med 1–3 cm tykk forvittringshud som gjør den lett å risse i.

NY VURDERING

Jeg vil til slutt framkaste en alternativ forklaring på hvem som kan ha risset inn tegnene på Bukkebekksteinen. Teorien om at det er kjærestepar som har risset inn initialer, er nemlig ikke den eneste mulige forklaringen. Det var nok ikke bare kjærestepar som risset inn sine initialer i stein på 1800-tallet. På den tiden var det også mange gjetergutter og seterjenter på Krokskogen.

Disse var gjerne fra 7 til 13–14 år. Kanskje også disse guttungen hadde for vane å risse inn sine initialer for å korte tida mens de gjette. Noen ruter har nemlig bare tre bokstaver, f.eks. i rute 5: MID.

Kanskje det her er en unggutt som har risset inn initialene til den jenta han var forelsket i som et alternativ til dagens graffiti? Alle gutter fikk gå med kniv fra de var ganske små på den tida, så den redskapen hadde de nok også med seg når de gjette. Voksne mannfolk hadde alltid kniv på seg.

Det er også mulig at jegere og færende folk kan ha risset inn initialene sine. Bokstavrekkene er nemlig av svært varierende utførelse, noe som vitner om mange forskjellige utøvere.

Men runologen har rett i at det i flere rammer med 6–8 bokstaver er initialene til to personer av motsatt kjønn og med ulik far, så her er det nok snakk om kjærestepar. Og jentas navn kommer alltid etter guttens navn.

Foto: Universitetet i Oslo

Runeeksperten James E. Knirk undersøkte Bukkebekksteinen i 1986 og lanserte «kjæresteteorien» som forklaring på innrissene.

At antallet bokstaver varierer litt, kan skyldes at noen hadde to fornavn. I lista ser vi at fem av de sju innskriftene har D for datter til slutt i bokstavrekka. Men ikke alle bokstavrekkene med seks tegn har både S og D.

I noen få innskrifter kommer det en bokstav etter S eller D, f.eks. LLSB, der B trolig står for navnet på gården som vedkommende er fra. Men det var ikke så vanlig å ta med bokstaven for gårdsnavnet.

EN NY OPPDAGELSE

Etter rengjøringen av den store flata begynte min hjelpesmann Steinar Frøyshov å rense en annen side av steinen. Det var en god idé, for her kom det fram fire bokstaver og et årstall, nemlig IMEF 1853. Særlig bokstavene E og F er nydelig risset, og her brukes ikke S(sønn) eller D (datter).

Det ser også ut som om tilstanden til alle bokstavene som er risset på steinen, er noenlunde lik. Dette tyder på at også den siste innskriften er fra samme århundre som bokstavene på den store flata.

Vi tror ikke denne innskriften ble oppdaget og avdekket da runeforskeren James E. Knirk var på stedet i 1986, så spørsmålet er hva disse bokstavene står for. Kanskje noen ringerikinger med tilknytning til området rundt Bukkebekksteinen kan få bokstavene og årstallet 1853 til å stemme med noen av sine folk i slekta hvis de ser nærmere på disse opplysningene.

Når det gjelder innskriftene på den store flata, mente Kjell Nørgaard etter befaringen i 1996 at det kanskje kunne være mulig å identifisere noen av kjæresteparene ved hjelp av kirkebøkene i Hole, men meg bekjent har ingen fulgt opp dette forslaget.

SLUTTORD

Heller ikke jeg og mine hjelpere har klart å finne det fullstendige svaret på Bukkebekksteinens gåte, men den beste måten å granske innskriftene på slik de nå framkommer, er nok at fagfolk gjør nye undersøkelser på stedet, fotografere innrissene under optimale forhold og analyserer disse funnene på nytt.

Bukkebekksteinen er uansett et spennende kulturminne som fortjener å ikke bli glemt.

Vi vil derfor sørge for at det blir satt opp et par skilt som viser vei til den gåtefulle steinen med tegn og tall fra en svunnen tid.

Foto: Kjell Sudgarden

Dette skiltet skal vise vei til Bukkebekksteinen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Holmqvist, Karen Langsholt 2021: Carving the Self. Portrayals of the Self in Medieval Textual Graffiti from Norway and connected Territories. Ph.d.-avhandling ved Department of Linguistics and Scandinavian Studies, Faculty of Humanities, University of Oslo, s. 50.
  - Jahr, Ingunn G. 2019: Med barnål på ryggen og sot under negla. Opplevelser på Krokskogen. Hønefoss: Kolltopp forlag.
  - Kjentmannshåndboken for 2004–2006. Utgitt av Skiforeningen, s. 12–13.
  - Knirk, James E. 1986: Notat om Bukkebekksteinen i Runearkivet.
  - Knirk, James E. 1986: Brev 20.10. 1986 til Bjørn Knoph om Bukkebekksteinen.
  - Knoph, Bjørn 1996: Romantiske minner i Krokskogstein. I: Ringerikes Blad, 18.10.1996.
  - Knoph, Bjørn 1996/97: Bukkebekksteinen. I: [Heftet] Ringerike nr. 68, s. 67.
  - Olerud, Maren Anita 1984: Skrift i stein. I: [Heftet] Ringerike nr. 56, s. 38–39.
  - Schjander, Fredrik 1956/57: Skrift i stein. I: [Heftet] Ringerike nr. 28, s. 4–6.
  - Villvoll, Varg (V. V.) [pseudonym for] Jon Guldal 1936: Krokskogens romantikk. I: Ringerikes Blad, 28. september 1936.
- Takk til
- Kristin Bakken, adm.dir. ved Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU; Jan Magne Gjerde, bergkunstekspert NIKU; Dag Øyvind Engtrø, ekspert på digital dokumentasjon NIKU; Karen Langsholt Holmqvist, førsteamanuensis i norsk ved NLA (Norsk lærerakademi) Høgskolen i Oslo; professor Kristel Zilmer, Runearkivet, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
  - Kjentmann Per Olerud, geolog Bjørn Tore Larsen, historiker Gudmund Bakke og helperne Marit Stubbraaten og Steinar Frøyshov.

FORFATTEROMTALE

Kjetil Sudgarden, født 1940, er fra Langlim i Telemark, men har bodd på Ringerike siden 1970. Har mesterbrev som tømrer og har drevet eget firma, men er nå pensjonist. Han har skrevet flere artikler i *Heftet Ringerike* og andre lokalhistoriske tidsskrifter og årbøker. Interesser: Friluftsliv, lokalhistorie og lyrikk.

Tegning: Øyvind Tingjeff

Lille Ellings Norderhov med katt og kaniner på landet.

Kaniner og skravling i Ringåsen

Jeg vokste opp i Ringåsen i Norderhov, postnummeret vårt den gangen var 3460 Norderhov. Posthuset lå på Kirkevoll nefor Norderhov kirke med butikk ved sia a den gamle gule bygningen.

Trulsen kalte vi butikken som lå i samma bygget. Innehaver'n het Thor Martin Trulsen.

Den andre landhandl'n i bygda lå i Hønenkrysset.

ELLING LIEN VISTEKLEIVEN

Jeg husker godt åra før Sørliveien ble lagd i 1973, da vi henta vann fra en brønn nedpå Prytzejordet med vannsæla. Bror min Torbjørn bar ofte vann te' hus, og av og te' husker jeg han trente med vannbøttene. Jeg vokste opp med utedo og vaskebalje i «Kråkeslottet», som far min kalte huset. Der bodde vi, mor og far min Ruth og Sigmunn Lien, søskna mine Torbjørn (1947–2002), Lise, født i 1953, og jeg, født i 1968. Bestemor bodde i andre etasje.

REV OG KANINER

Far min hadde en aldeles nydelig blomsterhaga som han la ned mye arbe i. Flora og fauna var'n en kløpper på. Der veien går på oversia av eiendommen i dag, var det en skråbakke med røtter fra grantre som lå opp i dagen. I denna skråbakken hadde far min laga kaninbur, godt over bakken mellom grove tre med tanke på rev, som jo var interessert i kaniner. Far min hadde belgiske kjemper, hvite landkaniner og franske veddere. Da jeg var guttunge, kunne jeg ligge våken om nettene og høre kanina trampe i golvet på buret når rev eller andre dyr nærma seg.

Foto: PIVOT

Storebror Torbjørn (23) og veslebror Elling hjemme i Ringåsen.

Vi bodde så og si i skauen i min barndom, og jeg kjente hver sti og hvert gjømmested i Ringåsen. Husker jeg laga bondegård av pinner og måsa og husdyr av kongler i skrånningen ved kaninbura. Det var godt med maur den gang.

I den sørvendte enden av eiendommen ligger fortsatt uthuset, eller bua, som mor mi sa. Far min og Thor Moholdt bygde uthuset sammen. Thor var den siste smeden i Norderhov og bodde neafor Norderhov kirke.

BESTEMOR-MINNER

Bestemora mi het Martha Kristine Dalby, født Johnsrud, bestefar het Nils Dalby. Bestefar døde før jeg ble født. Bestemor har jeg mange fine minner om. Hu var godhjerta og snill, samtidig litt engstelig av natur og hadde lett for å «tenke høyt» om sine bekymringer.

Hu brukte fløte i kaffen og dyppa sukkerbiter oppi. Det hendte hu slo kaffe på skåla og slurpa i seg.

Hu bestemor var plaga av leddgikt, og til kaffen hørte det derfor alltid med en Antinevralgin. Far min hadde lagt merke til det her i alle åra han hadde kjent henne. Da bestemor var over 80 år sa far min: «Du Martha! Du må ha hatt ei jernhelse som har vært så my' klein og blitt så gammal». Jeg husker a bestemor lo godt da far min sa detta.

Bestemor og jeg gikk turer i skauen da jeg var liten, og heme leste a' Donald Duck for meg mens vi lå på sofa'n og slappa av. Det hendte at hu dubba ta og da knipsa jeg 'a litt på nâsan for at a sku våkne.

«Er du snill gutt og handler litt for meg på Hønen, så får du en femkroning av meg», sa bestemor. Det blei mange turer te butikken og mange femkroninger i min barndom. Jeg var veldig glad i a bestemor, og da jeg akkurat hadde lært å skrive, kjøpte jeg et kort te a', for jeg syntes nok at jeg burde takke henne ordentlig fordi hu alltid var så snill

Foto: PIVOT

Trollgjerdet som far min laga.

mot meg. På kortet som hu skulle få, skreiv jeg «Kjære bestemor! Takk for alt!». Alle lo jo av detta, uten at jeg skjønnte hvorfor.

RÅDEBANK

Bestemor følte seg nok litt aleine ettersom åra gikk og hu ble dårligere til beins. Vondt for å gå trappa hadde hu også, så det blei ofte til at hu tilkalte mor mi med å dunke langkosten i golvet. Enkelte ganger kunne mor mi oppleve detta som stress, og det hendte hu sa høyt når a' hadde my' å gjøra: «Nå er 'e rådebank, Elling, nå er 'e rådebank».

SKRAVLEGLADE DAMER

Det var mer vanlig den gangen at naboer kunne komma innom på en kaffe en formiddag, enn det er i dag. Det var ofte ikke planlagt. Folk stakk bare innom.

Nabokona kom ofte innom på kaffe, og jeg husker spesielt én gang. Det må ha vært i første halvdel av 1970-tallet en gang. Hu og mor mi satt på kjøkkenet, og skravla gikk. Far min satt og hørte LP-plater med klassisk musikk i stua og koste seg med Larsen konjakk og hadde det alle tiders denna sommerdagen. Nabokona hadde det travelt med husarbeidet hjemme og hadde egentlig ikke ti te å sitte og skravle med mor mi denna dagen, og det blei te at a sto med ett bein i gangen og ett på kjøkkengolvet med døra på gløtt mens hu sa: «Nei, be meg gå Ruth, be meg gå!».

Men skravla med mor mi tok overhånd, og hu gikk og satte seg ved kjøkkenbordet igjen. Detta gjentok hu flere ganger mens skravlinga pågikk. I det ene øyeblikket satt hu ved kjøkkenbordet, i det andre sto hu med ett bein i gangen og ett på kjøkkenet og sa: «Be meg gå Ruth, be meg gå».

Da var det far min, som akkurat hadde kommi inn fra stua, sa: «Ja nå syns jeg du kan gå, for nå har du sagt det så mange ganger».

FORFATTEROMTALE

Elling Lien Vistekleiven, f. 1968, vokste opp i Ringåsen og bor i Heradsbygda. Han skriver og publiserer dikt og fortellinger.

Foto: Fjellanger Widere / Buskerud Fylkesarkiv

Per på Snadden

I år er det 57 år siden jeg gikk ut av Kirkeskolen etter sju år på folkeskolen. Tankene går derfor tilbake til barndom og oppvekst og forholdene den gangen.

PER M. HAAKENSTAD

Da jeg var åtte–ni år, fikk jeg en brukt sykkel. Først måtte jeg lære å holde balansen, men sykkelen var så stor at det var vanskelig å få beinet over stanga. Derfor syklet jeg «i ramma». Det var ikke noen kjedekasse, derfor var det lett å få buksa i kjeden. Da hadde jeg et problem.

BEINET OVER STANGA!

En gang skjedde det fatale at jeg hadde gummistøvler på, jeg hadde vært og besøkt far på saga og var på vei hjem. Så klarte jeg å få gummistøvlen i kjeden, og dermed satt jeg helt fast. Det stoppet opp, jeg mistet balansen og tippet ned i veiskråningen og fikk ikke løsnet støvelen.

Jeg ropte om hjelp, og jammen dukket ikke tante Ingeborg Lyseng opp som en reddende engel. Hun fikk av meg støvelen, vi fikk den løs fra kjeden, og jeg kunne fortsette turen hjem.

Jeg skjønnte at jeg måtte klare å få beinet over stanga, og en dag klarte jeg det. Kom hjem på gårdsplassen og ropte på mor mens jeg syklet rundt. Jeg måtte ha hjelp til å stoppe så jeg ikke velte. Hun kom ut, så meg og ga beskjed om at jeg kunne bruke flaggstanga til å støtte meg på. Tok tak rundt den, sklei nedover med sykkelen og landet på bakken. Men nå hadde jeg lært meg å sykle ordentlig med beinet over stanga. Snart klarte jeg å stoppe uten å velte også.

LANG OG SPENNENDE SKOLEVEI

De sju første skoleårene gikk vi på Kirkeskolen ved Norderhov kirke. Vår første lærer var frøken Karoline Haug. Ja, hun var frøken, og hun var streng og behandlet ikke alle elevene likt. De som var fra litt «finere» familier, hadde det nok best. Vi som kom fra Snadden, hadde ikke så høy stjerne hos henne. Jeg husker en gutt som satt foran meg i første klasse. Han var så redd frøken Haug at han tisset på seg i timen.

Frøken Haug kjørte en rød Folkevogn. Det var aldri trygt når hun kom rusende med den, så vi løp vekk så fort vi kunne når hun kom kjørende inn på skoleplassen.

Bildet til venstre: Snadden ved Helgelandsmoen fotografert 7. august 1961. I forkant mot elva ser vi huset og låven hvor Rolf Bråten bodde. I åkerkanten på venstre side står uthuset tilhørende gården til Torstein Heimdal (gården er utenfor bildet).

Til høyre for åkeren hans ligger huset og låven til Hulda og Gjermund Kvil. Stedet ble brukt som sommerbolig. Midt på bildet er huset og låven hvor Haldis og Hauk Nyhus bodde. Ved siden av er husene tilhørende Anna og Ole Lyseng.

I klynga med hus til venstre ser vi bedehuset til Frelsesarmeen i forkant, låven og huset til Thorvald Thorby (senere revet), og til høyre huset til Kristian Bråten. I bakkant av bildet, til høyre mellom åker og skog, ser vi litt av huset til Elida og Ivar Halvorsen.

Til venstre for det sees en del av huset til Agnes og Rolf Trøen. Ved siden av bygges huset til Anna og Per Kravik. Huset og stabburet til venstre mellom skog og åker er Snadden landhandleri tilhørende Annie og Oscar Elviken.

Helt til venstre kan vi se grustaket som ligger ved det nedlagte sagbruket til Sverre Haakenstad.

Unge Per M. Haakenstad som førsteklasing i 1959 på Kirkeskolen i Norderhov.

Men jeg glemmer heller aldri at vi fikk komme opp i leiligheten hennes på toppen av skolen og se på fjernsyn da det belgiske kongeparet giftet seg i 1960. Det var ikke så mange som hadde fjernsyn hjemme da, så det var en stor opplevelse.

Senere fikk vi en ny lærer, Berta Wikheim Hovde, som også kjørte Folkevogn. Svært ofte var hun sent ute og kom i full fart inn på skolegården, ofte etter vi hadde gått inn for å begynne skoletimen. Da vi hadde vår første klassefest 25 år etter skolegangen på Kirkeskolen, var det en person vi måtte vente på. Nemlig Berta. Hun hadde humor og lo av seg selv da hun kom som sistemann denne gangen også.

Berta (1935–2010) var fra Voldstad gård mellom Hokksund og Vestfossen. Hun tok lærereksamen i 1959 og kom så til Kirkeskolen, der hun hadde sitt virke helt fram til pensjonsalderen. Hun var gift med Gunnar Eivind Hovde fra en av Gjermundbogårdene i Haugsbygd.

Vi hadde også Lars Halden som lærer. Han var en viktig lærer og person i oppveksten, og mange av oss husker han med glede. Ikke bare var han faglig dyktig, men han lærte oss å respektere andre og ikke være fordømmende.

Lars var allsidig innen idrett, og vi hadde mange fine turer i gymtimen ned til Grytehanken ved Juveren på vinteren. Der ved Juverens bredd lå det både en hoppbakke og ei løype vi brukte til slalåmbakke. Vi gikk på ski ned dit fra skolen. De samme skiene ble brukt både til langrenn, slalåm og hopp. Lars sin idretts glede smittet, og mange elever på skolen ble aktive innen både ski og friidrett.

Vi tok rutebussen til skolen, men hjem måtte vi gå de tre kilometerne i all slags vær til alle årstider. Om vinteren kunne det være spennende. I bakken nedover mot krysset ved Busundbrua føyket det ofte, og da kunne det bli høye brøytekanter. Da var det spennende å grave seg huler – og håpe at brøytebilen ikke kom. Med lek og moro på skoleveien var det ofte mørkt før vi var hjemme om vinteren.

SYKLET TIL SKOLEN

Etter hvert ble jeg gammel nok til at jeg fikk sykle til skolen. En dag på vei hjem slapp jeg styret og syklet i sikk-sakk nedover en bakke. Plutselig sto hjulet på tvers, og jeg stupte over sykkelkelen, landet i grusveien på albuer og knær og fikk en smell i hodet. Hull på klær og hull på hud, blødde både her og der. Da turte jeg ikke reise hjem til mor, jeg visste det kom til å bli kjeft å

få. Tante Ingeborg Lyseng ble redningen. Der ble jeg pyntet på og lappet sammen før jeg skulle hjem. Tante ringte mor og varslet om at jeg hadde hatt et lite uhell på sykkelkelen. Hadde vondt i hodet, var småkvalm og lå på divanen resten av dagen. Heldigvis ble det ikke så mye kjeft å få heller, mor var vel glad det hadde gått så bra tross alt.

Som straff fikk jeg nå sykkelforbud til skolen og måtte gå hjem. Trodde de. Men fetter Jan Ingar (Basse) Lyseng syklet til skolen, og jeg fikk sitte på med han hjem, på stanga med sekken på ryggen. Det hadde nok vært tryggere å sykle selv, for det var «full spiker»-nedover bakkene, men det gikk bra.

Jeg var mye hos tante Ingeborg og onkel Sverre da jeg vokste opp. Det var spennende på småbruket deres, med griser, høner, kaniner og ofte kattunger. Og så rant den spennende Storerlva rett ved siden av. En vinter gikk jeg ned dit alene. Det hadde frosset til is, men den var nok ikke så tjukk, og da jeg gikk utpå, ramlet jeg gjennom. Heldigvis kom onkel Sverre tilfeldig forbi og fikk dratt meg opp i siste liten. Så ble jeg avkledd og plassert foran den gode, varme kaminen for oppvarming, mens tante Ingeborg ringte mor og sa hun måtte komme med tørre klær.

GAMLEBUTIKKEN

Snadden landhandleri var vår nærbutikk. Den var det frøken Helga Marie Hagen som bestyrte. Hun hadde bølgete, rødlig hår med en pannelugg som hele tiden skled ned foran øynene, og som hun prøvde å få på plass. Der fikk vi kjøpt kandissukker på tråd, drops i løs vekt og ispinner. På den ene benken sto det også et glasskap som inneholdt godteri. Rett innenfor døra sto det ei tønne med salt sild, det lukta ikke særlig godt. Men noe som lukta godt, var når noen bestilte en pose nykvernet Edel kaffe. Da vi ble så høye at vi nådde opp, fikk vi komme innenfor disken og sveive hjulet på den store kaffekverna. Frøken Hagen var ei snill butikkdame, men det var nok dessverre mange som utnyttet hennes snillhet og lurte henne for både penger og varer.

SOLUMBUTIKKEN

Noen hundre meter lengre syd, i Hole, lå Solumbutikken. Den var det August og Sigrid Solum som eide. På Helgelandsmoen var det på denne tida mange ansatte, og mange av dem handlet

på bok hos Solum, altså på kreditt. Så kom de fleste og betalte sin gjeld når det var lønning.

August var glad i å erte oss unga. Vi hadde en gris hjemme som het Petra, og en dag jeg var med mor i butikken, kalte August meg for Petra. Det syntes jeg ikke var ok. Da sa mor at jeg skulle si Augusta til ham neste gang han kalte meg Petra. Som sagt så gjort, etter det hørte jeg aldri han kalte meg Petra.

BEDEHUSET

Frelsesarmeen hadde i mange år et bedehus ved Snadden. Veien ned dit gikk fra dagens Gomnesveien og forbi huset vårt, vi kalte den Bedehusveien. I dag heter den Bjerkely-veien. Jeg husker særlig juletefestene på bedehuset. Det var vanligvis kaldt ved juletider i «gamledager».

På kjøkkenet var det en diger ovn med mange plater. Der kokte de kaffe i svære kaffekjeler. I møtesalen var det satt opp stoler, og det var et stort juletre. Jeg mener å huske vi fikk en dose

med «vekkelse», hvor blant annet juleevangeliet ble lest, før vi unga løp rundt, krasjet med hverandre og gikk rundt juletreet sammen med de voksne etter hvert som det roet seg. Det var godt med kaker, og vi fikk hver vår pose med julegodterier. Svette, slitne og mette kunne vi gå hjem etter en fin juletefest.

Etter som årene gikk, ble bedehuset mindre og mindre brukt. Det ble utsatt for hærverk, vinduer ble knust, og gardinene blafret ut gjennom vinduene. På mørke kvelder var huset mer et spøkelseshus enn et bedehus. Tomta rundt bedehuset var udyrket, og det ble mye gress der. Så, søndag 10. mai 1970, var det noen gutter som fant ut at de skulle brenne ned gresset. Det var knusktørt, og snart tok flammene overhånd. En av gutta vrentge av seg gensen, dyppet den i vann og prøvde å redde bedehuset. Men det var også knusktørt, og snart tok flammene tak i det.

Som nevnt var huset forfallent, og ingen gjorde så mye mer innsats for å slukke brannen. En eldre nabo kom løpende med ei bøtte vann, men fikk klar beskjed; her trenger vi ikke noe vann. Det var ingen som forhastet seg med å ringe etter brannvesenet før halve huset var nedbrent, og vi var sikre på at huset ville brenne ned. Etter at brannvesenet hadde gjort sin innsats, var det heldigvis ikke mye som var tilbake av huset, og restene ble etter hvert revet.

Kart over området som er beskrevet i artikkelen.

Foto: Fotograf Ukjent

Klassebilde fra 7. klasse på Kirkeskolen (pikenavn på jentene). Foran fra venstre: Randi Evju, Bjørg Bråten, lærerne Lars Halden, Karoline Haug, Berta Wikheim Hovde og Karl Hatlegjerde, og Brit Mimi Aasen. Andre rekke fra venstre: Karen Hovde, Reidun Dahl, Grethe Trelease, Kristi Strande, Bente Braseth, Grethe Tollefsen, Marit Holemark, Laila Fossheim, Kari Gina Trøen og Solrun Marie Alme. Bakre rekke fra venstre: Steinar Kleven, Per M. Haakenstad, Arne Fladby, Bjarne Riis Strøm, Arvid Hefte, Jan Bjerke, Ola Hurum og Reidar Tolpinrud. Knut Tolpinrud var ikke til stede.

LAMYRA

En gang tidlig på 60-tallet ble Lamyra drenert oppover mot Motjernet. Det var Ole Henrik Fagerås og Arnt Andersen som hadde jobben. Jeg husker at jeg fikk sitte foran på en av gravemaskinene mens de gravde. Plutselig tippet maskinen bakover mens fronten steilet i været. Jeg klamret meg fast og rakk å se litt på utsikten før fronten dumpet ned igjen så gjørma spruta.

Når det var flom i Storelva, kom det også vann i myra. Da fant vi fram hjemmesnekra, flatbunna kanoer og våget oss ut på vannet.

Ofte med ljuster, en gaffel med bøyde tinner festet til en trestokk, for å spidde brasen, som ble brukt til fiskesuppe eller hønsemat. En flatbunna kano var nærmest en garanti for at den tippet

rundt, og vi havnet i vannet. Derfor var jeg med min vannskrekk aldri i en slik kano. Far bygde en kajakk av huntonittplater, den var rund i bunnen og sikker å bruke.

Selv om det var noen farer i oppveksten, har jeg overlevd og ser nå tilbake på tida som inneholdt mye glede og ga mange gode minner.

FORFATTEROMTALE

Per M. Haakenstad, født 1952, har arbeidet som annonsekoordinator i *Ringerikes Blad* og fullmektig ved Kartverket. Haakenstad er kjent fotograf og har bidratt i *Ringerikes Blad* i mange år og i Hønefoss Kamera Klubb. Han har utgitt to natur- og forobøker på eget forlag: *Opplevelser på Ringerike – og litt til* (2018) og *Opplevelser på Ringerike – del 2* (2020). I tillegg en foto-/diktbok i samarbeid med Tøm Erling Rørvik (2020). Han er medlem av redaksjonen for *Hefte Ringerike*. Se: www.fotoper.no.

Foto: Erlend Reed

Hilde Helene Wergeland ved veven.

Råseil over Tyrifjorden

Hardraade Vikingskipforening (HV) bygger et over 20 meter langt vikingskip på Sundvollstranda i Hole. Vi bruker autentiske metoder og tidsriktig verktøy. Noen hundre frivillige legger tusenvis av timer i skipsbygget, som nå begynner å ta form for alvor.

TEKST OG FOTO: HILDE HELENE WERGELAND

Første del av artikkelen om aktivitetene i HV ble publisert i *Hftet Ringerike 2022*. Der ble de ulike prosessene knyttet til båtbyggingen og til utvinningen av tyrtjære beskrevet. I årets utgave tar vi for oss produksjon av råseil.

VINDKRAFT

Vikingskipene ble vanligvis bygd slik at de kunne både ros og seiles. Seilet var et såkalt råseil. Et råseil henger i en tverrstilt del av riggen, kalt rå, som toppstreken i bokstaven T.

Tidlig i 2021 ble det snakk om seil til skipet. Ville det være realistisk å veve seilet selv? Rigg- og ullseilgruppa i Oseberg Båtlag i Tønsberg hadde noen år tidligere lagt ned

store ressurser i tilsvarende prosjekt. Etter noen telefoner og interne møter bestemte HV seg for å starte på jobben. Med utspring i tekstilgruppa i foreningen ble det dannet ei seilmakergruppe.

ENTUSIASME

Lokale vevere ble invitert til et informasjonsmøte hvor representanter fra Rigg- og ullseilgruppa i Tønsberg var til stede og delte av sin erfaring. Ideen ble møtt med stor entusiasme.

Den største forskjellen fra Oseberg-prosjektet er at HV baserer seg utelukkende på frivillig arbeid. Råseilet veves for hånd av seks erfarne vevere. Det er en formidabel oppgave.

Sveiping av flettene før de skal inn på trådbommen i vevstolen.

TEKSTILGRUPPA

Tekstilgruppa i foreningen ble primært etablert for å spre kunnskap om tidsriktige drakter og om hvordan de ble sydd. På grunnlag av funn og kvalifisert gjetting fra dyktige arkeologer kan vi i dag lage drakter man sannsynligvis brukte i vikingtiden. Medlemmene fikk kurs i håndsøm av vikingklær, og de mest aktive har sydd vakre drakter til eget og andres bruk.

Gruppa syr også tidsriktige arbeidsklær til de frivillige på byggeplassen. Slik får besøkende en mer helhetlig opplevelse av det historiske håndverket. Klærne tilvirkes i lin og ull. Gruppa har gjennomført kursing i brikkevev, nålebinding, skinnarbeid, plantefarging og bearbeiding av naturfiber som nesle, ull og lin.

ULL FRA 150 SAUER

Garnet til seilet ble spesialbestilt hos Hoelfeldt Lund ved Norsk Kunstvevgarn AS i Grimstad. Ulla fra 150 sauer av rasen Gammalnorsk spælsau ble håndsorthert, vasket lett og spunnet til renning og innslagsgarn.

Garnet har en tvinn på 420 pr meter. Dette skaper en meget sterk tråd, men også et garn som er meget gjenstridig å jobbe med. Med en slik tvinn kan vi si at garnet er «ferdig vridd»; en vridd klut trekker til seg lite vann, så også det ferdige seilet.

Veven er klar for mange timers jobb med 40 meters renning.

Sveipekammen med flettene settes inn i slagbommen av Gerd Jansen Råd. I slagbommen settes vevskjeen inn etter sveiping, en fintannet kam som holder trådene fra hverandre i riktig rekkefølge. Veveren drar slagbommen hardt mot seg slik at vevskjeen presser innslagene sammen i det ferdig vevde tekstilet.

Den mest erfarne i seilmakergruppa, Bjørg Marie Neste, tok på seg jobben med å lage alle renningene, til sammen 12 fletter. Å lage en renning foregår på en rennebom, og trådene går gjennom hendene i høy fart. Garnets kvalitet gjorde at hun måtte beskytte hendene sine med hansker, men det holdt ikke. Hanskene måtte i tillegg tapes med flere lag med sportstape for å unngå kutt og brannskader. Sportstapen måtte stadig skiftes etter hvert som den tok skade av det «skarpe» garnet. Hun har også vevd to av banene!

AUTENTISK VEVTEKNIKK

Vikingene vevde på oppstadvev, mens vi valgte å vevde på flatvev av praktiske grunner. Seilduken vevs i seks renninger, hver renning består av 980 tråder og er 40 meter lang. Bredden på banene er 64 cm. Det brukes en såkalt fireskaffet 2/2 kypert, også kalt Batavia – likesidet kypert.

Veverne måtte holde seg strengt til kvaliteten 14 tråder pr cm i renning, og 8 tråder pr cm i innslag. Det var avgjørende at denne kvaliteten ble opprettholdt jevnt i alle deler av duken. Seilduken skal være hardt vevet, så vevingen av råseilet er tyngre enn vanlig veving. Kvaliteten er basert på analyser fra Osebergfunnet av ulltekstiler med påsydde tau av hamp som antas å være telt- eller seilduk.

De fleste av veverne har gjort jobben hjemme på egen vev. For å sikre et mest mulig likt utgangspunkt dannet vi et sveipelag som har reist til de forskjellige veverne og gjort klar vevene. Vi har også hjulpet hverandre med disse utfordrende renningene. Det har vært behov for reparasjoner på vevstoler underveis. En vev klarte vi så vidt å holde i gang, med lim, skruer og gamle vevdeler til renningen var ferdig vevet. Den gjorde sin siste innsats som ovnsved. Dette sier litt om de krefter som har vært nødvendige i denne prosessen.

100 KVADRATMETER SEIL

Alle banene vil bli stampet lett, slik at fibrene blir tovet litt sammen. I løpet av 2024 starter jobben med å sy sammen seilet, også dette skal skje på frivillig basis. Ringerike kom-

Sterke damer. Anne Kristin Vangen og Astrid Nørsterud holder igjen flettene for jevnest mulig spenning i renning når den rulles inn i vevstolen.

mune har lovet å låne oss en gymsal til denne jobben. Seilmaker Frode Bjøru fra Seglloftet AS på Jøa i Nord-Trøndelag er leid inn til opplæring og som veileder. Til slutt skal han ferdigstille seilet ved å sy på «liket». «Liket» er kanttau som løper rundt hele seilet. Å sy sammen seilet vil kreve sterke hender og skikkelige seilmakerhansker.

Trådene i renningen var gjenstridige på grunn av den harde tvinnen. Mange timer gikk med pr sveiping. Fra venstre: Gerd Jansen Råd, Anne Cappelen og Randi Myhre Hoftun.

Alle trådene er nå hovlet.

Renningen er klar for oppstramning og nedknytning slik at mønsteret blir riktig.

Her skal alle trådene inn i vevskjeen.

Veven er klar for mange timers jobb med 40 meters renning.

Det ferdige seilet vil bestå av 16 høyder som til sammen blir 9,5 x 10,5 meter. Seilet skal impregneres, for beste resultat må dette gjøres på en varm sommerdag, med seilet liggende flatt på et svaberg eller lignende. Seilet merkes i ruter av 1 x 1 meter og smeltet fåretalg tilsatt fire prosent egenprodusert tjære fordeles likt i små beholdere, akkurat nok til en rute. Dette smøres så jevnt fordelt i rutene. Deretter lar vi solen gjøre jobben med å få det godt inn i seilduken.

HØY VERDI

Når man tar i betraktning alle råvarene og det enorme arbeidet som ble lagt ned i et råseil i vikingtiden, sier det seg selv at seilet var meget kostbart. Sagn og historier forteller om seilets verdi. Asbjørn Selsbane drepte Tore Sel, som stjal seilet hans. Andre fortellinger beretter om at folk byttet til seg to skip for ett seil. Historisk sett ble seilene oppbevart i store, luftige rom om vinteren.

Produksjonen av seilet til vikingskipet har vært en formidabel oppgave både håndverksmessig og økonomisk. Uten de frivillige i seilmakergruppa og solid økonomisk bidrag fra Sparebankstiftelsen DNB kunne ikke seilprosjektet blitt realisert. Sponsormidlene på hele 1.300.000,- fra Sparebankstiftelsen DNB var øremerket «Seil, rigg og motor», derfor fremhever vi dette i denne artikkelen.

I tillegg til dette har foreningen mottatt fem millioner kroner fra andre givere; lokalt næringsliv, stiftelser, kommuner, fylke, staten og private givere. Dette har gått til andre deler av prosjektet. Vi er meget takknemlige for alle små og store bidrag. En komplett liste over samarbeidspartnere, sponsorer og andre bidragsytere finnes på vår hjemmeside www.hardraade.no.

KRONEN PÅ VERKET

Tilbakemeldingene fra veverne er at arbeidet var givende, og at det var unikt å få være med på et så spesielt prosjekt. Sjøsettingen av skipet skal etter planen finne sted våren 2025.

Den blir imøtesett med stor spenning både av de mange frivillige i vikingskipforeningen, bidragsytere og publikum som følger det omfattende arbeidet. Byggingen foregår på byggeplassen på Sundvollstranda.

Det blir et historisk øyeblikk når det nye vikingskipet settes på vannet, og råseilet heises som kronen på verket. Vi våger å spå at intet øye forblir tørt når første vindkast fyller seilet.

ORD OG UTTRYKK I VEVING

Tvinn: Tvinningsgraden oppgir antallet tvingninger pr meter. Vanlig strikkegarn har en tvinn på mellom 40 og 120. Garn til seilproduksjon har en tvinn på 420.

Bane/renning: Det ene trådsystemet i en vev, som går i vevnadens lengderetning, kalles bane/renning/varp.

Rennebom: Et tekstilredskap hvor renningene produseres. Garnet kveiles opp i et system som gjør at man får det skillett som trengs for å kunne heve og senke et bestemt antall tråder og dermed få et mønster i vevnaden. Rennebommen består gjerne av to rektangulære rammer som under bruk er satt sammen i kryss. Gjennom sentrum går en vertikal stang slik at rennebommen kan rotere.

Fletter/renningsfletter: Når en renning tas av rennebommen, lages det fletter for å lette flytting og håndtering. Består renningen av veldig mange tråder, lages det gjerne flere mindre fletter som til sammen danner ei hel renning, side ved side i vevstolen.

Kypert (fireskaftet 2/2 kypert på flatvev, også kalt batavia; likesidet kypert) er en av mange vevteknikker som danner et spesielt mønster i vevnaden. En likesidet kypert veves på fire skaft og fire trøer. Batavia blir også

omtalt som diagonalvev og ble opprinnelig bare brukt i natursilkevarer. I kypert blir bindepunktene flyttet en tråd til siden for hvert innslag. Dette gjør at stoff i kypertbinding får diagonale linjer over hele vevnaden. I en likesidet batavia går innslaget alltid under og over like mange tråder.

Oppstadvev versus flatvev: Flatvev er en håndvevstol med liggende renning. De største står på gulvet, mindre kan stå på bord. De eldste vevene vi kjenner til, hadde stående renning slik som oppstadvev, også kalt oppstadgogn. Den tilhører gruppen med vertikale vevstoler, er en opprettstående vev med to kraftige sidestolper og har vært i bruk i deler av Norge helt til vår tid. I tidlig middelalder kom vevene med liggende renning.

Sveipe: Sveiping er en prosess hvor man gjør klar renningen i vevstolen. Det er viktig at renningsflettene holdes i et stramt og fast grep mens de dras jevnt på trådbommen (den delen i vevnen hvor trådene hentes fra etter hvert som man vever). Ferdig vevnad rulles inn på tøybommen i vevnen. Når hele renningen er klar på trådbommen, er trådene klare for hovling og nedknytning, dette bestemmer hvilket mønster vevnaden får.

Stampe: Å bearbeide/banke/bevege ullstoff i vann slik at fibrene tover/binder seg til hverandre og danner et tettere produkt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Snorre Sturlasons kongesagaer 2000, s. 298–303. Oversettere: Anne Holtmark, Didrik Arup Seip. Ny utgave av «Stormutgaven». Oslo: Stenersens forlag.
- Wold, Grethe og Nina Killie Øydvin 2018: Forskningsrapport om farging og impregnering av ullseilet til Saga Oseberg 2012–2014. Tønsberg.

FORFATTEROMTALE

Hilde Helene Wergeland har ledet tekstilgruppa i HV siden 2020, og seilmakergruppa siden 2021. Hennes læring innen håndarbeid startet i fireårs alder med to dyktige bestemor som forbilder og lærere. Siden den gang har hun sjelden blitt sett uten et håndarbeidsprosjekt i hendene. Hun har i seks år sittet i Ringerike Husflidslags styre, og to år i Buskerud Husflidslags styre. Hun har deltatt på en rekke kurs innen håndarbeid i årenes løp, som ved Raulandsakademiet og hos Astri Bryde, som har spesialkompetanse på håndsom av klær fra vikingtid.

Dampbåten D/S Tyrvi ved kai ved Sundvollen i 1868.

D/S Tyrvi vender hjem til *Tyrifjorden*

I flere år har Stiftelsen Glatved Brygge arbeidet med å få dampbåten D/S Tyrvi tilbake på Tyrifjorden.

I 2010 fant de den på Randsfjorden, fortsatt flytende, men fullstendig ombygget.

De ble enige med eierne om en overdragelse av båten, og dermed er siste gjenlevende eksemplar fra dampbåt-trafikken på Ringerike og Randsfjorden sikret for fremtiden.

PER M. HAAKENSTAD

Dampbåten D/S Tyrvi er opprinnelig fra 1868. Navnet kommer fra det gammelnorske ordet tyri/tyrvi, som betyr feit tyrived. Det er det samme ordet som er brukt i stedsnavnet Tyrifjorden. Båten ble bygd på Akers Mekaniske Verksted for Drammen-Randsfjordbanen og hadde byggenummer 50.

I *Drammens Blad* fra 28. juli 1869 står det:

Dampskibet ble nylig kjøpt av Direktionen for Drammens Jernbane og afgik i forrige uge til Drammen. Herfra blev uden at tages fra hverandre paa tvende jernbanetransportvogner ført op til bestemmelsessted Tyrifjorden, hvor det under navnet «Tyrvi» i disse dage begynder sin fart.

Tyrvi hadde en dampmaskin på 15 hestekrefter, som ble levert av Motala Mekaniske Verksted i Sverige. Båten veide 10 brutto tonn, var 53 fot lang, 10,75 fot bred, og dybden var 2,25 fot. Skroget var håndklinket i jern.

Ifølge *Reiserute 1885* begynte sesongen i slutten av mai, og båten gikk hver dag unntatt torsdager. Søndager gikk den mellom Sundvollen, Rytterager, Bønsnes, Gomnes og Skjærdalen og tilbake samme vei flere ganger om dagen.

Hverdager gikk D/S Tyrvi i tillegg til Helgelandsmoen og Domholt så lenge det var våpenøvelser på Helgelandsmoen, altså fram til 4. juli. I en lommereiserute fra 1877 står det blant annet at avgang var fra «Sundvollen hver dag kl. 5.45 formiddag og kl. 2.30 ettermiddag, og ankomst Skjærdalen (Tyristrand) er kl. 7.15 formiddag og kl. 4 ettermiddag». Det viser hvor lang tid turen kunne ta.

Sesongen 1874 skal D/S Tyrvi ha fraktet til sammen 6 700 passasjerer over fjorden.

D/S Tyrvis reiseplan korresponderte også med toget på Randsfjordbanen. Båten hadde en besetning på tre mann og kunne frakte 80 passasjerer.

HISTORIEN I KORTE TREKK

D/S Tyrvi var bare ett i rekken av mange flotte og stolte skip som trafikkerte lokale farvann. Skipene eides delvis av private dampskipsredere og delvis av Norges statsbaner.

De har fraktet titusener av mennesker over Tyrifjorden og Randsfjorden, de to hovedfartsårene nordover, lenge før veinettet var et alternativ, og lenge før byggingen av skinneganger var kommet i gang.

Vi er nå tilbake i slutten av 1860-årene. Propelldriften hadde overtatt for skovlhjulene. D/S Tyrvi og søsterskipet D/S Lettvint, som var sjøsatt på Mjøsa, hadde de første skrogene som ble bygd for den hypermoderne propellen.

D/S Tyrvi gjorde god nytte for seg på Tyrifjorden, der den gikk i kombinert gods- og persontrafikk. Men etter hvert førte liten lønnsomhet til at båten i 1899, etter 30 års drift, ble solgt til Lars Onsager på Gran og flyttet til Randsfjorden og omdøpt til D/S Trygve. Der ble båten bygd om, forlenget med flere meter og benyttet til tømmertrekking.

I 1916 overtok Randsfjord Dampskibsselskap D/S Trygve og brukte fartøyet til lystturer og tømmerseping. Selskapet satte inn en ny dampmaskin på 40–60 HK, bygd hos Glommen Mek. Verksted i Fredrikstad. I 1933 ble D/S Trygve solgt til Randsfjorden Fællesfløtningsforening. D/S Trygve ble i perioden 1933–1955 brukt som støttefartøy ved tømmerseping med Oscar II, og fra 1955 til 1968 som støttefartøy for slepebåten Rond. I 1962 ble dampmaskinen byttet ut med en dieselmaskin.

Nils Haavard Tronrud, en av initiativtagerne til Stiftelsen Glatved Brygge, og en av pådriverne til å få D/S Tyrvi restaurert, har mange artige historier å fortelle.

En av historiene er om kapteinen som bodde på Bønsnes. Da båten passerte, kom kona roende ut så de kunne spise lunsj sammen. Passasjerer og dyr måtte vente til kapteinen og fruene var ferdige med måltidet.

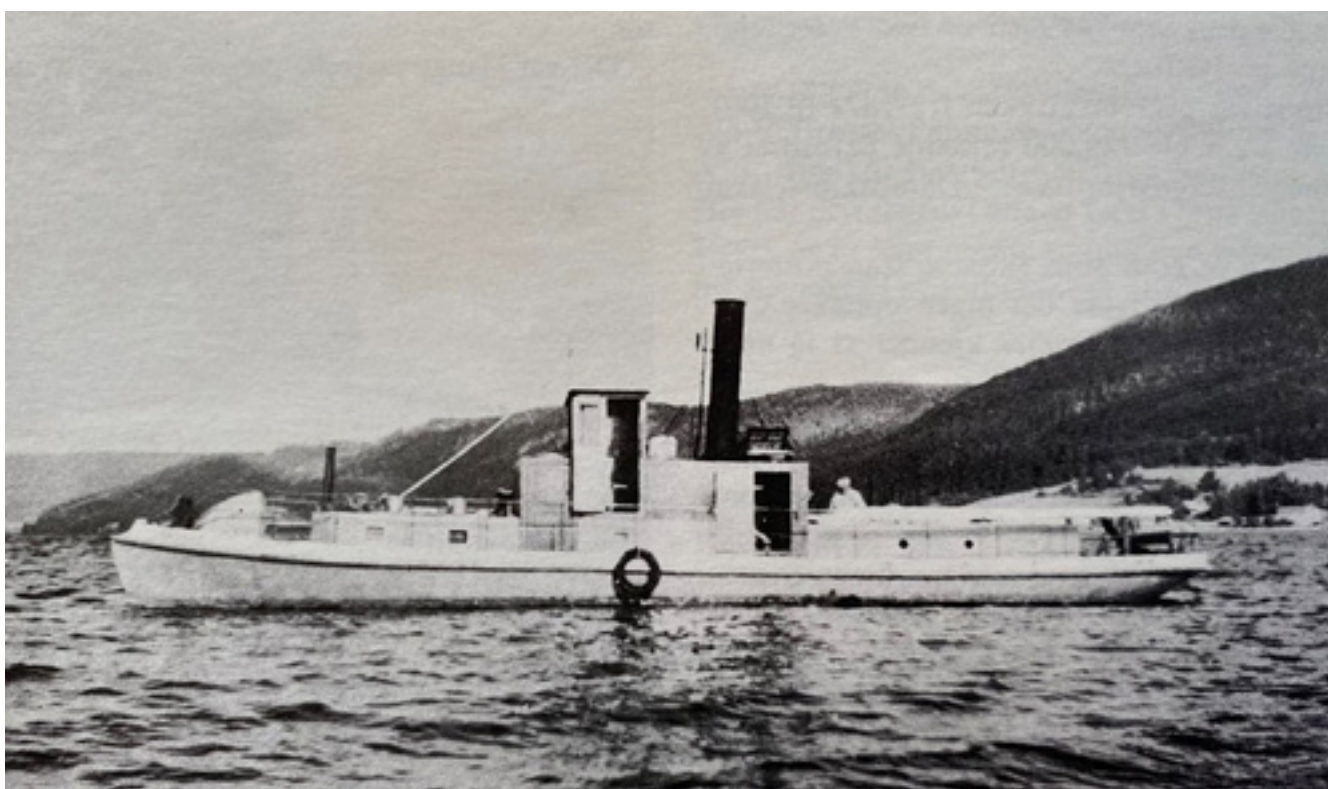
D/S TRYGVE FUNNET VED RØYKENVIKA

I flere år arbeidet Stiftelsen Glatved Brygge for å sikre seg dampbåten D/S Trygve. I 2010 fant de den på Randsfjorden, nærmere bestemt ved Røykenvika. Båten var fortsatt flytende, men fullstendig ombygget. Den var forlenget med 1,5 meter for å få plass til den nye motoren. Skroget var likevel intakt, og muligheten var god for å bringe båten tilbake til original stand slik den var i 1916.

Familien Sanne var da eiere av båten, men de var svært positive til å få til en løsning der D/S Tyrvi igjen kunne tilbakeføres til sin opprinnelige stand. Høsten 2010 ble familien og Stiftelsen enige om en overdragelse av båten, og dermed var siste gjenlevende eksemplar fra dampbåttrafikken på Ringerike og Randsfjorden sikret for fremtiden.

Båten ble fraktet til Hensmoen der den lå en lang periode. Her ble den strippet ned, og det meste som var gjort med den etter damp-perioden, ble fjernet.

Netto vekt var nå 19,7 tonn. Dampmaskinen veier nær to tonn, og dampkjelen veier mellom fire og seks tonn.

Hvis alt går etter planen vil vi få se denne stolte dampbåten på Tyrifjorden igjen.

Foto: Per M. Høkenstad

D/S Tyrvi ble i februar 2023 fraktet fra Hensmoen til Helgelandsmoen for sandblåsing og maling. Her losses den av på Helgelandsmoen.

DAMPMASKINEN FINNES

En tidligere skipper, som døde i 1962, hadde fortalt eierne at maskinen var overlevert Drammens Museum. Med denne dampmaskinen, som er lovet utlånt fra museet, har man alt man trenger for å få D/S Tyrvi tilbake til slik skipet var i 1916.

Maskinen er fra Glommen mekaniske verksted i Fredrikstad, og ble opprinnelig satt inn i D/S Tyrvi i 1916.

Foto: Per M. Høkenstad

Skiltet som bekrefter byggeår 1916 for dampmaskinen.

STATUS SOM VERNET SKIP

Riksantikvaren innvilget i 2021 at D/S Tyrvi skulle få status som vernet skip etter vurdering av fartøyets historie, alder, autenticitet, geografiske tilhørighet og historiske betydning. Det ble også vurdert teknisk tilstand og de organisatoriske forholdene rundt fartøyet.

Fartøyet anses som i relativt god stand, alderen tatt i betraktning. D/S Tyrvi er en jernbåt fra perioden før innføring av luftverktøy og standardiserte byggemåter. Fartøyet har derfor stor verdi som kilde for utviklingen av jernskipsbygging ved et viktig norsk verft.

BEFARING OG TILSTANDSRAPPORT

Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter sa etter sin befaring av båten at det var brukt kjetting til ballast i skipet. Kjettingen er av edlere legering enn skroget, og dermed angripes skroget av sterk korrosjon. Stiftelsen fjernet kjettingen etter at de fikk kjøpt båten.

I rapporten står det også at under det nye ståldekket som er sveiset som hoveddekk, er det synlig dekksp plank som antas å være deler av det gamle originale dekket.

ØKONOMI OG KOMPETANSE

For Stiftelsen er det nå viktig å bestemme seg for hvordan jobben skal gjøres videre. Gamle tegninger er skaffet fra Norsk Teknisk Museum, og disse er viktige i arbeidet med å sette båten i stand.

Kostnadene for å få gjennomført restaureringen av D/S Tyrvi anslås til cirka 10 millioner kroner og et utall dugnadstimer. Stiftelsen anslår at jobben vil ta åtte-ti år. Riksantikvaren har gitt et tilskudd på en halv million kroner fordelt over tre år.

Stiftelsen har også fått tilskudd på 350 000 kroner fra Viken fylke til sandblåsing. En annen stor bidragsyter er Kynningsrud Nordic Crane. De har fraktet båten for en meget rimelig pris først fra Randsfjorden til Hensmoen, og så videre til Helgelandsmoen.

Kostnaden for å få reparert dampmaskinen er beregnet til en million kroner. Dampkjelen som skal brukes, har de sporet opp i Finland. Den skal restaureres der, og er kalkulert til å koste en halv million kroner.

Det trengs eksperter på forskjellige områder. Stiftelsen tar gjerne også imot hjelp fra frivillige som har kunnskap om snekring, sveising, klinking, pussing og maling. For øvrig ønsker de også kontakt med noen som kanskje har gamle bilder, gjenstander og byggematerialer som kan passe når de skal føre båten tilbake til original stand.

Alexander Ytteborg, spesialrådgiver for fartøyvern i Viken fylkeskommune (t.v.), Nils Haavard Tronrud (bak t.h.) fra Stiftelsen Glatved Brygge og Arne Øistein Holm, ingeniør med kunnskap om damp og dampkjeler, inspiserer båten.

Propellen har skader.

Foto: Per M. Høkenstad

VIDERE PLANER

Alexander Ytteborg, spesialrådgiver for fartøyvern hos Riksantikvaren, påpeker at fartøyet ble forlenget i forbindelse med salg og overføring til Randsfjorden i 1899. Den dampmaskinen som er sikret for prosjektet, ble montert i 1916.

Både forlengelsen og maskinen er viktige deler av fartøyet historie, og verneverdien vil reduseres dersom 120 år gamle konstruksjoner fjernes for å korte inn skroget, og om en maskin av original størrelse og type velges i stedet for den større maskinen som sto ombord fra 1916 til 1962.

Foto: Per M. Høkenstad

Foto: Per M. Haakenstad

Foto: Per M. Haakenstad

D/S Tyrvi ferdig sandblåst og malt

Det nye styrehuset er fjernet, men resten av overbygget fremstår som identisk med det som fartøyet er avbildet med fra 1920-tallet og fram til i dag. Dersom det kan fastslås at overbygget er fra tiden rundt maskinbyttet i 1916, vil det være naturlig at det inkluderes i verneprosjektet.

D/S Trygve skal forvandles til D/S Tyrvi etter alle kunstens regler. Når båten er ferdig restaurert, vil den fremstå slik den var anno 1916. Før den kan brukes, skal den godkjennes og sertifiseres av myndighetene.

– Vi har da et fartøy med ganske intakte hovedstrukturer fra rundt 1916 som utgangspunkt for arbeidet. Dette vil likevel ikke være til hinder for at fartøyet i fremtiden kan inngå i en historisk sammenheng på Tyrifjorden, sier Ytteborg.

For å kunne passere under bruene må D/S Tyrvi utstyres med en skorstein som kan legges ned. Men det er ikke bare bruene som er en bekymring for Stiftelsen. I den senere tid har det blitt kjent at Randselva kraftverk ønsker å bygge et nytt kraftverk i Randselva.

Det kan føre til at vannmengden i elva blir redusert og ustabil, noe som igjen kan gjøre at det blir vanskelig eller umulig å bruke Storelva som ferdselsåre, både for D/S Tyrvi og Dronning Tyra.

STIFTELSEN GLATVED BRYGGE

ble stiftet i 2005 og skal legge til rette for at området mellom broene utvikles og forskjønnes til glede for byen og byens innbyggere.

Stiftelsen skal arbeide for at dette skjer gjennom et inkluderende lokalpatriotisk spleiselag, som sikrer et bredt folkelig engasjement og eierskap til prosjektet.

Stiftelsen skal legge til rette for en offensiv og bærekraftig utvikling i området gjennom grunninvesteringer i infrastruktur i nært samarbeid med lokale, regionale og nasjonale myndigheter og samarbeidspartnere.

Stiftelsen skal være en aktiv pådriver for at utviklingen i området tar vare på dets egenart og utnytter dets muligheter.

Stiftelsen skal bidra aktivt til å synliggjøre historien, elven og elvekulturen på en måte som gir positive bidrag til å styrke byens identitet.

Styreleder i Stiftelsen er Terje Dahlen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Prospekt og grunnlag for restaurering av dampbåten D/S Tyrvi, utgitt av Stiftelsen Glatved brygge.
- Stiftelsens hjemmeside: www.glatved.no
- Samtaler med Nils Haavard Tronrud.

FORFATTEROMTALE

Per M. Haakenstad, født 1952, har arbeidet som annonsekoordinator i *Ringerikes Blad* og fullmektig ved Kartverket. Haakenstad er kjent fotograf, og har i mange år bidratt i *Ringerikes Blad* og i Hønefoss Kamera Klubb. Han har utgitt to naturfotobøker på eget forlag: *Opplevelser på Ringerike – og litt til* (2018) og *Opplevelser på Ringerike – del 2* (2020). I tillegg har han gitt ut en bok med dikt og foto i samarbeid med Tom Erling Rørvik (2020). Han er medlem av redaksjonen for *Heftet Ringerike*. Hjemmeside: www.fotoper.no.

Ringkollen Sanatorium

Det er mange godbiter i Buskerud Fylkesfotoarkiv, og her presenterer vi én av dem, nemlig et idyllisk bilde fra Ringkollen Sanatorium.

LINDA KHALAYLI

Den som har vokst opp med turer på Ringkollen er nysgjerrig på lokalhistorie, kjenner til den gamle Ringkollstua, eller «Turristen», som den ble kalt på folkemunne. Ringkollen Sanatorium er det derimot ikke like enkelt å finne informasjon om. Dette flotte bygget med utsikt over Øyangen er ikke ukjent, men få har gjenfortalt dets historie. Et lite innblikk skal vi likevel greie å få til, og til og med en liten feriehilsen fra gamle dager.

LIVET PÅ SANATORIET

Ringkollen Sanatorium, som også ble kalt «Madshotellet» etter eieren Jens Madsen, var i drift fra 1895 til

1913, og klientellet skal ha vært av det mer fornemme slaget. Edith Sørensen beskriver i *Heftet Ringerike 1977* gjestene som av eldre årgang – som fornemme enker fra København og lærerinner. Maten var dog ikke mye å skryte av:

Imidlertid var kostholdet på hotellet i motsetning til Ringkollstuas heller kleint, og en gjest, eller hvem det måtte ha vært, spikret en gang skjelettet av en spekesild fast over det sorte skiltet med hvite bokstaver: Ringkollen Sanatorium.

Ser man bort fra maten, høres det likevel ut som et idyllisk sted å tilbringe noen dager. Å ro på Øyangen var nok

FOTOGRAFI FRA SAMLINGEN BUSKERUD FYLKESFOTOARKIV

en populær aktivitet, og sanatoriet stilte med båter. I et kort fra Ole E. til Marie foreslås det en tur på vannet:

Kjære Marie! 1000 000er tak for kortet. Skal vi ikke reise herop og tage os en rotur? Hvad i jeg haaber du sender kort med engang igjen. Din Ole E.

VIDERE LIV I NYE BYGG

Da Ringkollen Sanatorium ble revet, stod peisestua igjen, og av dette materialet ble det bygd et par hytter, blant annet stortingsmann Konrad Knudsens hytte, hvor Lev Trotskij tilbrakte noen dager i 1935. Hytta har siden den gang fått kallenavnet Trotskij-hytta, og Edith Sørensen forteller at på sommeren møtte de ofte «den lille bukkeskjeggede herre» og fru hans på spa-sertur, og de hilste alltid vennlig på alle.

Bildet vi deler i år, er tatt rundt 1900 av ukjent fotograf. Fotografen har plassert seg på andre siden av vannet da bildet ble tatt og viser hvor flott sanatoriet lå til mot Øyangen. Det er til og med noen gjester ute med båter på vannet.

Hvis man drar til Øyangen i dag, er det ikke lenger mulig å se Ringkollen Sanatorium, men på den åpne plassen mot vannet, står det i dag et par fritidsboliger. Tar man en titt på bildet vi deler her når man står ved vannkanten, kan man kanskje klare å se for seg hvordan det lå i landskapet med båtne glidende rundt på vannet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- DNT Ringerike 2022: Ringkolltur med mange overraskelser. Referat 1. juni 2022 ved Per Stubbraaten. www.dntringerike.no/artikler/turreferater/27660-ringkolltur-med-mange-overraskelser
- Sørensen, Edith 1977: Den gamle Ringkollstua. I: [Heftet] Ringerike, nr. 49, s. 8–11. Hønefoss.
- Det omtalte bildet ligger på nettstedet DigitaltMuseum, inventarnummer BF06050106.

FORFATTEROMTALE

Linda Khalayli, født 1985, er fotoarkivar og ansvarlig for Buskerud Fylkesfotoarkiv. Hun har en bachelor i Tverrfaglige kjønnsstudier med fordypning i sosiologi og en grunnutdannelse i fotografi, samt sertifisering i prosjektledelse og lang fartstid med drift av mediearkiv.

ABONNÉR PÅ HEFTET RINGERIKE!

SOM ABONNENT får du heftet rett i postkassen samtidig med den offisielle lanseringen og blir dermed blant de aller første som får den ferske utgivelsen.

IDEELT FOR DEG som bor utenfor Ringerike og Hole, men som likevel er interessert i lokalhistorien.

HEFTET RINGERIKE har formidlet historie lenge. Siden 1922 har det kommet ut nesten hvert år bortsett fra under andre verdenskrig.

HISTORIE går aldri ut på dato, og nå er de tidligere utgivelsene i ferd med å bli scannet på nytt og gjort søkbare på stikkord.

SÅ BESØK vår nettside og bla i vårt rikholdige og spennende arkiv!

BESTILL DITT ABONNEMENT – ELLER TIDLIGERE UTGIVELSER HER:

www.heftet-ringerike.com

Eller du kan sende en epost til: post@heftet-ringerike.com

Abonnenter betaler porto.

SKRIVEKLØE?

Har du lyst til å skrive for oss? Enten om en historisk begivenhet, eller kanskje noe du har opplevd selv? Kanskje du har noen fine gamle bilder du har lyst til å vise fram?

Ikke nøl med å ta kontakt.

Vi står i startgropa til neste års hefte, og redaksjonens medlemmer vil ta godt imot alle forfattere og fotografer!

HEFTET
RINGERIKE

FORSIDEBILDET 2023

Johannes Flintoes maleri *Hønefossen* fra 1819 har fått æren av å pryde forsiden av årets hefte. Bildet er hentet fra artikkelen *Kunstnerblikk på Hønefossen* som i tekst og bilder dokumenterer at Hønefossen på 1700- og 1800-tallet inspirerte svært mange kunstnere, norske og utenlandske. Danskfødte Johannes Flintoe (1787–1870) er en av de mest kjente, og med sine bilder lærte han de norske gullaldermalerne å se skjønnheten og dramatikken i den norske naturen.

Den uregulerte Hønefossen var den gang tre ganger så bred som i dag – med stor vannføring, frådende stryk og smale, skrøpelig trebruer som gjorde sterkt inntrykk på Flintoe og andre kunstnere.

Med sommerens storflom i friskt minne blir det ekstra interessant å studere hva de mange bildene i artikkelen kan fortelle om folkelivet og den industrielle virksomheten knyttet til den mektige Hønefossen som var like vanskelig å temme da som nå. Men uten fossen, ingen bydannelse, noe artikkelen dokumenterer med stor grundighet.

*Hftet Ringerike inneholder eldre og nyere historie fra Ringerike og Hole.
Formålet er å fremme interessen for, samle og formidle folkeminne og lokalhistorie.
Hftet utgis av Ringerike Historielag, Ringerike Folkedansgruppe og
Stiftelsen Ringerikes Museum, som hver utpeker to representanter til redaksjonen.
I tillegg er det et redaksjonsmedlem fra en eksternt forening, for tiden Hole Historielag.*

Vipps: 112700

Pris kr. 200,-

ISSN 0801-4353

9 770801 435004